

BÁCSORSZÁG

VAJDASÁGI HONISMERETI SZEMLE

• 2013/2. (65. szám)

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032,
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos

Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs
www.bacsorszag.rs

Szerkesztőbizottság:
Riczy Péter (elnök), Dr. Czékus Géza, Dévavári Beszédés Valéria,
Fábián Borbála PhD, Dr. Mészáros Zoltán, Özvegy Károly,
Silling Léda

Szerkesztette: Fábián Borbála PhD.
Számitógépes tördelés: Göncöl Róbert

Korrektor: Huszka Márta

Tagsági díj egy évre: 1000 dinár.

Számlaszám: 160-135364-26

Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka

Igazgató: Özvegy Károly

Minden jog fenntartva!

*A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közölhetők!*

A címlapon: A zentai Jézus Szíve-templom szentélyének
Szent György üvegablakát Pór Sándor szegedi üvegfestő
által Császka György kalocsai éresek készítette 1896-ban
a millenium évében a Szent Imre fogadalmát ábrázoló
pádarabjával együtt (Fotó: Mészáros Rudolf).

A belső borítón: A törökkanizsai Szent György főoltárkép
(fotó: Vukelić Željko) és a Szent György lovagrend 2013.
évi nyári egyetemének képei (fotó: Abrudbányai Sándor és
Harsányi Jenő)

A hátsó borítón: A dombói bencés apátság részlete

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)

BÁCSORSZÁG : vajdasági honismereti szemle /
Főszerkesztő: Silling Léda. - 1995, 1- . - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-. - 30
cm

Tromesečno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

T A R T A L O M

Gaszó Hargita

Virtuális nyolcszemközt 2

Csúszó Dezső

A palicsi kápolna 7

Fábián Borbála

A második bácskai gyermekkert 12

Sarlós István

A Délunavidéki HÉV egyik vonala 16

Szabó Pál

Nándorfehérvár első erőpróbája 24

Korhecz Papp Zsuzsanna

Székely Bertalan törökkanizsai

Szent György főoltárképe 29

Bárdos István–Cseke László–Czirkl Zsuzsa

A Szent György Lovagrend Nyári Egyeteme

Szabadkán 31

Hajdú Zoltán

A Délvidék lehatárolásának és közigazgatási

beosztásának változásai 33

Cseke László

I. Károly (Károly Róbert)

és a Szent György Lovagrend 39

Boris Stojkovski

A két törökverő: Hunyadi János és

Kasztrióta György/Szkander bég 42

Tari László

A zentai csata 47

Pál Tibor

„A királynő tábornagya”

gróf Hadik András 52

Beke Margit

Pétervárad a kezdetektől a XVIII. század

végéig 56

Miklenovics Tibor

Pestisjárványok a Délvidéken 62

Lovag vitéz dr. Bogner István beszéde

a Szent György Lovagrend kegyeleti

keresztjének elhelyezése alkalmából 66

Erdős Péter

A kegyeleti kereszt ikonográfiájáról 67

Pecze Rózsa

Két szerémségi, egykor Chotek tulajdonban

lévő szakrális épület mai állapota 68

Précz István

Régi mesterségek Torontálban 70

Pogány Margit

Apatini hangszerkészítők 78

Varga Emese–Szólik Ivett

„A szegedi papucsuknak nincsen párja” 80

KÖNYVESPOLC

Negyela László Márk

Klein Rudolf: A szabadkai zsinagóga 82

Jenei D. Tamara

A szabadkai színházak plakáttörténete 83

Précz István

Barangolás a Bánságban 90

KÖNYVESPOLC

Mészáros Zoltán

Verses történelem 93

Gerlovics Szilveszter

Egy évezred magyar pénzei

I. (Szent) István (1000–1038) 94

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK

Ricz Péter

Dombó – Bencés apátság 96

Papp Árpád

Csigatészta 96

Készült a

HIBAIGAZÍTÁS

A 64. számunkban közzölt Czini Tibor *Nevezetes személyek sírhelyei a zombori Szent Rókus temetőben* című írásának 61. oldalán az egyik mondata félreérthető, a szerző ezt a következőre javította: „A síremléken Kovács József (1904-1968) zombori származású, Újvidéken élő rádiós-újságíró édesapjának nevét olvashatjuk.”

Virtuális nyolcszemközt

A Topolyai Múzeum tíz évéről

Gaszó Hargita, Bácsotolya

Negyven évvel ezelőtt, a Topolya mellett lévő bányakerti szarmata és avar temető ásatásakor fogalmazódott meg először, hogy a városban létre kell hozni a múzeumot, mely intézménynek alapját fogja képezni a sírokban talált régészeti leletanyag. Akkor múzeum nem jött létre, a gyűjtemény is a szabadkai Városi Múzeumba került. Harminc év kellett ahhoz, hogy az akkori terv megvalósuljon: megfelelő önkormányzati és szakmai háttérrel, Harkai Imre építész és csapata kialakították a műemlékként nyilvántartott topolyai Kray-kastély emeleti részén a termeket úgy, hogy azok múzeumi kiállításokat tudjanak fogadni. 2002 szeptemberében a szabadkai Városi Múzeum kihelyezett részlegeként kezdett dolgozni a Topolyai Múzeum.

Írásomban fölwillannak az elmúlt tíz év tapasztalatai, élményei négy megvilágításból: a múzeum eddigi három dolgozójától és egy állandó látogatótól.

A múzeum első munkatársa Csípe Tímea volt – ő a nyolcszemköztünk első megszólalója –, okleveles biológus, aki 2003 januárjától 2007 márciusáig dolgozott az intézményben. Kezdetben gyakornokként dolgozott, majd muzeológiai szakvizsgát tett 2004 májusában, biológus-muzeológus lett, és az intézmény egyedüli munkatársaként a mindenes szerepét töltötte be. Elmondása szerint nem volt nehéz a kezdet, csak rideg. Főlelevenítette, hogy Ocsenás Anikó volt az, aki meghozta a múzeum első ülőalkalmatosságát, egy kerti garnitúrát, így lassan sikerült otthonossá varázsolni a kastélyt. A 2002-es szeptemberi megnyitó után, januárban már alábbhagyott a nagy látogatási hullám, így múzeumi tanórákkal, kiránduló és táborokban résztvevő gyermekeknek szervezett tárlatvezetésekkel töltötte ki a munkaidőt. Arról, hogy milyen volt a múzeumban munkába állni, mire tanították meg a múzeumi évek, és miért kellett harcolnia az évek során, Tímea ezt válaszolta:

– Két héttel a kezdés előtt eljárógtam Ocsenás Anikóhoz, aki a Művelődési Ház munkatársaként vezette a tárlatot addig, amíg nem volt a múzeumnak munkatársa. Könyveket szereztem be Topolya múltjáról, de Anikónak és Cservenák Pálnak is nagyon sokat köszönhetek. Szélesedett a látóköröm, nagyon sokat olvastam, tanultam, de legtöbbet mégis a szabadkai munkatársaktól tanulhattam. A gyakornoki év alatt egy kicsit bepillantottam mindenki munkájába, még a hozzám nagyon távol álló területeken dolgozókéba is. Harcolnom kellett azért, hogy elismerjenek. Sokan fiatalnak és tapasztalatlannak gondoltak erre a munkahelyre – gondolván, hogy a múzeumi munkatárs akkor hatékony, ha kora megközelíti a múzeumi tárgyak korát. Az érdekelt főleg, hogy a topolyai közösségnek megfeleljek, és jól végezzem a munkám. A nehézségek abban jelentkeztek, hogy Topolyának és Szabadkának is meg kellett felelnem, és mindeközben jó diplomátának kellett lennem. Mindig mostohagyerek maradtam, mert sem ide, sem oda nem tartoztam. A szabadkai Városi Múzeumból néhány személlyel nagyon jó volt a közreműködés, továbbá

szinte mindenkivel együttműködtem a topolyai oktatási, művelődési intézmények és civilszervezetek szférájából. Időben megtudtam, hogy el fogok menni, így felkészültem rá és volt időm elbúcsúzni, de soha nem gondoltam, hogy végleg elhagyom a múzeumot. Új lehetőséget találtam, kihívást, de egyszer talán még visszatérek – jegyezte meg Csípe Tímea, aki ma a Művelődési Ház igazgatónöje.

Arra a kérdésre, hogy melyik volt a legkedvesebb programja, ezt válaszolta: A legjobb rendezvények azok voltak, melyeket csapatban csinálhattunk. Ninkov K. Olgával nagyon szerettem dolgozni a Bicskei-kiállításon, valamint a topolyai Sarlós Boldogasszony római katolikus templom százéves évfordulóján. Fontos volt számomra Raffai Judit Kosztolányi-kiállításának elhozatala, Harkai Imre könyvtárának átadása a múzeum részére, jók voltak Kocsis Zsuzsival a betlehemek kiállításai. Szerettem még a biodiverzitástúrákat, ott igazi biológus is lehettem. Ezt a biológiai sokféleség világnapján, május 22-én ünnepeltük. A túrával föl hívtuk a figyelmet azon természeti értékeinkre, melyek mellett naponta elhaladunk, de nincs róla tudomásunk, mekkora értékek is valójában. Az Arcus Környezetvédő Egyesülettel szerveztük karöltve. Gyülekező reggel volt a múzeum előtt, első álmolásunk a városi park volt. Beszéltünk a történetéről és a jelenlegi állapotáról, jómagam a növényvilágot ismerttettem, Sihelnik József, az Arcus ornitológusa

A Virtuális barátság című kiállításon

A Topolyai Múzeum épülete

pedig a madárvilágot. Madármegfigyelés is volt. Utunk a karadordevoi hídnál elhelyezkedő Betyár-völgybe vezetett, mely ősgyep és lejtős sztyepp, egy fajgazdag, zárt gyep a mai napig, melyen menedéket találnak az alföldi területeket nagyrészt borító sztyepppek növényei, többek között sok védett növény is. Májusban, júniusban tarka virágokkal teli, így a dátum ideális volt a rengeteg látnivalóhoz. Igaz, talán a legféltettebb ritkaság, a szártalan csüdfű május végére már elvirágzik, de számos növényfajt tudunk bemutatni teljes pompájában: a szennyes infúvet, a budai imolát, a hegyi lent, a koloncos legyezőfüvet, a kakukk- és orbáncfüvek több fajtát. Sikert a páratlan gazdagságú állatvilágot is megfigyelnünk, főleg a rovar- és madárvilágot. A közönség nagyon jól fogadta, a kb. harmincfős csapat igazán érdeklődő és elszánt volt. Fáradtan, de új ismeretekkel telítődve értünk haza – emlékszik vissza Tímea.

Arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne alakítani most, 2013-ban a múzeumon, Tímea kifejtette, hogy az intézmény így, egy munkatárssal elérte a maximumot, ettől jobban ilyen körülmények között, ennyi emberrel már nem tud működni. Hozzátette, hogy ezután jön a nagy önállósulási kérdés, ami szerinte megosztja a közvéleményt.

Szabó Kocsis Zsuzsanna, virtuális nyolcszemköztünk következő tagja, néprajzkutatóként helyezkedett el a Topolyai Múzeumban 2006 májusában, ahol legfőképpen a néprajzi témájú, vagy néprajz- és történelemtudománnyal kapcsolatos rendezvényekért felelt. 2008 decemberéig dolgozott az intézményben. Nagy lehetőségnek és kihívásnak tartotta, hogy frissdiplomásaként, szülővárosa szinte újonnan alakult múzeumának munkatársaként kaphatott állást.

– A Topolyai Múzeum munkatársaként többfunkciós feladatkörrel kerül szembe az ember. Munkaéveim alatt leginkább ez okozott nehézséget, ugyanakkor szélesítette is a látóköröm. Munkába állásomkor Csípe Tímea biológus kolléganőmmel közösen kezdtük építeni a Topolyai Múzeum jövőjét. Kolléganőmnek nem kis nehézséggel, nehézkes indulással kellett számolnia a múzeumban eltöltött idő alatt, az első időszakban a technikai eszközök hiányával (telefon, számítógép, nyomtató stb.), az épület nem egészen korszerű, összkomfortos mivoltával szembesült. Ezt az intézmény tisztázatlan jogi körülményei és az irányában mutatott felelősségvállalás hiánya tetőzte (kihelyezett részlegként a szabadkai Városi Múzeum mostohagyereke volt, valamint, azt gondolom, sok esetben Topolya

város önkormányzata sem kis teherként élte meg a működtetését, fenntartását). Éppen ezért alakulhatott ki olyan helyzet, hogy egyetlen ember dolgozik a mai napig az épületben, az ő kötelessége minden területen helyt állni, minden témában otthon lenni, és ennek megfelelően szervezni színesebből színesebb programokat, amelyek minden réteg (fiatal, idős, szórakozni, művelődni, tanulni, megméretetni vágyók, családok) igényeit kielégítik – fogalmazta Zsuzsanna.

– Mégis, emellett nagyon sok esetben élveztem a szabadkai kollégák szakmai támogatását: Hulló Istvánét, Raffai Juditét, Papp Árpádét, Korhecz Papp Zsuzsannáét, Ninkov K. Olgaét, Hevér Miklósét. Rájuk bármikor, bármilyen helyzetben számíthattam, tudásukkal, szakértelmükkel számos esetben hozzájárultak a múzeum rendezvényeinek színvonalas gyarapításához, lebonyolításához. A topolyai önkormányzat lehetővé tette működését, és legfőképpen a Topolya Napok rendezvénysorozat alkalmával, nagyobb volumenű programok megvalósítását. A múzeumban eltöltött éveim alatt több intézménnyel, társasággal ápoltam szoros kapcsolatot – fejtette ki Zsuzsanna.

Ennek ékes példája egy rendezvény: a *Fiatallé nemprajzkutatók és kulturális antropológia szakos hallgatók konferenciája*, mely-

Balról Babi Attila egykori polgármester, Harkai Imre építész, elől Ricz Péter régész

nek szervezését Raffai Judit és Papp Árpád irányításával, Rind Melittával közösen vállalta Zsuzsanna a Kiss Lajos Néprajzi Társaság tagjaként. A Topolyai Múzeum kiváló helyszínt biztosított éveken keresztül Zsuzsanna egyik kedvenc rendezvényének.

– A konferenciának két célja volt: egyrészt valamennyi vajdasági kutatást végző diáknak, néprajzi kutatást, terepmunkát folytató fiatalnak kívánt közös fórumot teremteni, másrészt a vajdasági származású, de különböző egyetemeken tanuló és nem feltétlenül vajdasági témákkal foglalkozó hallgatókat igyekezett egymással megismertetni, azt remélve, hogy így hozzájárulhat szakmai kapcsolatok kialakításához a hallgatók között. A fiatal kutatók lehetőséget kaptak a szereplésre. A konferenciának köszönhetően többéves kutatómunka és néprajzi gyűjtőtábor indult a szomszédos Bajsza faluban. Az önkormányzat, az Etno Hagyományápoló Kézművesek Köre, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság, a Topolyai Múzeum és a magyarországi néprajz szakos hallgatók közös munkájának eredményeképpen létrejött a bajsai tájház, és *Identitás és etnicitás a Vajdaságban: a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza II. – Identitás* címmel kutatómunka indult. A kutatás célja a vajdasági magyarság és a velük együtt élő más etnikumok identitástudatban megfogható sajátosságainak, illetve az egymásra hatás tényezőinek és mértékének felmérése és bemutatása volt.

Nagyon kedves emlékeim közé tartozik Nagyapáti Kukac Péter (topolyai származá-

sú festő) kiállításának szervezése is. Különösen az előmunkálatok voltak hasznosak számomra, a festő tanyákat, gazdaságokat ábrázoló képeinek felkutatása, a tulajdonosokkal való beszélgetések, a padlásokról előkerülő poros, leomló falakról előbukkanó, a vajdasági egyszerű ember és a gazdag táj életét bemutató festmények összegyűjtése és elemzése. Ninkov K. Olga aprólékos munkája, a festő élete egy-egy állomásának boncolgatása, hasznos és tanulságos munka és időszak volt számomra. A látogatottság növekedésében nagy szerepe volt a Topolyai Múzeum két évig megrendezésre kerülő karácsonyi pályázatának Karácsony a múzeumban címmel, valamint a Húsvét után tavaszvilág elnevezésű pályázatnak, mely rendezvények célja elsősorban a régimúlt karácsonyok, húsvétek hangulatának felelevenítése, illetve a régió kézműveseivel, valamint kézműves szakköreivel, ezen kívül iskolákkal, óvodákkal való kapcsolatteremtés volt – emlékszik vissza Zsuzsanna.

Számára nagy segítséget nyújtott a családja. Ők minden rendezvényen jelen voltak, az előmunkálatokban aktívan segítettek, támogatták a nehézségek láttán. Fölpezsdítették mindig az alsósok, a gyermekcsoportok, akik még mindenre rácsodálkoztak és elvarázsolódtak a régi tárgyak láttán, történetek hallatán. Elmondása szerint örökre megmaradtak benne a kiállításmegnyitók utáni beszélgetések, a pogácsák íze, a hazafelé tartó tavaszi vagy őszi séták képe, az akkor kialakított kapcsolatok.

– A múzeumban töltött évek önállósodásra, türelemre és kreativitásra tanítottak, amikor anyagi hiányában kell megvalósítani és lebonyolítani dolgokat. Nagy türelemre és alaposabb emberismeretre is szükség volt, és megtanultam az apró örömök, sikerek és nyugodt délutánok tiszteletét. Mindenképpen érzelmi-
leg erősebben és tapasztaltabban léptem tovább, amikor életem új fordulóponthoz érkezett. Nem érzem, hogy megszakadt volna a múzeummal való kapcsolatom, jó kezekben van, és most is ugyanolyan szeretettel és érdeklődéssel lépek be, mint korábban – fogalmazott Zsuzsanna.

Virtuális nyolcszemköztünk harmadik tagjaként szólalok meg, és kronologikus sorrendben is harmadikként kezdtem dolgozni a Topolyai Múzeumban. Magyar-tanári oklevelet szereztem Újvidéken, és múzeumpedagógus-gyakornokként helyezkedtem el 2009 februárjában Topolyán. A muzeológiai szakvizsgát 2010 májusában tettem le a Vajdasági Múzeumban. Témám a múzeumi irodalmi órák meghonosítása volt térségünkben, melyre három Topolyához is köthető személyiség szolgáltatott alapot: Fehér Ferenc, Juhász Erzsébet és Tóth Ferenc. Munkásságukról tartottam, az interaktivitás módszerét használva, múzeumi órákat és műhelymunkákat az alsósoknak, a fősősöknek, a középiskolásoknak és a halmozottan sérült gyermekeknek és fiataloknak.

A kiállításrendezői folyamatba akkor kóstoltam bele, amikor új képzőművészeti gyűjteményt kaptunk, a Topolyán született Ács József festő hagyatékát. A tanulóéveim jól táplálkoztak ebből, hiszen jelen voltam a hagyaték elhozatalánál, a belőle készült kiállítás rendezésénél, melyet Ninkov K. Olga jegyez, a katalógus elkészítésénél, az anyag beágyazásánál az állandó képzőművészeti kiállításba, és elkészíthettem a Topolyai Múzeum első múzeumpedagógiai munkafüzetét, az Ács József és a fiatalok címűt.

Közben dr. Ózer Ágnesnek, az újvidéki Városi Múzeum történész – főmuzeológusának, ma a Vajdasági Múzeum igazgatójának, Grossinger Lily piros kabátja című kiállítását hozattam el Topolyára. A munkatársnő ötlete volt az, hogy a századeleji újvidéki gyermekvilágot bővítsük ki a topolyaival, így kezdtem el gyűjteni a községbeli lakosoktól gyermekekhez köthető tárgyakat. Részt vettem abban is, amikor Ózer Ágnes

munkatársaival fölépítette kiállítását intézményünkben, rácsodálkozhattam az ötleteire, kérdezhettem őt, ő pedig segített a topolyai anyag csoportosításában, rendezésében, fölállításában. *Virtuális barátság* néven ismerhették meg a látogatók a közös kiállításunkat 2011 elején, a gyermekeknek pedig műhelyfoglalkozásokat tartottunk benne.

2011 végén kaptam meg az első fölkéresem egy önálló kiállításra: egy iskola-

Garden Quartet. A 2011-es Múzeumok Éjszakáján létrehoztam egy olyan irodalmi estet, ahol vers- és prózarészletek hangzottak el magyar és szerb ajkú diákoktól, és mindegyiknek az éjszaka volt a témája.

A CLIO nem formális szervezettel együttműködve 2011 nyarán képzést tartottunk a múzeumban *Legyél te magad a változás!* címmel, ahol a fiatalok megismerkedhettek az önkéntességgel, huma-

magokat készítettünk a vajdasági Dreán székelő Lurkóház tagjainak, a felnőttekkel pedig pénzt gyűjtöttünk ugyanennek a Lurkóháznak, mégpedig egy szabadkai kórus jótékonsági koncertjének bevételeit fordítottuk erre a célra.

Mozgásterem igencsak meg van azzal kötve, hogy a múzeum ajtajának nyitója és zárója vagyok. Ha nem vagyok ott, legtöbbször nincs nyitva az intézmény. Ebből kifolyólag kevesebbet utaztam más múzeumokba, kevésbé tudtam szabadon mozogni, új impulzusokat kapni, újszerű megoldásokat látni, benne lenni a múzeumi áramlatokban. Ennek ellenére hálás vagyok, mert hozzám jöttek a nagyok, és az épületen, a saját kiállításépítésükön belül mutatták meg, hogyan csinálják ők. Így indultam meg egy úton, a kiállításrendezés útján, amely számomra most még igen ingoványos, tele kérdésekkel, miközben újabb kiállításrendezések előtt állok. A múzeumunk legtöbb állandó kiállítása az intézmény megnyitása óta, azaz tíz éve tekinthető meg, azóta alig változtattak rajta, habár tudjuk, hogy sokszor egy állandó kiállítás öt év alatt is többször újraalakítható és -értelmezhető lenne. Az állandó kiállításainkat az elkövetkező időszakban

Sünekésítés a játszóházban

történeti kiállítás létrehozására. A községünkben székelő általános iskola ünnepelte a 100 éves évfordulóját, és engem kértek föl, mint egykori tanulójukat, a kiállítás elkészítésére. Itt már kamatoztathattam az előző tanulóéveimet. Óriási élmény volt a kiállítás előkészítése, tárgygyűjtése, rendezése, kiállításépítése, katalóguskészítése, majd a tárlatvezetések is. Rengeteg látogatót mozgatót meg a *Becsöngettek* című kiállítás, mivel sok egykori és mai diák látogatta meg. Az utóéletét még a mai napig is érezzük, hiszen egy közösségi oldalon az ebből született albumunk a leglátogatottabb.

Munkába állásomkor hivatalosan csatlakozott a topolyai Múzeumok Éjszakája a nemzetközi rendezvénysorozathoz. Neves zenészeket, kiállításokat, előadókat és játszóházakat szervezünk és hívunk el ezen az éjszakán. A kastély épülete egyébként is remek helyszín koncertek szervezésére, hiszen az akusztikája kitűnő. Bemutatkozott már nálunk: Kálmán Imre, Megumi Teshima, Boris Kovač, David Yengibarjan, Gulyás László, Richard és Marta Moir, valamint a

Alsósok a múzeumi irodalmi órán

nitárius gyűjtést szervezhetek a halmozottan sérült gyermekekkel foglalkozó topolyai intézménynek, és kisfilmeket készíthettek. Az A-SMYLE szervezettel (American Serbia & Montenegro Youth Leadership Exchange) karöltve hoztuk létre 2011 telén az *Ajándékozz szeretettel!* programsorozatunkat a múzeumban. A gyermekeknek játszóházakat tartottunk az adventi hetekben, a fiatalokkal cso-

sorra újra kell rendezni, átalakítani, újragondolni. Ehhez ad nagy segítséget egy kiállításrendezési továbbképzés, melyet a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Képzési Központja szervez. Felvételt nyertem rá, és mgr. Hulló István igazgatóm és Topolya község támogatásával részt is vehetek rajta. Szeretnék ezentúl fölkeszülten és tudatosan hozzááll-

ni a kiállítás tervezéséhez és megvalósításához, valamint korszerű, innovatív, látogatóbarát és a közoktatást szolgáló megoldásokat használni. Bízom benne, hogy eljön a Topolyai Múzeum életében az a pillanat, amikor megfelelő támogatottsággal és szakgárdával önállóul tudunk.

Kihelyezett részlegként nincs önálló pályázási lehetőségünk, csak a szabadkai Városi Múzeum nevében tudunk benyújtani dokumentumokat. Önállósodás után jogi személyek leszünk, így önállóan tudunk megmértetni a pályázati kiírásokon: termékenyebbek és hatékonyabbak leszünk. Kül- és belföldön pályázati pénzekből hozzák létre a múzeumok a kiállításait, eseményeiket. Amíg nekünk nincs önálló múzeumunk önálló pályázási erővel, kimaradunk a muzeológiai főáramlatból és nem tartanak egyenlő félnek a társintézmények közös pályázati lehetőség esetén.

Napjaink turizmusában az egyik legdinamikusabban fejlődő szektor a kulturális turizmus. A Topolyai Múzeum ebbe a szektorba könnyen beleépülhet, hiszen Belgrádot Szabadkával, Szerbiát Magyarországgal, Horvátországot Szerbiával és Romániával összekötő útvonalon fekszik a Kray-kastélyban, így beleillik az ezen országok közötti kastély-, műemlék- és múzeumi körutakba. Az épület impozáns jellege és a Sárlos Boldogasszony római katolikus templom közelsége kulturális hálót hoz létre városunk ezen szegletén. A múzeum állandó és időszakos kiállításainak, a kastély épületének, valamint rendezvényeinek meglátogatásakor egy kulturális térbe tud beépülni Topolya, mellyel a regionális kultúránk fejlődik. Ezzel a turisztikai szezon kitolódik Topolyán, hiszen ezek a múzeumi látogatások nem szezonális jellegűek, így Topolya község fenntartható turizmusának egyik formája lesz a Topolyai Múzeum.

Több olyan fiatal él környezetünkben, akiknek önkéntes munkája sok segítséget nyújtott a múzeumban az elmúlt négy évben: Andrejević Velimiré, Búcsú Péteré, Gyurik Melindáé, Pató Angélaé, Plohl Krisztináé, Sihelnik Józsefé, Szent Lilláé, Tóth Bálinté. Családom is minden egyes nehézségkor melletttem volt. Ide sorolható Szabó József nyugalmazott újságíró segítségével is, aki hétről hétre fölkeresi a múzeumot, ötletet, segítséget, támogatást ad. Ő a virtuális nyolcszemköztünk utolsó két szembogara. Arról faggattuk,

Szabó József és Ricz Péter

hogy milyen emlékei vannak a múzeum elmúlt 10 évével kapcsolatban.

– Sokan ott voltak a múzeum megnyitására. Örömteli ünnep volt, hiszen régóta dédelgetett álom vált valóra. Többünk számára, azok számára, akik majd harminc évvel korábban jelen voltunk a létesítést kezdeményező okmány aláírásánál, meghatározó is. A tény, hogy Topolyának múzeuma van, rendkívül jelentős a város megítélése szempontjából. Hogy tíz éve van múzeum, az felér a csodával, hiszen ismeretes, hogy milyenek voltak, jelenleg is milyenek a gazdasági és egyéb körülmények. Nagy elhatározottság és bátorság kellett ahhoz, hogy nagy fába vágja fejszéjét az önkormányzat, amikor felkarolta a több mint 40 évvel ezelőtti kezdeményezést és lépett. Topolyától nagyobb közösségek nem merték rászánni magukat ilyen elhatározásra. Szép és kellemes emlékeim vannak a múzeummal kapcsolatban, és azokról, akik minden tapasztalat nélkül vállalták az úttörő munkát.

Egri Irén és Gazsó Hargita a múzeum 10 éves születésnapján (Fotó Tóth Bálint)

Az eltelt időszakban a múzeum minden tekintetben előre lépett. A megnyitásától kezdve figyelemmel kísértem az itt folyó tevékenységet, s baráti kapcsolatot tartottam fenn mindegyik múzeumvezetővel. A felmerülő gondokról, az elképzelésekről és a javaslatokról mindenkor tudomásom volt. Akárhogyan alakul a világ és a társadalom, a múzeumoknak van és lesz jövőjük. Jönnek az újabb generációk, amelyeknek bizonyos rétege érdeklődést mutat a múlt tárgyi bizonyítékai iránt. Van és lesz jövője ennek a múzeumnak is, ha nem hagyjuk magára, felkaroljuk, gondoskodunk róla. Nem lépcsőfoknyi, hanem nagy és bátor ugrás lenne az önállósulása. Álmodni és tervezni szabad, sőt kell. Beszélni is róla. Ha a feltételek biztosítása egyelőre még kilátástalan is. El tudok képzelni például egy kialakított társalgót, klubhelyiséget is kávézóval, ahol a múzeumbáratok és -kedvelők találkozhatnak. Tíz éve van múzeum. Ideje lenne láthatóan megjelölni és láthatóvá tenni egy felirattal, hogy a patinás épület a Topolyai Múzeum. Ha van múzeumunk, akkor tartuk is azt meg, biztos alapokra helyezett anyagiak biztosításával, rendezvényeinek sokrétűségével, színvonaluk minőségének magasra emelt mércéjével. Gyarapodjék a múzeum minél több olyan tárggyal, amelynek helye a múzeumban van, általuk pedig bemutatható és átmenthető az utókornak a közösség múltja – tanácsolta Szabó József.

Bízom benne, hogy a múzeum alapjai sziklára vannak építve, és a múzeum jövőjében fölmerülő széljárások nem döntik azt össze kártyavárként. ○

A palicsi kápolna

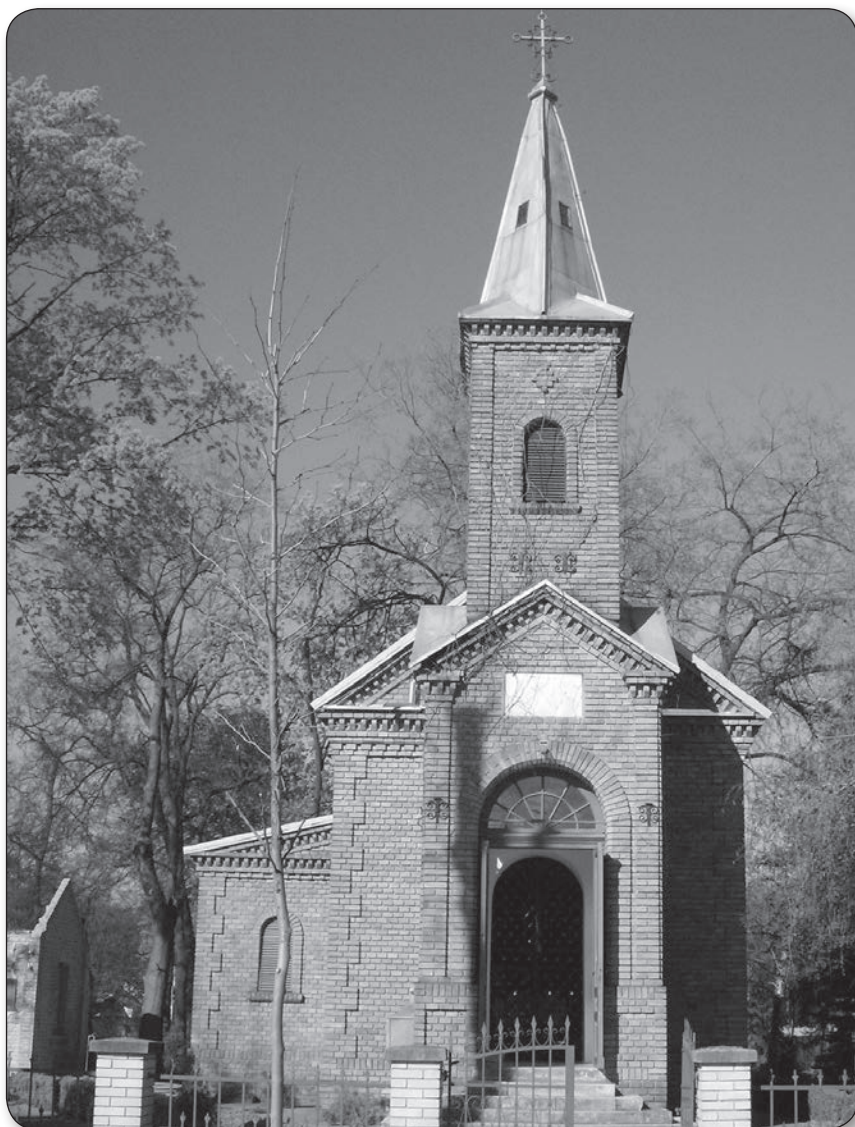
– Mária Meglátogatása kápolna –

Fürdőben sírkápolna?

Csúszó Dezső, Szabadka

Az 1800-as évek utolsó évtizedeiben, a mind látogatottabb és évről évre népszerűbb Palicsfürdőn a vendégek vallási igényeinek kielégítésére (köztudott az Istenbe vetett hit és bizalom jelentősége a gyógyulásban) is gondolnia kellett a fürdő vezetőségének. A környéken meglévő néhány közkereszt elégtelennek bizonyult az elit vendégsereg, valamint a rendre felépülő szabadkai villák, illetve a vasút északi oldalán kialakuló település, Orbánfalva lakói ez irányú igényeinek kielégítéséhez. Így a város kapva kapott az alkalmon, amikor özvegy Parcsetich Félixné Majoros Klára (1832–1907),¹ palicsi villatulajdonos (városi háza az I. kör 30. alatt) 1892 elején bejelentette a szándékát, hogy egy kisebb templomnak is beillő nyilvános kápolnát építene a Szegedi út mellett található telkén, a parkban lévő villakertben.

A szándék már néhány évvel korábban megszülethetett, miután 1889-ben elveszítette második férjét is, Parcsetich Félixet (1839–1889).² Az özvegy a felsőbb egyházi vezetőség támogatását is megszerezte Majorossy János, kalocsai püspök révén, aki gyakorta vendégeskedett a nyolcvanas-kilencvenes években a kedves rokon (kérdéses a rokoni kapcsolat, mert a püspököt minden helyen Majorosi néven emlegetik, és Aldebrón született) villájában, és az elképzelés egészében elnyerte a tetszését.³ A fürdő vezetősége is támogatta a fentieket, hiszen a fürdővendégek már évek óta hiányolták a megfelelő imaházat, ahol istentiszteleteket hallgathattak volna – hétköznapokon, illetve vasár- és ünnepnapon. A városnak és a fürdőorvosnak csupán egyetlen aggálya volt: a tervezett családi sírbolt. A vendégek jó kedélyének az aláásását, a fürdőhely jó hírének a veszélyeztetését látták abban, ha időnként temetési menet zavaráná meg az üdülőhely nyugalmat.

Az aggályok ellenére az özvegyet csak megerősítette szándékában Dezső fia tragikus elhalálózása 1892. január 27-én. Az első házasságából született utolsó fiúgyermekét veszítette el ekkor, akit a Szép család sírboltjában hantoltak el a város ún. Bajai temetőjében. A hódásági királyi közigazgató tragikus haláláról a helyi újság, a *Szabadság*⁴ 1892-es évi számai kétszer is tudósítottak. **Özv. Parcsetich Félix-nét és családját, mély és váratlan gyász érte. Elveszítette fiát dr. Szép**

Dezső kir. közigazgatót, a ki eddig ismeretlen okból önmaga oltotta ki ifjú életét. Szívrázó csapás, de isten megmásíthatlan akarata ellen, nincs más vigasz, mint a hit, hogy az életben túl ismét találkozunk! A szerencsétlen fiatal ember holttestét ma Szabadkára szállítják, s itt adják át a végenyészetnek. Legyen csendes nyugalma, ha nem bírta az élet terheit tovább – írta a jelzett lap január 28-ai számában, majd a következőben (január 31.) a család által ki-

adott gyászjelentést is közölték: Özv. Parcsetich Félixné szül. Majoros Klára fájdalomtól megtört szívvel jelenti, felejtethetlen jó fiának dr. Szép Dezső, kir. közjegyzőnek folyó évi jan. hó 27-én, virágzó életének 29-ik évében történt váratlan elhunytát. Az oly korán elköltözött jó testvért siratják még nővérei: Blanka férjével Morvay Ákossal s Ákoska fiával; Irén férjével Vissy Károllyal; és fivére: László; továbbá nagynénje özv. Kaics szül. Majoros Katalin és számos rokonai, barátai. A drága halott hült tetemei, f. hó 29-én, délutáni 3 órakor fognak a róm. kath hitvallás szertartásai szerint az ugynevezett bajai sirkertben levő családi sirboltban örök nyugalomra helyezettetni, az engesztelő szent miseáldozat pedig a szent Teréz-egyházban f. hó 29-én délelőtti 9 órakor, a sz. Ferenczrendiek egyházában február 1-én 10 órakor az egek Urának bemutatni. Szabadkán, 1892. Jan. 27. Áldott legyen emlékezte!

A halálesetet követően megkapta az engedélyt, és a kedvező időjárásnak köszönhetően már március közepén elkezdték az építkezést, amiről az újságok is beszámoltak egy rövid hírben: Palicson új építkezések kezdettek. Özv. Parcsetich Félixné egy csinos kápolnát és hozzá paplakot emeltet. Jóó Dezső pedig villát épített. Az előbbi épület emelését tegnap már meg is kezdték. A két héttel későbbi számban jegyzik meg először, hogy sirbolt is épül a kápolna alatt: Özv. Parcsetich Félixné – a mint lapunkban jelezve volt – Palicson kápolnát és mellé paplakot építtetett. Nagyon szép, de az a baj, hogy a kápolna alá sirboltot is készíttetett, s ott akarja elhelyezni összes, mintegy 12 halottját. Palics fürdő, üdülohely és nem temető, nagyon helyes tehát a polgármester azon intézkedése, hogy a fürdő közönséget megakarja kimélni a „memento mori” nem épen kedves emlékeztetétől. Holnap, ápr. 1-én d. u. 3 órakor e tárgyban helyszíni szemle lesz Palicson. A megejtett vizsgálatról is beszámoltak az újságírók: A palicsi kápolna, melyet özv. Parcsetich Félixné épített, – szépen emelkedik. A kápolna alá tervezett sirbolt ügyében

A térképen egy kör jelzi a kápolna helyét

pénteken ejtette meg Kuthy kapitány a rendőri vizsgálatot. Az építkező terve fölött igazán csodálkozunk, miért akarja kedves nyaralóját okvetlenül temetővé alakítani (Szabadság, 1892. március 17-én, 31-én és április 5-én megjelent számai).

A várossal való vita mégis kerékkötője lett az építkezés gyors folytatásának. A vitában így utólag nehéz lenne állást foglalnia a helytörténésznek – mindenesetre téves volt a fürdőzők lelki nyugalomra apellálni, hiszen annak többejtett az istentiszteletek helyének hiánya, mint egy esetleges temetési menet látványa. A mai olvasónak is érthető lehet az özvegy elkeseredése, amelyet még tetőzött a helyi sajtó is, hiszen a tudósítók egyöntetűen felsorakoztak a városvezetés és a fürdőorvos véleménye mögött. A Szabadság április 12-én hosszan értekezik az ügyről: Özv. Parcsetich Félixnének a palicsi fürdőhöz tartozó villatelkén felállított sirboltban kapitányságunk a temetkezés engedélyezését megtagadta a következő indoklással: Eltekintve attól, hogy a folyamodó kérelme folytán megadott temetkezési engedéllyel a rendőrkapitányság, mint első foku hatóság praecedenset alkotna s mintegy felbátorítva a palicsi fürdőben telkekkel bíró tulajdonosokat, te-

metkezési helyek felállítására, folyamodó kérelmének hely adható nem volt, mert Palics jó hírnévnek örvendő fürdő hely, hová a helybeli lakosokon kívül számos vidéki vendégek is jönnek üdülést és gyógyulást keresni, s mert Palics fürdő, a hová folyamodó villája is tartozik, üdülo és szórakozó hely, s mert temetkezést is, illetve hulla szállítást fürdő orvos dr. Révfy Jenő, mint hivatott szakközegen kívül a villa tulajdonosok is ellenzik, családi temetkezés helyéül a sirboltokra nézve, közegészségi és köztekintetből az engedélyt megtagadni kellett. De az engedély megtagadó volt még azért is, mert a netaláni temetkezéssel járó ceremóniák és egyéb gyászszertartások az üdülést kereső közönségre csak is kellemetlenül hatván a fürdő élvezetével ellentétben áll, s azzal a fürdő hírneve tételnék tönkre.

A két héttel későbbi tudósítás arra enged következtetni, hogy az özvegy beletörődött a hivatalok döntésébe és az építkezés tovább folytatódott: Nem lesz sirbolt Palicson. A mint közöltük a kapitányság nem engedte meg, hogy özv. Parcsetics Félixné a Palicson emelt kápolna alatt temetkezési helyet készítsen. A kápolna igen szépen halad, s a tulajdonosnő is belátta,

hogy kár lenne fájó emlékeit naponként megújítani, a határozatba megnyugodott (*Szabadság*, 1892. április 24-én).

Az év júliusában már a csaknem elkészült épületről tudósítottak: **Özv. Parcsetich Félixné** csinos kis kápolnája Palicson a végbefejezés stádiumában van, megérkezett a védánya Mária nagy oltárképe is, igen szép kivitelben, s művészi értékkel. A felszentelés a szabadkai „Rozália” búcsú vasárnapján lesz megtartva, s évenként e napon szent mise, vecsernye és prédikációval, egybekötött palicsi búcsú tartatik. A vallásosság e nemes és anyagilag pazar nyilvánulása örök emlékeztet biztosit a kegyetes úrnő részére, mi csak azt kívánjuk, engedje isten hogy a kápolna ez öröm napját a gyászoló asszony sokáig, és a multakhoz viszonyítva lehetőleg örömben érje meg (*Szabadság*, 1892. július 7-én). Tehát a Szent István-i ünnepkör utáni héten már fel szeretnék volna szentelni a vallási kisemléket.

A város akadályait megkerülendő, az építető mégis a minisztériumhoz folyamodott a temetkezési engedély megadásáért, amit a fővárosi hivatal hónapok múltán sem küldött le Szabadkára. A *Szabadság* 1893. február 24-i számában írja, hogy **özv. Parcsetich Félixné** kápolnájaival kapcsolatban még mindig várják a minisztériumi döntést, hogy engedélyezik-e a pince helyett elkészített sírboltba (mintegy 12 halottját szeretné áthozni az építető) a temetkezést. Időközben a várossal is tovább „küzdött” az özvegy, a nyárelőn már harmadfokon tárgyalták az ügyét. Habár május közepén már véglegesnek tűnt a döntés, hogy **özv. P. Félixné** kérésével **ellentétben nem lesz temető Palicson** (*Szabadság*, 1893. május 16-án), az újság csak a június 16-ai számában közölt véglegesnek tűnő határozatot: **LESZ E PALICSON TEMETŐ**, ezt a kérdést döntötte el harmadfokulag

a közigazgatási bizottság **özv. Parcsetich Félixné** fellebbezése folytán,... nem lesz temető Palicson ez időszerint.

Az elképzelés megszületésének elejétől az özvegy mellett kiálló egyházi méltóság, Majorossy püspök is meglátogatta 1893. június elején a már majdnem egy éve felépült kápolnát: Majorosy János, püspök **öméltósága** bérmaútjáról haza utaztában tegnap este városunkba érkezett. Ma a délelőtti órákban kimegy Palicsra s megtekinti a Parcsetich család ujonnan épült kápolnáját, azután a délutáni vonattal Kalocsára utazik (*Szabadka és Vidéke*, 1893. június 11-én). Ugyanez az újság a június 25-ei számában egy összefoglaló cikket közöl az egész témakörrel: A palicsi temetkezés megoldása. **Özv. Parcsetich Félixné** szül. Majoros Klára palicsi telkén egy kápolnát és alája családi sírboltot építtetett, de a temetkezést a városi tanács betiltotta. Ez ellen a tulajdonos a minisztériumba

fellebezést a közig. bizottsághoz küldte be s így a f. hó 12-én tartott ülésen tárgyalás alá került. Igaz ugyan, hogy a városi főorvos közegészségügyi szempontból a temetkezést nem kifogásolta, mindemellett a bizottság Palics fürdő érdekében, nehogy precedensül szolgáljon, a fellebbezés elutasításával, a tanács határozatát jóváhagyta.

Tanácsi kétszínűségnek fogható fel a tény, hogy mindent elkövettek a sírbolt célszerű használatának megakadályozására, míg a fürdővendégek türelmetlenségének naponként kiteve magukat, alig várták, hogy a nagyközönség és az istentiszteletek részére megnyíljon a kápolna. 1893. július másodikára harangozták be a helyi sajtóban az ünnepélyes felszentelést: **Kápolna megáldás Palicson**. A Parcsetichné Majoros Klára **önagysága** által Palicson épített díszes kápolnát ma fogja Mamuzsich M. prepost-plebános ünnepélyesen megáldani és a nyilvános isteni tisz-

teletnek megnyitni. A csinos kápolnában minden ünnep és vasárnapon fog isteni tisztelet tartatni, mi által a fürdőző közönség rég ohajtott vallási igényei ki lesznek elégítve (*Szabadka és Vidéke*, 1893. július 2-án).

Nem tudni, mi okból – lehet, hogy a felszentelési ünnep az előzmények miatt valamiféle botrányba fulladt –, de az addig hűen tudósító újságokban semmi sem jelent meg a beszentelési ünnepségről. Tény azonban, hogy ezt követően az építető özvegy gyakran és huzamosabban tartózkodott palicsi vilájában, a kápolna pedig rövid idő után közkedvelt és a helyi újságok tudósításaiban nagy teret nyerő fürdőhelyi objektummá vált.

Majorosy János ismét Szabadkán járt... **Öméltósága** a délutáni vonattal átrándult Palicsra, ahol **özv. Parcsetichné öméltóságának** vendége volt. Ezen alkalomra a palicsi Parcsetich-féle kápolna a legfényesebben lett kidíszítve – írja a *Szabadka és Vidéke* 1895. június 29-én. Ugyanebben a számban az 1875-ben a gimnáziumban érettségizők Palicson tartott 20 éves találkozójaival kapcsolatban ez olvasható: **Az ünnepség özv. Parcsetich Félixné** palicsi kápolnájában tartandó Te Deummal veszi kezdetét, mit a villásreggeli követ... Egy hónap múltán ugyanez az újság: **Zenés mise**. Palicson a Parcsetich-féle kápolnában augusztus 14-én – mint halljuk – ünnepélyes zenésmise lesz, melyen Hegedűs Ferenc operaénekes fog ének részeket előadni. Majd novemberben: November 16-án ünnepélyes Veni Sanctet tartott a földműves iskola a palicsi kápolnában. A kápolna megtelt az úri közönséggel. Fraklné énekelt a mise alatt.

Az Iványi-féle monográfia már 1892-ben elkészült, de a megjelentetés egyéves késleltetésének köszönhetően a szerző megemlíthette a Palicson éppen épülő kápolnát is: **Igen díszes kápolnát építtetett Palityon saját telkén özv. Parcsetich Félixné szül. Majoros Klára 1892. tavaszán**.

Mokossay Mátyás plébánosnak a közismert, 1901-es évi jegyzéke a következő adatokat szolgáltatja: 122. Capella „BMV Visitantis” Parcsetich kápolna – 1893 2/VII. A dátum valószínűleg nem csupán a felszentelés, ha-

Az építető
Majoros Klára (1832-1907)

nem a fenntartási alapítványozás idejét is jelenti. Tehát a felépült kápolnát Mária (Boldogasszony) Meglátogatása tiszteletére szentelték fel.

A későbbiekben számos megnevezése lett e vallási kisemléknek – az időszzerű tulajdonosáról Szép-, Parcsetich-, Vissy-, illetve egyszerűen csak Kiskápolnának nevezték. A *Bácskai Ellenőr* 1897. május 9-i számából is értesülhetünk az egyik megnevezéséről. A palicsi fürdőidény kezdetének kapcsán rövid ismertetőt közölnek a fürdőhelyről – többek között ezt is: **A vadászat kedvelői helyben váltott vadászjeggyel viziszárnasokra vadászhatnak; ugyancsak közvetlenül a park mellett fekvő Dezső kápolnában mindennap istentisztelet tartik.** Máskor egyszerűen csak palicsi kápolnának titulálták. **Veni sancte. A földmíves iskola 1902–3-iki tanévét ma, vasárnap d. e. 11 órakor a palicsi Kápolnában tartandó Veni sancte-val nyitja meg** – írja 1902. november 9-én a *Szabadkai Közöny*.

A kápolnával az édesanya igazából az elhunyt fiának akart emléket állítani, tehát indokolt az elsődleges, a Szép-féle megnevezés.⁵ Bizonyíték erre a bejárat fölé helyezett márványablára vésett felirat⁶:

**ISTEN DICSŐSÉGÉRE
ÉS FELEJTHETETLEN JÓ FIA**

1. Dr. SZÉP DEZSŐ

kir. közjegyző és kir. tart.

**huszárhadnagy
EMLÉKÉRE**

2. EMELTETTE

**FORRON SZERETŐ ÉDES ANYJA
1892**

Alig két év múlva már a fürdővendégek kedvenc találkozóhelye lett, a *Szabadság* írta 1894. június 3-án: **A palicsi kis kápolna, melyet özv. Parcsetich Félixné emeltetett, s mely a múlt évben a vallásos közönségnek egyik legkedvesebb találkozója volt, az építő úrhölgy kegyeletéből újra festetett, s a napokban megkondul az imára hívó kis harang; reggel, délben és este.** A virágkorát élő fürdőhely tehát imaházat kapott a kápolnával, ahol az istentiszteletek rendje még az 1920-as években is megegyezett az elsődlegessel,⁷ amit az 1930-as évek elején Budanović püspök újra megerősített: püspöki rendelettel

szabályozta, hogy a nemrégiben megalkult palicsi lelkészség templomában, a továbbra is családi tulajdonban levő kápolnában ünnep- és vasárnapokon szentmisét tartsanak. Ezt az állapotot rögzítette Kosta Petrović városi főépítész is 1928-ban: **Kapela u Splitskoj Alei u kojoj se održava redovno svake nedelje i praznika služba za rim.-kat. vernike** (A kápolnában, a Spliti fasoron, ahol minden vasárnap és ünnepnapon miséznek a romai katolikus hívőknek). Mindez 1935-ig tartott – ekkor a város közgyűlése úgy határozott, hogy ideiglenes imaházként a Mezőgazdasági Iskola (Földművesiskola a Fenyves soron) termeiben templomot kell kialakítani. A szeptemberben megnyitott palicsi temető első elhantoltját (Penavin Elemér gimnáziumi tanár) azonban még a Kistemplomnak nevezett kápolna harangjával kísérték utolsó útjára: **A távolból ide hallatszik a palicsi kistemplom harangjának csilingelése. Az első palicsi halott lelkét kíséri ez a hang az ég felé** (*Napló*, 1935. szeptember 19-ei száma).

1945 után bezárták a Fenyves sori templomot és a palicsi istentiszteletek egyedüli színhelye ismét a kápolna lett. Az időközben jelentősen felszaporodott hívők részére azonban túl szűknek bizonyult a kápolna, és igazi megváltásként jött a Szent Orbán-templom megnyitása a múlt század hetvenes éveiben. Az 1956-ban alakult Mária (Szűz Mária), Világ Királynője palicsi plébániatemplomaként továbbra is a kápolnát jelölik, míg a közelben, az egykori Parcsetich-féle villa épületeiből 1977-ben kialakított új templom az előbbinek részeként működik.⁸ Időnként azonban a kápolnában is miséznek, pl. 2000 márciusában, amikor egy véletlen balesetben megsemmisült a Szent Orbán-templom mennyezete.

Az egyházi sematizmus 1942-es kiadásának adatai: **Palicsfürdő** (Nagypark 4) **Vicaria ex parochia Szabadka Sz. Péter anno 1933. excisa et ad eam pertinens. Olim nomine Pálegyháza fuit parochia. ...Capella (7 m. longo, 6 m. lata, navis intus 8 m. alta, turris 14 m. alta) ad B. M. V. Visitantem a. 1892 aedificata. – Patronus: Civitas Szabadka. – Ling. Hung. Illyr.** A sematizmus adataitól eltérően, a palicsi

vikáriát már 1926-ban megalapították és 1933-ban csak az önállóságát nyerte el – mint **vicaria sui iurist** csatolták a Szent Teréz-plébániához.

Palics mai központjában, a főutca déli oldalán, a tóhoz vezető Spliti fasor és a Budanović püspökről napjainkban elnevezett utca (azelőtt Kápolna, majd egy ideig Mária, később Sztapár utca) kereszteződésének délkeleti szögletében, a fasor kerítéssel övezett, 10-es házszámú telkén áll a bejáratával keletnek fordított kápolna.

A 7x6 m alapterületű, 14 méter magas, bádoggal fedett toronnyal és haranggal ellátott kápolna főhajóján két, egyszerűen üvegezett ablak látható napjainkban (É–D). Volt egy harmadik ablak is az oltárnál, a sírkamrába való lejárathoz, ami most be van téglázva. A főhajóhoz délnyugaton egy 4x4 m-es, kisebb méretű ablakokkal ellátott sekrestye van kapcsolva, melynek a szentélyi mellett van egy hátsó, keskenyebb bejárata is. A beltérbe lépve látható mindkét oltár, a 20. század második felében kialakított szembemiséző oltár és a régi főoltár, amely fölött, a nyugati falon elhelyezett főoltárképen Mária látható a Kisjézussal – a kép körül fémszálakból kialakított néhány keresztényi szimbólummal. Az északi falon négy szobor: az ablak nyugati oldalán Szent József, attól keletre pedig Kis Szent Teréz, Szent Antal és Szent János.

Hogy az építető család végül is megszerezte a sírboltba való temetkezés engedélyét, bizonyítja a tény, hogy napjainkban a kápolna alagsorában kialakított sírboltban, a többsoros koporsófülkék előtt fehér márványlapokon a következő elhunytak földi maradványairól olvashatunk (a magas talajvíz gyakran rongálja a sírboltot – pl. 2000-ben, amikor már több márványlap is levált és megsérült):

**Szentgyörgyvölgyi dr. Szép
György Bácsbodrogh VM. főorvosa
1811–1864**

**Parcsetich Félixszné szül. berendi
Majoros Klára 1832–1907
Berendi Majoros Borbála
1819–1889**

**Szentgyörgyvölgyi Szép Béla
1860–1861**

Szentgyörgyvölgyi dr. Szép
Dezső, hódásági kir. közjegyző
1862–1892

Vissy Károly kir. közjegyző
1849–1920⁹

Királyházai dr. Ruffy Pálné,
alsódraskoczi Morvay Ákos özvegye,
szül. Szentgyörgyvölgyi Szép Blanca
1856–1922

Alsódraskoczi Morvay Ákos,
csász. és királyi huszárezredes
1883–1934

Alsódraskoczi Morvay Klárika
elhunyt 1891. 12./VIII (10)

Vissy Károlyné szül. Szentgyörgy-
völgyi Szép Iréne 1857–1939

Amikor a sorban az utolsó is meghalt – özv. Vissy Károlyné 1939-ben – a *Napló* így írt: **Lelke üdvéért az engesztelő szt. miseáldozat f. hó 20-án d. e. 9 órakor a palicsi kápolnában lesz az Urnak bemutatva. Szeretett halottunk földi maradványait f. hó 21-én d. e. 9 órakor bemutatandó szentmise után a palicsi kápolnába levő sirboltban fogjuk nyugalomra helyezni.** Subotica (Palić), 1939. évi június hó 19-én. A továbbiakban megjegyzik: **A hétfőn elhunyt dr. Vissy Károlyné holttestét a palicsi kápolnában ravatalozták fel és mire elérkezett a temetés ideje, az egész kápolnát elborították a koszorúk és a virágok. A koporsót ezután a kápolna mellett levő családi sirboltban helyezték örök nyugalomra az ismerősök és rokonok nagy részvéte mellett.**

Hogy milyen volt életében, íme egy szélesebb körű tudósítás (*Napló*, 1939. június 21-én): **Palicsi villájában hétfőn hirtelen elhunyt dr. Vissy Károlyné, a jótékonyágáról közismert urinő. Vissyné угyszólván haláláig élénken résztvevett minden katolikus és magyar mozgalomban és azokat állandóan jelentős anyagi eszközökkel támogatta. Különösen nagy anyagi támogatásban részesítette a palicsi kápolnát és főleg Vissyné áldozatkészségének köszönhető a külön palicsi egyház megalakítása. S ez a végrendelkezéséből is kitűnt. Alapítványt hozott létre, amely a pap megélhetését biztosító harminc hold földből és a kápolna mögötti villából állt. Vissynének az a kívánsága, hogy a palicsi templomban minden idők-**

re biztosítsák a magyar prédikációt. A Vissy féle villában lesz a plébánia és a templom kibővítése sem fog különösebb nehézségekbe ütközni, mert az egyházmegyei hatóságok már régebben tervezik a követelményeknek megfelelő, többszáz személy befogadására alkalmas templom építését Palicson. Vissyné nagylelkű adományával örök emléket állított magának Palicson, ahova olyan sok szép emlék fűzte. Az új palicsi templom és az állandó plébánia létesítése minden időkre biztosítaná Vissy Károlyné nevének és emlékének megőrzését (*Napló*, 1939. július 23-án).

Az elmúlt évtized sajnálatos eseményeinek egyik áldozatává vált ez a vallási kisemlék is. 2005 katolikus karácsonyán felgyújtották a betlehemet, amely a rácsajtóval lezárt főhajóban volt felállítva. A tűzoltók intervenciójának köszönhetően nem keletkezett jelentős kár – a tetteseket sosem találták meg.

2007-ben, a pravoszláv karácsony napjának éjjelén a rács előtti előtérben ketten defekáltak, az ürülékét részben szétkenték a falon, de a nagyobb részét beletették a szenteltvíztartóba. A *Magyar Szó* a 2007. január 10-ei számában **Templomgyalázás** cím alatt tudósított az esetről – részletek a cikkből: **A palicsi kiskápolna szenteltvíztartójába tegnapi virradóra valaki a nagydolgát végezte. ... A szabadkai belügyi titkárság vezetőjének, Borivoj Muceljnak a kézjeggyével ellátott tegnap délutáni közlemény szerint elfogták a palicsi kápolnagyalázókat. A rendőrség szerint a 14 éves palicsi J. B. és a vele egykorú szabadkai D. S. végezték nagydolgukat a kápolnában. A közleményben az esetet taglalva többek között az olvasható, hogy az elkövetők a 8-a és 9-e közötti éjszakan bementek a kápolnába, amelyet nem zárnak éjszaka, és az épületben elvégezték nagydolgukat. Ezt követően az ürülékét bedobták a szenteltvíztartóba, valamint szétkenték a falon. Ezután összeszedték a kápolnában fellelhető aprópénzt, és távoztak.**

2007 tavaszán a kápolna vízelvezető csatornáit és betonkoszorúit felújít-

tották, valamint felszereltek kívülről, a bejárati déli falra egy bádogból készült, gyertyagyújtásra szolgáló bádog kápolna utánzatot. 2009. július 14-én újra a megszenteltelenítés áldozata lett a kápolna. **A sekrestye mellett lévő családi kriptában több, falba süllyesztett koporsó nyugszik. Az egyik, több mint száz éve elhelyezett koporsót a tettesek meggyalázták, szétérték. A kriptába bejáratát sosem zárják, oda bárki lemeget, a koporsókon kívül azonban semmilyen értéket nem tartanak ott a nedves levegő miatt** – írták a *Magyar Szóban*, 2009. július 15-én.¹¹ ○

Jegyzetek

¹ A századforduló szabadkai sajtójában a Berendi előnevet viselő, 1832-ben született Majoros Kláráról és következő testvéreiről jelentek meg időnként tudósítások: Borbála (vak volt, hajadon és a testvérénél, Kláránál lakott Palicson – hetven évesen, 1889. június 11-én hunyt el tragikusan: vakon is epert akart szedni és leesett a fának támasztott létráról), Káich Bálintné Majoros Katalin (1894. május 8-án hunyt el özvegyen, a Bajai temetőbe temették), József (1837–1887, 1861-ben esküdtek Debelyacszy Irénnel, két leány, Ilona és Margit édesapja) és István (zentai köz- és váltóügyvéd, '48-as honvédhadnagy, agglegény – Szabadkán halt meg 1889 decembereben, de Zentán temették el a Felsővárosi temetőben). A későbbi kápolnaépítő az ötvenes évek közepén ment férjhez dr. Szép Györgyöz, Bács megye főorvosához, és rövid ideig tartó házasságukból négy gyermekük született: Blanka (1856), Irén (1857), Béla (1860) és Dezső (1862). A Szentgyörgyvölgyi előnevet viselő dr. Szép György 1811-ben született és fiatal orvosként, 1842-ben került Szabadkára – ekkor pályázott az 1841-ben megnyílt városi kórház orvosi állására az addig a bécsi klinikákon dolgozó és orvosi, sebészdoktori, szülési, állatorvosi diplomával rendelkező szakember. Rövid ideig maradt a városban, mert öt év után kinevezték Bács-Bodrog vármegye főorvosává, így a megyeszékhelyre, Zomborba távozott.

² Az 1839-ben Szabadkán született Parcsetch Félix, az 1753-ban nemességet szerzett zombori Parcsetch Márton (1704–1776, János fia) kései utóda, ükunokája, mégpedig Márton – József (1744–1788, Almási Gugánovits Mária Terézia férje) – Antal (1795–1865, Almási Gugánovits Mária Erzsébet férje) és Sándor (1816) családi vonalon. Az édesapja Szabadkán nősült 1838. november 28-án (Pacher Ferenc és Piukovits Magdolna leányával, az 1820-as születésű Terézszel), és a továbbiakban Szabadkán éltek. Parcsetch Sándor első és egyetlen gyermekének születését (1839. szeptember 12-én) követő hetedik napon elhunyt az édesanya, valószínűleg a szülés utáni szövőd-mények egyikében (gyermekágyi láz). Parcsetch Félix 1870. október 15-én esküdt a Szent Teréz-székesegyházban dr. Szép György özvegyével, Majoros Klárával, és két gyermekük született, László (1871. augusztus 10.) és a gyermekként elhunyt Sándor (1873 – az újságok szerint 1883-ban hunyt el 4 évesen). A jogot végzett, megyeszerte közkedvelt Parcsetch Félix Szabadkán kezdte hivatali pályafutását, ahol rövidesen már a városi főügyész-

ség hivatalát vezette, majd Óbecsére nevezték ki királyi közjegyzőnek. Ebből az állásából került 1882-ben Újvidékre, miután kinevezték a város főispánjának (november 9-én iktatták be). Ezt követően Újvidékre költözött a családjával, de gyakori vendégek voltak Szabadkán is – különösen kedvelte a palicsi fürdőparkban felépített villáját, ahol a felesége és gyermekei is tartózkodtak az év legnagyobb részében. 1889. április 20-án hunyt el szívelégtelenségben Újvidéken – az újságok szerint a közelgő születésnapját a palicsi villájában akarta megünnepelni. Újvidéken temették el, és földi maradványait a későbbiekben sem szállították át a felesége első férjétől származó családjának a kápolna alatt kialakított temetkezési helyére.

³ A várossal gyakran vitába keveredő (pl. az új törvényszéki palota építése kapcsán – a mai Maxim Gorkij utca elején felépült bérházára való kilátást zavarta az új palota) Majoros Klára a felsőbb egyházi hatóságoknál különösen kedvelt volt. 1899-ben elnyert egy pápai kitüntetés is: **Kitüntetés. XIII. Leo pápa ő szentsége, megboldogult Parcsetch Félix özvegyét, szül. Majoros Klára úrnót „Pro Ecclesia et Pontifice” arany kereszttel tüntette ki. Ritka esetben okozott kitüntetés oly általános, igaz örömet, mint jelenleg megérdemlett elismerés. Viselje ép erőben és az emberi kor legvégső határáig!** (Bácskai Ellenőr, 1889. május 12-én)

⁴ Más újságok sem hallgattak az esetről. A *Bácskai Ellenőr* az 1892. február 11-ei számában már a hivatali állás betöltésével foglalkozott: **Helyettesítés. Az öngyilkossá lett dr. Szép Dezső közjegyző halálával megüresedett hódásági közjegyzői állás teendőit, a szegedi közjegyzői kamara megbízása folytán, Szeberényi István apatini közjegyző fogja helyetteskesképpen ellátni addig, a míg e hely be nem töltetik.**

⁵ A bunyevácok inkább a Parcsetch-féle megnevezést használták. A *Neven* 1896. szeptember 1-jei számában, a villamos (munjevita železnica) útvonaláról írva jegyzi: **Pravac joj je – Segedinska kapija, segedinski put, iz prid Parčetićeve kapele – pa palčko jezero.** Majdan munjevine biće (namešten je već) u Segedinskim vinogradima, na zemljištu Antuna Jakobčić.

⁶ A család más módon is emléket állított a testvérnek, illetve az édesapának: **Az első kórházi alapítvány. A felebaráti szeretet magasztos és követésre méltó megnyilatkozása azon alapító levél, mely e hó 28-án (hétfőn) érkezett városunk polgármesteréhez s amelynek kapcsán Morvai Ákosné szül. Szép Blanka és Vissy Károlyné szül. Szép Irén 1250 frtot küldöttek be a „Mária Valéria” kórház részére egy ágy-alapítvány céljaira, mely e címet viselendi: „dr Szép Dezső alapítványa dr. Szép György Bács-Bodrogh vármegye volt főorvosának emlékére”** (Bácskai Ellenőr, 1896. december 31-én).

⁷ Kosta Petrović városi főmérnök 1928-ban a Palicsfürdőn található középületek (közintézmények) között említi a kápolnát: **Kapela u Splitskoj Alei u koji se održava redovno svake nedelje i praznika služba za rim. kat. vernike.**

⁸ A plébánia névnapját, egyben a kápolnabúcsú ünnepét augusztus 22-én tartják a palicsiak.

⁹ Vissy Károly 1882-ben királyi közjegyző Hódásagon, majd áthelyezik Óbecsére.

¹⁰ Morvai Ákos (1849–1894) óbecsei postafelügyelő rövid házasságában két gyermek született, Ákos (1883) és Klára. Az Abbáziában bekövetkezett elhalálását követően az özvegye másodszor is férjhez megy – ezúttal Ruffy Pálhoz. Nincs tudomásunk róla, hogy az első házasságában született fia mellett volt-e másik, felnőttkort megért gyermeke.

¹¹ **Sztojánovity Livia. kirabolták a plébániát, http://www.magjarszo.com/hu/2009_07_15/vajdasag_szabadka/69802/Kirabolt%C3%A1k-a-pl%C3%A9b%C3%A1ni%C3%A1t.htm**

A második bácskai gyermekkert – a Bajai Nőegylet óvodája –

Fábián Borbála, Baja

Általában csak az elsőkről szoktak megemlékezni. A másodikak legtöbbször homályban maradnak. A Bajai nőegylet óvodája, mely a második – vagy harmadik – bácskai gyermekkert volt, mégis nagyobb figyelmet érdemel, hiszen a városban élő tekintélyesebb, vagyonosabb asszonyok éppen azért alakítottak egyesületet, hogy szegényebb társaikon egy óvoda felállításával segítsenek. Ez a gondolat és a levéltári iratok között fennmaradt különlegesség, mely az 1870-ben kialakított új kertet mutatja be, hogy már akkor is figyelmet fordítottak arra, hogy a kisdetek milyen környezetben játszanak, megérdemli, hogy a második bácskai gyermekkertet jobban megismerjük.

Az első bácskai gyermekkertet Szabadkán alapították fel még a reformkorban. Az óvodák felállítását általában a nőegyletekhez köthető Magyarországon. Baján is hasonló történt, a szabadságharc bukása után néhány évvel a helyi nőegylet óvodát nyitott. Az első óvoda megnyitásáról mégis keveset tudunk, mert már a szabadságharc előtt, 1847-ben nyitott egy magánóvodát Pacskiné Elio Amália, ami 1870-ben szűnt meg, állítólag azért, mert a tulajdonos nem beszélt magyarul.¹

Azonban a bajai levéltár iratai közt kutatva mégsem az óvoda, hanem egy bölcsőde alapításával kapcsolatban találtam az alábbi dokumentumot 1853-ból²:

Tekintetes Polgármester Úr!

A magas Belügyminisztérium mult év December 23^{án} 6209 szám alatt költ legkegyesebb intézménye folytán a Baján felállítandó „Bölcsőde” /:Krippe:/ intézetre vonatkozólag van szerencsém környülményeinkhez képest e következőkben legmélyebb tisztelettel válaszolni

Köztudomásilag a magyarországi Pesten keletkezett intézet egyes alapítványok adakozások és közmulatkozások jövedelméből létesült, és eddig az sem birhatván el a tökéletes ingyenes ellátást- a beküldött gyermekekért egy nap tartás fejében egy pengő garas fizettetik.

Ugyanezen forrásokból eredett a bajai Közintézeti Kór osztály – mely elegendő tőkével még nem bírván, ezen jövedelemit ágak hasonló más intézet felállítására át nem költsönözhetők és ezuton a magas Kormány atyai szándékának kivitele csak késleltetnék.

Mindazon által ezen emberiség intézet keletkezése éppen nints a ki nem vihető vállalkozások sorában ha annak léteztetését magány vállalkozásra hagyjuk és pedig Baján – valamint több asszonyok léteznek, kik törvénytelen ágyú gyermekeket havi 5 vtóftért tartanak el – ugy nem lenne sulyos találni hasonló vállalkozó jobb lelkű nőket kik a dologra menő asszonyok gyermekeit valamint Pesten ugy kebelünkben is igen oltsó áron látnák el.

Miután pedig a bajai nép leginkább szőlőkben szokott foglalkozni a kukoricza s dinnye földeken illy – hat elemi – Böltsőde – telep – két helyen lenne magány reményre árlejtés uton hatóságai felügyelet alatt szervezendő – egy keletre Kis Csávoly – másik a homok elővárosokban.

Az intézet részletes vonalairól más alkalommal leendő szerentsém felvilágosítást adni – a' midőn a' Pesti Bölcsőde szerkesztéséről teljes tudomást nyerendek.

Kegyes jóváhagyás után a' nép az illető Lelkés Urak által szószékből ezen intézet céljáról értesítsék – nem maradandván el a' tizedesek és közhírlés útjain tudomásításuk is.

Telljes tisztelettel maradván Baján
1853 April 6^{án}

Polgármester Urnak
alázatos szolgálja
Dr. Rosenman Pál
Főorvos

A városi levéltár iratai közt nem maradt fenn másik dokumentum, mely a bölcsőde működéséről szólna. 1853-ban alakult a Bajai Nőegylet jótékony célok előmozdítására, legfontosabb feladatának a vallásosság és erkölcsiség előmozdítása mellett a „bölcsőde és óvoda létrehozását” tartotta. Az alapszabályaikba is felvették, hogy a „bölcsőde a kisdé-óvodával egyetemben f. évi november hó 1-én életbe léptetendő lészen”, vagyis az óvoda elkezd a működését. Az alapszabályokat 1853. szeptember 27-én hagyta jóvá a „szerb. bánati cs. kir. helytartóság”.³

A bajai jótékony célú nőegylet előzményei a reformkorba nyúlnak vissza, hiszen már akkor is létezett egy Jótékony Asszony-egylet (Bajai Nőegyesület), ezért az első bácskai nőegyletnek tekinthetjük. Az 1853-ban alakult együletet a reformkori folytatásának, illetve újr alapításának is tekinthetjük. Egyrészt azért, mert a jótékony volt a fő cél, illetve hogy „jótékony emberiségi intézeteket

részint alapítson, részint pedig ilyesmiket előmozdítsion”. Másrészt azért is, mert az 1837-ben alakult Bajai Asszony egyesület (Jótékony Asszonyegyesület) elnöknője ugyanúgy Latinovitsné Schweidl Anna (az aradi vértanú tábornok testvére, Latinovits Benjamin felesége) volt, mint 1853-ban.⁴ Nagy valószínűség szerint az együletet 1853-ban is támogatta dr. Rosenmann Pál főorvos, aki 1837-ben az egyesület tervét (alapszabályait) Sebők József városi főjegyzővel közösen készítette, hiszen a fent idézett levél is mutatja, hogy szívügye volt egy bölcsőde alapítása, és az egylet által alapított óvoda bölcsődeként is működött.

Az alapszabályokban is említett működését az óvoda mégsem tudta megkezdeni 1853-ban, valószínűleg mert nem gyűlt össze elég pénz. A következő évben vásárolták meg Rausch Péter házáat 2100 forintért. A ház a Fő utca – ma Szabadság utca és a Damjanich utca – sarkán állt, szemben a kismalommal. A bajai kisdéóvó intézet csak 1855. október 22-én nyitotta meg kapuit. A nőegylet szándéka szerint „ezen intézet a városi különösen szegény sorsú lakosság javára lenne felállítva hol azok gyermeki ingyenes oktatást sőt szükség esetén élelmezést

is nyeregendek”. A „tanár”, vagyis az óvó bácsi fizetésére 300 forintot kértek a várostól, és 6 öl tüzfát az épület fűtésére, valamint 12 pesti mérő búzát is kaptak a gyerekek ételmezésére. Az első kisdedóvó Lajtay János, „okleveles óvó” volt. Először csak 30 gyerek járt a kisdedóvóba, másfél év múlva már 200, közülük huszan nem fizettek. A nőegylet terve az volt, hogy minél hamarabb saját lábára állítja az óvodát. A cél érdekében mindenhol igyekezett pénzt gyűjteni az alaptőkéhez: házanként kéregetett, bálakat rendezett, újévi üdvözlők megváltását gyűjtötte. Ez minden évben nem lehetett eredményes, hiszen 1859-ben azzal az indokkal kérte ismét a 6 öl fát a várostól, hogy „ezen évben a' táncvigalmi 's más jótékony adakozásokból nyert jövedelmei a' nehéz idő körülmények miatt csekélyebbek valának, mint az előbbi esztendőben”. 1865-ben a Fővárosi Lapok című újság is hasonlóan számolt be: a nőegylet a „közjó érdekében minden időt, eszközt és alkalmat fölhasznál. A nőegyleti jótékony táncvigalmakat az idei farsangon is megtartották, még pedig a másodikikat – egy kis francia vígjátékkal összekötve – f. hó 20-án. E vigalmon nagy és szép közönség jelent meg, díszesen, de minden kirívóbb fényűzés nélkül, mert e hölgyek a fölösleget inkább adják jó célokra, mint hasztalan piperékre.”⁵ 1868-ban a kisdedóvó javára adakozások, gyűjtések, műkedvelői előadások (amatőr színjátszás), sorsjegy eladása és táncvigalom, azaz bál bevételeiből – főként az utóbbi két tételből – 494 forint 16 krajcár folyt be.⁶ Egyik legfontosabb bevételük az újévi üdvözlők megváltása volt, mely szokást már az 1830-as évek közepétől gyakorolták

a városban. A szabadságharc előtt még a kórház javára ajánlották fel az újévi üdvözlők megváltását – mely általában a szolgák, inasok, kéményseprők, utcaseprők, lámpagyújtogatók, postások pénzbeli jutalmazása volt az újév alkalmából. 1853-tól pedig a I. Bajai Nőegylet a kisdedóvó javára gyűjtötte az újévi üdvözlők – alamizsnák – megváltását, melyet a kisdedóvó felszerelésére fordított.⁷

A nőegylet más módon is támogatta az óvodát, ugyanis minden egyes tagjának az előkelő családok lányai közül volt egy sege, aki segített a gyűjtésben és hetenként meglátogatták az óvodásokat. 1859-ben az egyletnek 18 alapító és 48 tagja volt (összesen 63), 1872-ben 54, 1874-ben 60 tagja.⁸ A Bajai Nőegylet első éveiben – évtizedében – nemcsak keresztény (katolikus és görög keleti) vallású, hanem zsidó tagjai is voltak. Ők később – 1868-ban? – külön nőegyletet alakítottak, de a két egylet viszonya ekkor még baráti volt, gazdagabb izraelita asszonyok az I. Bajai Nőegyletre is hagytak pénzt. A „katolikus” jelzőt az első Bajai Nőegylet az 1870-es években vehette fel, ekkor a neve I. kath. jótékonyági nőegylet lett. Az „I.” vagy első nevet pedig annak emlékére vehette fel, hogy ez volt a város első nőegylete. A jótékonyági jelző a 19. század végén tűnt el az egyesület nevéből, de még az 1890-es években is nevezték így az egyletet: „jótékonycélú bajai I. nőegylet”. Az 1880-as évek egyleti pecsétjén: „I. kath. nőegylet Baján”.

Az 1850-es évek végéről és az 1860-as évekről alig néhány adat maradt fenn az óvoda működéséről. Azt sikerült kiderítenem, hogy Bella József tanítót 1869 júniusától új tanító: Lukits Béla k.[isdéd] tanító váltotta fel. 1870-ben elköltözött az óvoda a Miasszonyunk Kalocsai Iskolanővérek épületébe, és az iskola megnyitásától, 1870 novemberétől az apácák foglalkoztak az óvodásokkal is. (Később az igény miatt, másik városrészben is óvodát kellett nyitni, illetve menhelyeket is fenntartott a nőegylet, de a belvárosi óvoda a zárdában maradt.) A nőegylet viszont jelentős összeggel – 2700 forinttal – járult hozzá a leányiskola (nőnevelde) és a zárdá felépítéséhez.⁹

1869-ben leltárt vettek fel arról, hogy milyen bútorok voltak az óvodában.¹⁰ E szerint:

pad	13
hosszú asztal	2
szék	2
író asztal	1

kisasztal	1
ágy	1
madracz	1
szalma zsák	1
földteke állvány	1
kép	6
hegedű vonóval	1
a.b.c. tábla	14
nagy számozó tábla tartóval	1
betű tartó	2
fogas	2
cserép kanto [kancso]	1
perzsel	1
számlógép 89 tekével	1
képes fali tábla	90
úr edény	3
szivacs	1
mosdó tál	1
fésű	2
olló	2
színes papír	[?]
cserép öntöző kanta	1
szoba seprő nyéllel	1
udvar seprő	1
partfű	1
bádogg kanna	1
űredény	2

Negyven évvel később már egészen más bútorzata volt a nőegylet belvárosi óvodája három szobájának:

„Az előszobában: A szülők és dajkák számára ülőhelyek, lábtörölő, szemetes láda, szekrényes polc, ivóvíztartó, kefék és törölő ruhák.

A játszóteremben: a falak mellett padok a gyermekek számára, fali polcok, foglalkoztatási terv, kályha, hőmérő, csengettyű

A munka teremben: munkaasztal, támlás székek gyermekek számára, íróasztal kisdedóvónó részére egy záros szekrény, a foglalkoztatási eszközök, munkaanyagok és egyéb szerelvények megőrzésére, egy fekete tábla, két nagy szék, falióra, kályha.

A foglalkoztatási eszközök: szemléltető képek a társalgás és mese megjelenítéséhez, állatutánezatok, gazdasági és kerti eszközök, házi eszközök, konyhaedények, evő-, mosókészlet, katonasdi felszerelés és egyéb foglalkoztatási eszközök és anyagok.”

Egy másik dokumentum 1871-ből a kisdedóvoda berendezéséből a kertet mutatja be, hiszen ma is fontos, hogy egy óvodának szép kertje legyen.

A kisdedóvói kert felszerelése

A kertitér kétféleképpen mőljén felforgatása	20f
--	-----

A szükséges fák, és cserjék

név	darab	1 darab ára	fizetendő
Platanus orientalis, Boglárfa	15	50x	7 f 50x
Acer platanoides, Juharfa	4	15	60x
Sofora japonicus	6	50x	3f
Prunus mahaleb, Török medgy	10	3x	30x
Citrus laburnum, Bábfa	20	4x	80x
Colreitheria paniculata	10	50x	5f
Robnia carogana, borsfa	10	5x	50x
Cornus sanguinea, Vörösgyűrűcse	50	3x	1f50x
Ligustrum vulgare, Fagyfafa	100	3x	3f
Ptelea trifoliata	15	5x	75x
Syringa vulgaris, Orgovány	100	4x	4f
Tamarix gallica, Átánfa	10	15x	1f 50x
Összesen	350		28f 45x

A földfekvés egyenestése	6f
A fák és bokrok rendes elültetése	15f
Az utak rendezése és a szükséges perje mag	5f
A föld behordása az udvarból a kertbe és a kocsik mellé munkások	12f
összesen	58f

A 12 növény azért érdekes, mert a korabeli bajai – vagy bácskai – kertekről viszonylag keveset tudunk. Az utakat Baján már a reformkorban akácokkal és topolyfákkal (jegenyenyár) szegélyezték. Eperkertje is volt a városnak eperfákkal. Ez utóbbi kettő nem szerepel, viszont a fenti felsorolás több díszfát is említ, például a 20. század első felében létrehozott bajai parkok egyik kedvenc fáját, a platanfát (boglárfa).

1871. április 30-án már ki is fizették – 75 forintot – Kopeckzy Ignác kertész, mert Madarásról meghozatta a díszfákat és el is ültette. Ugyanabban az évben a plébános, Latinovits Gábor prépost, egy féltetős nyári pavilont is készíttetett 175 Ft 68 krajcárért Moder György ácsmesterrel. Ez a pavilon augusztus elejére készült el. A munkák megrendelője a nőegylet akkori elnöke, Loos Vilmos polgármester felesége, Csernyus Vilma volt. Az ácsmester a kiskertbe külön kaput is készített.¹¹

A kert tehát várta az óvodásokat, hogy ott játszanak. Egy másik levéltári iratból kiderült, hogy már az 1860-as évek végén

volt hintája az óvodának. Ezt a kisgyerekek által kedvelt játékot az új kertben is felállították.

A bajai nőegyleti óvoda bár nem az elsők között létesült, mégis korinak mondható, mert az abszolutizmus éveiben sikerült létrehozni, jóval az óvodák létrehozásának második virágkora, a kiegyezés utáni időszak előtt. A nőegyleti óvoda tartós alkotásnak bizonyult, mert ha nem is sikerült saját lábra állítani, azzal, hogy a Miasszonyunk Szegény Iskola-nővérek átvették az óvoda működtetését, egy biztos hátteret teremtettek az odajáró gyerekeknek. A nőegylet pedig az első világháborúig támogatta az iskolanővéreket az óvoda fenntartásában. A régi óvoda épületét 1871-ben, miután az óvoda az új „nőneveldebe” költözött, eladták Hunyady Antal építőmesternek. ○

A fák és cserjék

1871-es neve

Platanus orientalis, Boglárfa
Acer platanoides, Juharfa
Sofora japonicus
Prunus mahaleb, Török medgy
Citrus laburnum, Bábfa
Colreitheria paniculata
Robnia carogana, borsfa
Cornus sanguinea, Vörösgyűrűcse
Ligustrum vulgare, Fagyfafa
Ptelea trifoliata
Syringa vulgaris, Orgovány
Tamarix gallica, Átánfa

mai neve

platanfa
juhar
japán akác
sajmegy, törökmeggy
zanót (cytusus)
csörgőfa
vörösgyűrűs som
fagyfafa
(hármalevélű) alásfa
orgona
tamariska vagy tamariszkusz

Képek

Húsvéti képeslapok és 19. századi bajai fényképek. A fotók és a képeslapok a szerző gyűjteményéből származnak.

Jegyzetek

- ¹ Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája, II. szerk: Dudás Gyula, Zombor, 1896. 324.
- ² MNL BKML XV. 33. Borsay-gyűjtemény 10.d.
- ³ Alapszabályai a jótékony czélok előmozdítására alakult Bajai Nő-egyletnek, Schön Jakab nyomdája, Baja, 1866.
- ⁴ Honművész, 1837. febr. 16. 111.
- Az asszony egyesület tervét **Sebők József** táblabíró, ügyész és Rosenman Pál orvos dolgozták ki.
- Elnöke: **Latinovics sz. Schweidl Anna**, tagjai: **Albrecht sz. Meczler Julianna**, **Arno sz. Armann Katalin**, **Czitula sz. Császár Lóra**, **Deáky sz. Galambos Joanna**, **Fazekas sz. Nixty Mária**, **Heinrich sz. Etlinger Erzsébet**, **Heinrich sz. Triszberger Victoria**, **Joannovics sz. Dajcsevics Anna**, **Koller sz. Albrecht Antonia**, **Latinovics sz. Geicz Valeria**, **Szűcs sz. Leitner Katalin**, **Volarics sz. Latinovics Eszter**, **Vojnics sz. Schweidl Vilhelmina**.
- ⁵ Fővárosi Lapok 1865. márc. 2. 189.
- ⁶ MNL BKML A Bajai I. Rk. Nőegylet iratai X. 243. 4.
- ⁷ Fábán Borbála: Újévi üdvözlések a 19–20. században, egy régi magyar szokás a Bácskában, Bácsország, 2010/4. 10–11.
- ⁸ Hof- und Staats-handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859, 5. rész, Wien, é. n. 136.
- ⁹ MNL BKML X. 243. 4.
- ¹⁰ MNL BKML X. 243. 1.
- ¹¹ MNL BKML X.243. 4. - 1871-es év iratai

A Délvidéki HÉV egyik vonala

A Baja–Zombor–Újvidék helyi érdekeltségű vasút építésének története

Sarlós István, Baja

A vasútvonal kiindulópontja Baján.
A baloldali, elkanyarodó vágány a Baja–Szabadka szárnyvonal, a jobboldali egyenes vágány az Újvidék felé tartó hév.

Az első világháború előtt Ausztria-Magyarország jellegzetes szállítási vállalkozásai voltak a helyi érdekeltségű vasutak. Az országos fővonalak és szárnyvonalak hálózatának kiépülése után a vasútilag még fehér foltnak számító területeket a hév-ek kötötték be Magyarország gazdasági vérkeringésébe. E célból épült az 1895-ben átadott Baja-Zombor-Újvidék vonal, amely Baját és Észak-Bácskát kapcsolta kötötte össze a megyeszékhellyel. A Déldunavidéki Helyi érdekeltségű Vasút Rt. tulajdonában lévő vonalat helyi földbirtokosok, vállalkozók és az érintett községek építették, üzemeltették. E vonal volt a térség első hév vonala, melyre később több helyen is – Baja, Regőce, Hódság, Szépliget, Kúla – további kisebb vasútvonalakat csatlakoztattak. 1918-ig a vasútvonal komoly személy- és teherforgalmat bonyolított le, de a trianoni békediktátum Gara és Regőce között kettévágta a pályát, így az lassan pusztulásnak indult.

A vasútvonal első tervei

A Déldunavidéki Helyi érdekeltségű Vasút Részvénytársaság¹ tulajdonában lévő Baja-Zombor-Újvidék vasútvonal ötlete már 1890-ben megszületett. Gróf Latinovits Ernő királyi tanácsos 1890. május 25-én írt levelében a tervezett vonalbejárásra és az ehhez kapcsolódó előmunkálatok

elvégzésére kért engedélyt Baross Gábor közlekedési minisztertől.² Latinovits a levelében már korábbi megbeszélésekről és egyeztetésekről beszél, azaz a vasút ügye már nem új ötletként került Baross elé. Az új vasútvonal több gazdasági érdeket is kiszolgált, emellett természetesen a gróf érdekeit is. A Baja-Zombor vonalszakasz elsődleges célja a személyszállítás volt. Bács-Bodrog vármegyében a dualizmus alatt négy törvényhatósági jogú város volt – Baja, Szabadka, Újvidék és a megyeszékhely, Zombor. A megye központjában elhelyezkedő Zombort vasúton Szabadkáról közvetlenül el lehetett érni gyorsvonattal, de Bajáról és Újvidékről előbb el kellett vonatozni Szabadkára és ott átszállni Zombor felé. Az útvonal természetes és logikus megrövidítése lett a Latinovits által szorgalmazott Baja-Zombor szakasz, amit az egyeztetések

után bővítettek egy Zombor-Újvidék szakasszal.³ Törvényszerű volt, hogy a Baja, Zombor és Újvidék közötti személyszállításra egy gazdaságilag jövedelmező vasútvonalat lehet építeni.⁴ Emellett az áruszállítás érdekei is megkívánták a Bajától Zomborig tartó hév felépítését. A vasútvonal távlati lehetőségei között szerepelt a bajai Duna híd megépítése után a Duna jobb partjának összekapcsolása Bács-Bodrog vármegye északi részével. Baja, Észak-Bácska 19. század első felében még lendületesen fejlődő dunai kereskedővárosa kimaradt az országos vasútépítés első köréből. A város fejlődése megtorpant, egyre sürgetőbb gazdasági szükséglet lett Baja számára a vasút. Az 1885-ben megépült szabadkai szárnyvonal logikus kiegészítésének tekinthetjük a tervezett hév vonalat. Ennek segítségével az észak-bácskai mezőgazdasági termé-

A vaskúti vasútállomás épülete a Vasút utca felől. A vágányok a mai utca helyén voltak.

nyeket gyorsabban és biztonságosabban lehetett eljuttatni a megyei piacokra, valamint a Zombor-Gombos fővonal segítségével a horvát és szlavón, valamint a bosznia-hercegovinai piacokra.

A vasútvonal megépítése, idővel magasabb rangú bővítése külpolitikai érdek volt. 1878-ban az Osztrák-Magyar Monarchia okkupálta Bosznia-Hercegovinát. A megszálló hadsereg ellátása

elsősorban a vasútra hárult, de a térségben nem voltak igazi vasúti fővonalak. A Budapest-Fiume és a Budapest-Zimony vonal is elkerülte a térséget. Természetesen a szárnyvonalak rövidebb ideig biztosíthatták a gazdasági összeköttetést az új tartománnyal, de a nagy kerülők mindkét irányba körülményessé tették a szállítást és egyre érezhetőbbé vált a két fővonal túlterheltsége. Már a reformkor-

ban, gróf Széchenyi István elképzelései alapján tervezték a Duna bal partján vezetendő Budapest-Baja-Zombor fővonalat, de az különböző okok miatt sohasem valósult meg.⁵ E fővonal egyik lehetséges pótlásaként jelent meg a Baja-Zombor-Újvidék hév.

Az országos politikai és gazdasági érdekek mellett Latinovits Ernőnek személyes érdeke is fűződött a vasútvonal megépítéséhez. Az 1885-ben elkészült Baja-Szabadka szárnyvonal Bácsbokod-Bácsborsód összevont állomásoknál északról érintette birtokait, de ő a megyeszékhely felé is szeretett volna egy vasúti összeköttetést, amit Gara és Regőce között kívánt létrehozni.

A községek módosítási kérelmei

Az 1892. február 6-án végrehajtott terepbejárás alkalmával több nézeteltérés is felmerült a pálya nyomvonalát illetően. Az előzetes tervek szerint a vasútvonal a következő településeket érintette volna: Baja, Vaskút, Gara, Rigycza, Gyurity, Krusevlja, Stanicsics, Gakova, Zombor, Óstapár, Bresztovác, Hodságh, Parabut, Paraga, Szilbás, Bulkesz, Petrovác, Piros, Újvidék.⁶ A bejárást és felméréseket végző bizottságba – a minisztériumi szakembereken és Latinovitson kívül – meghívást kaptak az érintett települések elöljárói is. Az érintett községek természetesen megpróbálták a saját érdekükben befolyásolni a bizottságot.

A vasúti töltés maradványai Vaskút és Gara között.

A vaspálya maradványa a garai vasútállomáson

Általános probléma volt, hogy a szülő új vasútvonal elvághatja a községeket a határukban lévő földektől, túl messze kerülne a településtől a vasútállomás, így komolyabb pályamódosításokat is indítványoztak. Az első komolyabb pályamódosítást a Gara és Gádor közötti vonalszakaszon hajtották végre. Regőce és Őrszállás a saját érdekét kívánta érvényesíteni a vonalvezetésben. A legegyszerűbb megoldás az egyenes vonalvezetés lett volna Györgypusztá keleti oldalán és Körtés nyugati oldalán minél egyenesebben tartva Gádor felé. Ebben az esetben viszont két nagyobb település, Regőce és Őrszállás esett volna a közvetlen vasútvonaltól. A regőceiek kérték, hogy Gara után eredetileg egyenesen délnek tartó vonalat helyezzék át Györgypusztá nyugati oldalára, viszonylag távol tőle, és inkább Regőce keleti végén építsenek vasútállomást. Ez különösen jót tett volna a falu gazdasági életének, mert a Regőcéhez tartozó Kovácsmajort is be lehetett volna kapcsolni a vasúti áruszállításba egy megállóval.⁷ Őrszállás közvetlen vasútállomást szeretett volna, de itt már nagy kitérőt kellett volna tenni az eredeti tervekhez képest. Körtés nyugati oldaláról a keletre kellett volna átvzetni a vonalat egy viszonylag nedves, időszakosan belvízzel elárasztott területen.⁸ Az őrszállási indítványt a vármegyei közgyűlés és a bizottságba delegált képviselők is támogatták. A bizottság Regőce indítványát részben elfogadta, és az eredeti tervekhez képest keletebbre vezették a vasutat, de az őrszállási kanyart az építkezéskor megjelenő többletköltség miatt elvetette.⁹

A másik vonalmódosítási kérését Bács-Bodrog vármegye előljárói intézték

a bizottsághoz a Parrag és Petróc közötti vonalszakasz kapcsán. Az eredeti tervzet szerint Parrag után a vasút Szilbács és Bulkeszi érintésével jutott volna el Petrőcre. A vármegye kérése alapján egy közel 500 méteres kitérővel Szilbács helyett Szépliget¹⁰ mellett haladt el, Bulkeszit délnyugatról érintette és jutott el Petrőcéig. A bizottságot meggyőzték a Szépliget vasúti forgalomba bekapcsolása mellett felsorakoztatott vármegyei érvek, így engedélyezte a pályamódosítást. Szépliget vasúti közlekedés szempontjából vitathatatlanul jelentősebb volt Szilbácsnál, mivel Szépligetről a palánkai állami kikötő már elérhető közelségbe került. A vonal teherszállító-teljesítményének továbbfejlesztésére logikus bővítésnek kínálkozott a palánkai leágazás későbbi kiépítése.

A bizottság jelentése után folytatódhatott az engedélyezési eljárás, annak is legfontosabb szakasza, a pénzügyi tervezés, mely megelőzte a pótbéjárásokat is.

A vasúttársaság anyagi alapja

Az alapszerződés és az engedélyokirat kiállításának alapfeltétele volt a vasúttársaság anyagi alapjának a bemutatása és az építési költségek részletes tervezése.¹¹ Latinovits Ernő 1892. április 20-án benyújtotta a vasútvonal építésének részletes pénzügyi tervzetét a minisztériumnak, melyhez a minisztérium III/3. ügyosztálya hozzatette a saját jelentését.¹² A tervzet külön tárgyalta a Regőce-Őrszállás és a Györgypusztá-Körtés irányvonalat. Az első változat szerint 4.158.663.- forintba került volna a vonal, a második változat 4.083.305.- került. A minisztérium tervezési ügyosztálya valamivel alacsonyabb

költségvetést készített és kiszámította a Magyar Államvasutak költségeit, melyet az építetőknek a MÁV részére kellett készpénzben átadni. Az előzetes tervzet szerint a MÁV üzemeltette a pályát és a gördülőállomány is teljes egészében a MÁV tulajdonát képezte.¹³ A magánvasútnak Baján, Zomborban és Újvidéken csatlakoznia kellett a már meglévő vasútvonalakhoz, ezért e három állomás átépítését is végrehajtotta a MÁV a vasúttársaság költségén. Emellett egyéb kisebb kiadások is felmerültek, így a minisztérium 572.500, vagy 557.700 forintot (pályavonaltól függően) különített el a saját költségeire. A minisztérium minden magánvasút építése esetén óvadékot követelt, amely nagyjából megegyezett az állami vasúttársaság költségeivel. A Kereskedelemügyi Minisztériumnál 600.000 forintnyi óvadékot kellett volna letétbe helyezni az alaptőkeből.

A benyújtott pénzügyi tervet a minisztérium elfogadta, de ezután a vasútvonal építése lelassult. A több mint 3,5 millió forintos beruházás anyagi hátterének megteremtése nem ment olyan gyorsan, mint ahogyan Latinovits Ernő gondolta. Az előlegként befizetendő 15 % egy alapvetően forráshiányos gazdasági környezetben jelentősen lelassította a beruházást. Baross Gábor 1892. május 9-én bekövetkezett halála után már a Magyar Államvasutak sem támogatta olyan lelkesedéssel a tervzetet, a helyi befektetők is sokkal lassabban jelentkeztek, így a vasútépítés tényleges megkezdésére még éveket kellett várni. Az építési jog még 1892 májusában lejárt, így azt Latinovits folyamatosan hosszabbította félévente,¹⁴ de az építkezés késett.

A minisztérium és Latinovits között folyamatos alkudozások kezdődtek el a költségek lefaragásáról, amely pár ezer forintokról szóló folyamatos levelezést jelentett a minisztériummal. Ez a végtennek tűnő szélmalomharc felőrölte a gróf türelmét és energiáit, ezért 1894. június 1-én eladta a vasútépítési jogokat.¹⁵ Herczog Mór Lipót és társai¹⁶ budapesti cége vette át a tervek és elkezdte összegyűjteni a vasútvonal megépítéséhez szükséges tőkét.

A vasútvonal alapszerződése

A Herczog M. L. és társai cég felpörgette a vasútvonal megvalósításnak a folyamatát. 1894. június 18-án megszületett az ügyben a minisztériumi törvényjavaslat.¹⁷ Az uralkodó a törvényjavaslatot el-

fogadta, így július 21-én a minisztérium kiállította az engedélykiratot és 23-án összehívták a vasúttársaság alakuló közgyűlését 1894. augusztus 2-ra Budapestre a Nádor utca 4. szám alá, Mander Pál ügyvédi irodájába. Az alakuló közgyűlés célja az engedélykirat alapján kialakítandó alapszabály és üzletszabályzat elfogadása, valamint az alaptőke – beleértve a MÁV felé teljesítendő kötelező kaució – lejegyzése volt.¹⁸

Az engedélykirat nagyon pontosan előírt a társaság működési feltételeit, a létrehozandó pálya tulajdonságait és az üzemeltetés körülményeit. A pálya tulajdonságai nagyban alkalmazkodta a helyi sajátosságokhoz és a vasútvonal elsősorban helyi érdekeket szolgáló céljaihoz. A vaspályát mellékvonali forgalomra készítették fel és vegyesvonatokat kívántak közlekedtetni rajta. A sínek legalább folyóméterenként 23,6 kg-os 'I' profilú acélsínek lehettek tölgyfa talpfákon. A pálya legnagyobb egységnyi terhelése nem haladhatta meg a négyzetcentiméterenkénti 1000 kg-ot és a tengelyenkénti 10 tonnát, azaz csak kisebb mozdonyokat és maximum 20 kocsiból álló szerelvényeket tudott továbbítani. A pálya maximális emelkedését 6 %-ban határozták meg és a legkisebb fordulókör sugara 250 méter lehetett. A vasúti töltés anyagát az építési költségek csökkentése érdekében elsősorban a Dunából kibányászható jó minőségű kavicsban határozták meg.¹⁹ Ahol az árvízvédelmi szempontos megkivánták, ott 4 méteres magasságot írtak

A garai állomás északi őrháza

elő az alapozás és a töltéskorona között a megfelelő vízelvezető árkokkal együtt.²⁰ A vaspálya, a MÁV csatlakozó-állomása-inak kivételével teljes egészében II. rangú minősítést kapott, ezért a közlekedő szerelvények maximális sebessége nem haladhatta meg a 40 km/h-t. A MÁV a csatlakozási pontoknál 300 méter hosszúságban megkövetelte az elsőrangú pálya kialakítását. A vonal biztos üzemeltetése érdekében a 10.200 méter állomási kitérővágányt is kellett építeni. A társaság kezdetben csak a nappali üzemeltetést vállalta, de az engedélykirat tanulsága szerint a forgalomnövekedés esetén nem zárta ki az éjszakai közlekedést sem. Természetesen ennek a többletköltségét a tulajdonos vállalata magára. A forga-

lom ugrásszerű emelkedése, vagy a pálya egyéb államérből történő I. rangúvá bővítése esetén a MÁV és a tulajdonosok együttesen vállalták a felmerülő költségeket.²¹ A társaság 14 állomás, megállóhely és rakodó kiépítését vállalta; ezek: Baja-szállásvár állomás, Vaskút állomás, Gara vízállomás, Rigycza állomás, Stanisics vízállomás, Gákova állomás, Nenádits megállóhely, Csicsovó kitérő, Ó-Sztapár állomás, Besztrovác vízállomás, Hodságh állomás, Parabut vízállomás, Paraga rakodó állomás, Gajdobra állomás, Bulkesz rakodó állomás, Petrovác vízállomás, Piros állomás.²² Az engedélykirat pontosan meghatározta, hogy állomásonként milyen épületeket kellett építeni milyen minőségben. A

A vonalon elsősorban III. osztályú személykocsik közlekedtek

vízállomásoknak napi 28 szerelvényt kellett kiszolgáltatniuk.²³ Az állomások mellett további 32 nyíltpályás órhzát is terbe vettek. A vasútvonalat a társaság üzemeltette, ezért a gördülőállomány és az üzemeltetéshez tartozó egyéb felszerelés beszerzése is a társaságot terhelte. Ezt a MÁV szállította, de a mozdonyok és kocsik, valamint az egyéb felszerelések ellenértékét a társaságnak a minisztériumnál előre letétbe kellett helyeznie, ez 333.500 forintot tett ki.²⁴ A letét elhelyezése után a MÁV azonnal rendelkezésre bocsátotta a mozdonyokat, hogy az építkezést felgyorsítsák.²⁵

A részvénytársaság tőkéjének összeszedése jelentette a kulcskérdést. Latinovits Ernő is azért szállt ki a beruházásból, mert nem tudta összeszedni a részvénytársaság megalapításához szükséges tőkét. Az engedélyokiratban 4.100.000.- forintot határoztak meg törzstőkeként, melyből 50.000 forintot biztonság tartalékként azonnal be kellett fizetni az államkincstárba.²⁶ A Magyar Államkincstár 580.000 forintos hozzájárulása valójában a minisztériumi óvadék volt, melyet a csatlakozóállomások átalakításának költségeire hasított ki magának az állam a törzstőkéből. A társaság legnagyobb részvényese Csetei Herczog Péter lett, aki 1.700.000 forintot jegyzett le az alaptőkéből. A vármegyei érdekek miatt Bács-Bodrog vármegye is nagy összeggel támogatta a vasútépítést; Schmausz Endre alispán a vármegyei közgyűlés határozata értelmében 600.000 forinttal támogatta a részvénytársaságot. A vármegyei községek közül az érintettek gazdasági erejükhöz mérten kisebb összegekkel szálltak be az építkezésbe. Magánszemélyek közül a kivitelező cég három tulajdonosa szállt be egyenként egy komoly összeggel a társaságba. A Gfrerer-Gregersen-Grossman cég három tulajdonosa 588.000 forintot jegyzett le az alaptőkéből. Az építkezést és az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat elsősorban Gfrerer Miklós intézte, mert neki voltak a legjobb kapcsolatai a térségben. A részvénytársaság alakuló közgyűlése sikeres volt, mivel az előirányzott 4,1 millió forint helyett majdnem 4,9 millió jött össze.²⁷ A tényleges befizetők névsorát és a befizetett összegeket az alábbi táblázat tartalmazza.

Befizető	Összeg (ft)
Magyar Államkincstár	580.000.-
Bács-Bodrog vármegye	600.000.-
Zombor város	50.000.-
Baja város	10.000.-
Hódság község	31.000.-
Gajdobra község	28.350.-
Parabuty község	20.000.-
Breszkovác község	20.000.-
Rigycza község	12.000.-
Vaskút község	5.000.-
Gara község	5.600.-
Csetei Herczog Péter	1.700.000.-
Csetei Herczog Mór Lipót	70.700.-
Gregersen Nils	588.000.-
Gfrerer Miklós	588.000.-
Grossman Vilmos	588.000.-
Dr. Szivák Imre	1.000.-
Dr. Mandel Pál	1.000.-
Összesen	4.898.650.-

Az utolsó módosítás

A részvénytársaság alakuló közgyűlése az első pályabejárások alkalmával tárgyalt változatok közül az őrszállási és a szépligeti állomás megépítése mellett döntött. Megkezdődtek az előkészületek az utolsó pályabejáráshoz, de ekkor Futak község előállt a saját indítványával. Az 1892-ben tartott első pályabejárás alkalmával Piros község jelezte, hogy nem tart igényt a vasútra, mert számukra a gombosi fővonal elérhető közelségben van, ennek megfelelően nem is járult hozzá az építési költségekhez. Futak számára viszont gazdasági szükségszerűség lett volna egy vasútállomás és rakodó, ezért szinte azonnal reagáltak a pesti közgyűlési határozatra. Futak augusztus 11-én saját ajánlásával kereste meg a Közlekedési Minisztériumot.²⁸ Június és július hónapban mind Futak, mind Ó-Futak községek közgyűlése tárgyalásokat folytatott a település közelében vezetendő vasút ügyében, így augusztusi beadványukban komoly indítvánnyal álltak elő a minisztériumban. A részvénytársaságba Ó-Futak község 5.000 forint tőkével kívánt beszállni, emellett a vaspálya építéséhez a két község 15 ezer köbméter kavics szállítását vállalta térítésmentesen. A futakiak érdekeit szolgáló pályavonal és a község közötti közel 2,5 km-es távolságon az építőanyag szállítását elsősorban a futaki Chotek uradalom vállalta magára. Chotek Rezső személyesen tárgyalt a pirosi lakosakkal, hogy mondjanak le Futak javára a vasútról, emellett

Baja és Zombor városok közgyűlésében is felszólalt saját községe érdekében. A beadványt végül mind Baja, mind Zombor támogatta, sőt a Bajai Iparkamara külön aláírásgyűjtést is tartott a futaki pályamódosítás ügyében. A beadványt a minisztérium elfogadta, így az 1200-1450 közötti pályaszelvények ügyében az utolsó pályabejárást már a futaki kiterő figyelembevételével készítették elő.²⁹

A tervezett vonal utolsó pályabejárását 1894. szeptember 10-15. között tartották meg, ahol megállapodtak a végleges vonalvezetésben, így elkezdődhetett az építkezés.³⁰

Az építkezés

A pénzügyi alapok előteremtése után az építkezés gyorsan haladt. A pálya síkvidéki jelegéből következett, hogy nem kellett sok földmunkát végezni és komolyabb vízfolyások sem voltak a térségben, így a legnagyobb műtárgy egy 32 méter nyílású híd lett a Ferenc-csatornán Zombor után.³¹ A másodosztályú pálya töltéséhez szükséges kavicsot a Duna melletti kavicsbányák biztosították, a vasútépítésben érdekelt községek természetbeni hozzájárulásként szállították a kavicsot az építkezéshez, és Futak 15 ezer köbméteres felajánlása is elfogyott.

A fennmaradt iratok tanulság szerint az egyetlen komoly tranzakciót a 23,6 kg-os 9-12 méter hosszú 'i' jelű sínek és a hozzájuk tartozó egyéb szerelvények beszerzése jelentette. Az alakuló közgyűlés után azonnal felvették a kapcsolatot a kivitelezők a Rimamurány-Salgótarján Vasművel a sínek, hevederek, alátétlemezek, sínzsecgecskék és csavarok leszállítása ügyében. Az építkezés mielőbbi megkezdése érdekében Gfrerer Miklós és Grossman Vilmos személyesen tárgyalt a vasmű részlegzetőjével, Vörös Lászlóval és szeptember 18-ra már a szállítási feltételekről is megállapodtak. 145 kilométernyi sánt rendelték a tartozékokkal együtt, melynek tömege elérte a 3000 tonnát.³² A megrendelt árut még 1894-ben leszállította a vasmű, így az építkezés már november végén elkezdődhetett.

Az utolsó akadály

A tervezés és a közigazgatási bejárások alatt a jegyzőkönyvekben mindvégig szerepelt egy pár soros észrevétel, amely hosszú távon befolyásolhatta a közlekedő vonatok mozgását, ez pedig az újvidéki katonai lőtér volt. A vasútvonal Újvidéket

Baja-Zombor				Vegy. v.	Szem. v.
				5112	5102
Baja ind.	—	—	—	3.35	1.00
Baja-Szállásváros	—	—	—	3.47	1.11
Vaskút	—	—	—	4.04	1.26
Gara	—	—	—	4.36	1.51
Rigyicza	—	—	—	4.56	2.08
Stanisits	—	—	—	5.29	2.33
Gákova	—	—	—	5.51	2.52
Nenadics	—	—	—	6.13	3.13
Zombor érk.	—	—	—	6.25	3.24

Zombor-Baja				Vegy. v.	Szem. v.
				5111	5101
Zombor ind.	—	—	—	4.05	7.05
Nenadics	—	—	—	4.17	7.16
Gákova	—	—	—	4.43	7.37
Stanisits	—	—	—	5.17	8.03
Rigyicza	—	—	—	5.41	8.22
Gara	—	—	—	6.09	8.40
Vaskút	—	—	—	6.38	9.04
Baja-Szállásváros	—	—	—	6.56	9.21
Baja érk.	—	—	—	7.05	9.30

A Baja – Zombor – Újvidék vasút 1895. szeptember 15-től érvényes menetrendje Baja és Zombor között a Bajai Közlönyből

nyugat-északnyugat irányból közelítette meg, így elhaladt a Duna partján fekvő katonai lőtér mellett. A k.u.k. hadsereg újvidéki parancsnoksága már az első tervek minősítésekor jelezte észrevételét,³³ hogy a lőtér mellett a szerelvények közlekedése fokozottan balesetveszélyes. Az 1422-1428-as szelvények közötti szakaszon a vonal közvetlenül a lőtér mellett haladt. Ez körülbelül 600 métert jelentett. A tervezők és a politikai döntéshozók ezt forgalomtechnikai kérdésként

kezelték, és a majdani üzemeltetés kapcsán kívánták rendezni. A közös hadsereg viszont ragaszkodott a vasútvonal „védelméhez”, így felmerült lövedékfogó fal, esetleg töltés felépítése is. Természetesen e kiegészítő beruházás költségeit a vasúttársaságnak kellett volna állnia, amire az nem volt hajlandó.³⁴ Hosz-

szas tárgyalások után a közös hadsereg vezetése beleegyezett a védőrendszer elhagyásába és abba, hogy a szerelvények elhaladásakor nem tartanak lögyakorlat, de a vonatok érkezését a vasúttársaságnak pontosan kellett jeleznie. Emellett a közlekedő szerelvényeknek a kritikus zónában csak folyamatos kürtjelzéssel haladhattak.³⁵

A vasútvonal megnyitása

A vaspálya 1895 nyarán elkészült, az utolsó műszaki bejárás után szeptember 14-én adták át a forgalomnak a teljes 143,3 km hosszú pályát. A vasútvonal átadásáról a Bajai Közlöny a „Hírek” rovatban számolt be. „A baja-zombor-újvidék h. é. vasút műtanrendőri bejárása folyó hó 10-én vette kezdetét. A kormány részéről Képesy ministeri segédtitkár, a megye részéről Mikosevits Kanut volt jelen. Baját dr. Hegedűs polgármester, Scheibner rendőrkapitány, Jeney tiszti mérnök, Meskó tanácsnok és Evetovits János bizottsági tag, Zombort Vukicsevits Péter képviselte. Jelen vlt még az egészségügyi főfelügyelő dr. Csatóry Grósz Lajos osztálytanácsos s a meghívottak, valamint az egyes állomások küldöttjei. A vonat Bajáról indult reggeli kilencz órakor, az egyes állomásokon a fellobogózott vonatot mozsárlövésekkel és szónoklatokkal üdvözölték, Zomborba d. u. 1 órakor érkezett. Itt fényképfelvételek történtek s 2 órakor tovább indult a vonat Hódásághig, ahonnan este 6 órakor visszaérkezett. Este az

A MÁV 377-es (korábban XII. osztályú) sorozatú szertartályos mellékvonali mozdonya, ami a hév mozdonya is volt. A mozdony 40 km/h sebességgel 181 tonna hasznos terhet továbbíthatott.

*Elefánt-szállóba nagyszabású banquet volt, melyen felköszöntök se hiányoztak. Reggel 9 órakor megindult a vonat Újvidék felé. A küldöttség mindent rendben talált, kivéve az első állomáson a kutat, melyet Csátáry betömetett.*³⁶ A térség első magánvasútvonalának a megnyitását hatalmas várakozások előzték meg, az első szerelvényt minden állomáson külön köszöntötték, ünnepelték. Kezdetben egy vegyesvonat és egy személyvonat közlekedett irányonként,³⁷ de az utasok száma gyorsan nőtt, ezért folyamatosan nőtt a közlekedő vonatok száma. Borovszky Samu Bács-Bodrog vármegyéről megjelent monográfiájában már 6 közlekedő vonatpárról számolt be 1908-ból.³⁸ E vasútvonal kötötte össze a vármegye három nagyvárosát – Baját, Zombort és Újvidéket –, így gyorsan komoly gazdasági sikereket mutatott fel mind a személyszállításban, mind a teherfuvarozásban. 1908-ban a Baja–Zombor–Újvidék vonal 116.000 tonna teherárút és 689.600 főt szállított, ezzel 824.100 Korona nyereséget termelt a társaságnak. Ez 5.683 Koronát jelentett kilométerenként, ami kiemelkedő a megyében; a megyei magánvasutak kilométerenként számított átlagos bevétele csak 3.288 Korona volt.³⁹ A vállalkozás sikere megmutatta, hogy a bácskai földeken megtermelt áruk legnagyobb részét érdemes vasúton szállítani a helyi és országos piacokra. Ez olyan gazdasági lehetőség volt, melyet nem lehetett kihagyni, ezért a 19. század vége és a 20. század eleje a Bácskában a magánvasút-építés és a vasúti teherszállítás legfontosabb korszaka lett. A baja-zombor-újvidéki vasúttársaság sem állt meg ennél az egy vonalnál, idővel magába olvasztotta a Bácsfeketehégy – Palánka

közötti vasutat, a társaság ekkor alakult át a Déldunavidéki h. é. Vasúttársasággá.⁴⁰ Az első világháború és a trianoni békeszerződés a vasútvonal gazdasági egységét, a vármegye városait összekötő szerepét megszüntette, a pálya lassan tönkrement, de az egykori döntéshozók és építők munkáját egyértelműen minősíti az a tény, hogy a Hódság – Újvidék szakasz a Szerb Államvasutak 21. számú vonalaként ma is üzemel. ○

Jegyzetek

¹ A Déldunavidéki Helyi érdekeltségű Vasúti Részvénytársaság 1906-ban jött létre a Baja-Zombor-Újvidéki HÉV és a Hegyesfeketehégy-Palánkai HÉV egyesülésével. A Baja-Zombor-Újvidék vonal megépítésekor még csak a vonal nevét viselte a részvénytársaság, de minden vasúttörténeti munkában az összevonás utáni tulajdonos nevét használják, ezért adom meg itt a nevet, annak ellenére, hogy ezzel 16 évet előreugrok a történelemben. Erről lásd: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. A Magyar Korona Országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmuvelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Bács-Bodrog Vármegye II. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1909. 470-471. (továbbiakban: BOROVSZKY 1909.) és Kovács László (főszerk.): Magyar vasúttörténet 2. kötet. Budapest, 1996. Közlekedési Dokumentációs Kft. 100. és 258-259. (továbbiakban: KOVÁCS 1996.)

² Magyar Országos Levéltár. Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár K 229; Kereskedelemügyi Minisztérium Vasúti és gyári szakosztály 333. doboz. (továbbiakban MOL K229 / 333. d.) 32391 / 1890. Kelt: 1890. május 25.

³ A térség vasúti központja a Budapest – Zimony fővonalon elhelyezkedő Szabadka volt. Ezt a vonalat 1883-ban építették ki Újvidéig. 1885-ben Bajára építettek egy gyorsvonatokat közlekedésére is alkalmas I. rangú szárnyvonalat, majd 1889-ben elkészült a Szabadka–Zombor I. rangú szárnyvonal.

⁴ A Baját, Zombort és Újvidéket összekötő hév vonal jelentősen megrövidítette a városok közötti vasúti utazást. Az Újvidék és Zombor közti távolság 161 km-ről (Szabadka felé) 92 km-re (közvetlenül) csökkent. A Baja és Zombor közötti távolság 118 km-ről (Szabadka felé) 53 km-re csökkent (közvetlenül). Erről lásd részletesen: 5189/1894 A Kereskedelmi Minisztériumhoz 1894. február 14-én érkezett beadvány a vasútvonal támogatása ügyében.

⁵ Erről lásd részletesebben: <http://www.vasutas.eoldal.hu/cikkek/vasutak-a-multbol/duna-bal-parti-vasutvonal> (letöltés ideje: 2009. május 10.)

⁶ MOL K229 / 333. d. 32391/1890 irathoz csatolt térképvázlat alapján. A helységek magyar neve: Baja, Vaskút, Gara, Regőce, Györgypusztá, Körtés, Őrszállás, Gádor, Zombor, Sztapár, Szilberek, Hódság, Paripás, Parrag, Szilbács, Bulkeszi, Petrőc, Piros, Újvidék.

⁷ Uo. 12657/1892 Bizottsági javaslat. 3. pont. A tervezett vonal bejárása során szerzett tapasztalatokat összefoglaló jelentés és javaslatok a pálya tényleges irányáról.

⁸ Uo. 12657/1892 Átnézeti térkép. I. általános rész.

⁹ Uo. 12657/1892 Bizottsági javaslat. 4. pont. A hosszabb pálya megépítése és a rosszabb altalaj mellett az is közrejátzott a döntésben, hogy így csak Regőcére kellett vízállomást építeni. Ha megmarad az Őrszállási kanyar, akkor Regőce helyett Garán és Őrszálláson építették volna fel a vízállomásokat. 1894-ben, mikor a Herczog M. L. és társa átvette a vasútépítési jogokat Latinovits Ernőtől, a drágább megoldás mellett döntöttek, Őrszállásra is eljuttatott a vasút.

¹⁰ Akkori nevén Gajdobra.

¹¹ A tervek elkészítése, a műszaki bejárás és a pénzügyi alap összegyűjtése után törvényben engedélyezték a vasútvonal létrehozását. Ezután állították ki az alapszerződést és az engedélyokiratot.

¹² MOL K229 / 333. d. 26959/1892 „A” melléklet. A baja-zombor-újvidéki h. é. vasút összehasonlító költségkimutatása. Az április 20-án benyújtott tervezetet a minisztérium a saját terveivel május 15-én egészítette ki.

¹³ Ezt az álláspontot később megváltoztatták, mikor a Herczog M. L. és társai cég vette át a vasútépítési jogokat. A magántársaság üzemeltette a pályát és a teljes gördülőállomány is az ő tulajdonukat képezte.

A MÁV 375-ös sorozatú szertartályos mellékvonali gőzmozdonya.

¹⁴ MOL K229 / 333. d. 93217/1893. Latinovits Ernő kérelme a vasútépítési jog meghosszabbítása ügyében.

¹⁵ Uo. 26593/1894 Zombor szab. kir. város polgármesterének felterjesztése, kelt 1894. április 8. A polgármester hivatalos levélben jelzi a Kereskedelmi Minisztériumnak, hogy Latinovits Ernő lemond a vasútépítés jogáról és azt átadja a Herczog M. L. és társai cégnek.

¹⁶ Az iratokban Herczog M. L. és társai a cég megjelölése.

¹⁷ MOL K229 / 333. d. 44239/1894. Az Osztrák-Magyar Monarchiában mindenféle vasútépítésről külön törvény rendelkezett. A vasúttársaság alapításának, engedélyezésének és a tényleges vasútépítésnek a kereteit az 1880. évi XXXI. törvénycikk és az 1888. évi IV. törvénycikk foglalta keretbe. A törvény: 1894. évi XXII. Törvénycikk. A Baja – Zombor- Újvidék h.é. gőzvasút építési engedélyezéséről.

¹⁸ Uo. 55325/1894 Hivatalos meghívó a Baja-Zombor-Újvidék h.é. vasút részvénytársaságának alakuló közgyűlésére. 1894. július 24.

¹⁹ Uo. 58429/1894 A baja-zombor-újvidéki h.é. gőzvasút engedélyokirata. 1894. augusztus 5. I. és II. pont.

²⁰ A vaspálya így kb. másfél méterrel emelkedett a talajszint fölé.

²¹ MOL K229 / 333. d. 58429/1894 19.§.

²² Uo. 58429/1894 IV. és V. pont. A tényleges álmások nem változtak, de a kiépített megállóhelyekről szinte mindig a gazdasági érdekek döntöttek. Ezt jól mutatja az a tény, hogy Borovszky Samu monográfiájában az 1908-as állapotokat

bemutatva a következő állomás- és megállóhelyek szerepelnek: Baja, Baja-szállásváros, Vaskút, Gara, Regőcze, Őrszállás, Körtés, Gádor, Magyarút, Nenadics, Zombor, Zombor-vásártér, Fernbach-szállás, Zsarkovác, Sztapár, Szilberek, Militics, Hódság, Paripás, Perrag, Pelvay-szállás, Szépliget, Bulkeszi, Petrőcz-Dunagálos, Ófutak, Chotekpuszta és Újvidék. Erről lásd: BOROVSZKY 1909. 470-471.

²³ Az irányonként 14-14 közlekedő szerelvény természetesen távlati elképzelés volt, a nappali üzemmód 2-3 szerelvény közlekedését tette lehetővé.

²⁴ Az alapszerződésben megállapított üzemeltetési paraméterek nagyon szigorúak voltak. Borovszky Samu 1909-ben megjelent monográfiájában már az összes Bács-Bodrog vármegyei h.é. vonalat a MÁV üzemeltetésébe sorolta. A váltás időpontjáról és okairól nem találtam levéltári forrást. Erről lásd: BOROVSZKY 1909. 470-471.

²⁵ MOL K229 / 333. d. 58429/1894 VII. pont.

²⁶ Uo. 58429/1894 7.§.

²⁷ Uo. 58428/1894 Jegyzőkönyv a részvénytársaság alakuló közgyűléséről, kelt 1894. augusztus 2-án. A jegyzőkönyv részletezi az alaptőke befizetőit, az elfogadott alapszabályt és az engedélyokiratot.

²⁸ Uo. 60212/1894 Futak indítványa a pálya módosítása ügyében és az utolsó pályabejárás, kelt 1894. augusztus 11.

²⁹ Uo. 60615/1894 A futaki beadványt támogató felterjesztések, kelt 1894. augusztus 18.

³⁰ Uo. 60212/1894 Az utolsó pályabejárás napi-rendje.

³¹ Uo. 72196/1894 Jegyzőkönyv a baja-zombor-újvidéki h. é. vasút közgazgatási bejárásáról, kelt 1894. szeptember 29. A hídról csak az építési és jegyzőkönyvi határozat maradt fenn, a tervei és az építési költségek számítása elveszett. Erről részletesebben a 78411/1894 irat szól.

³² Uo. 76158/1894 A vasúttársaság kérelme az építkezés ügyében, kelt 1894. október 14.

³³ Uo. 72196/1894 Jegyzőkönyv a baja-zombor-újvidéki h. é. vasút közgazgatási bejárásáról, kelt 1894. szeptember 29. A jegyzőkönyv utolsó oldalán 3 sorban emlékezik meg a katonai lőtér problémájáról.

³⁴ Uo. 77622/1894 A közös hadügyminiszter a baja-zombor-újvidéki h. é. vasút mentén lévő újvidéki katonai lövőde tárgyában, kelt 1894. október 20.

³⁵ Uo. 94536/1894 A közös hadügyminiszter és a baja-zombor-újvidéki h. é. vasúttársaság megállapodása, kelt 1894. november 30.

³⁶ Bajai Közlöny, 18. évfolyam 37. szám, 1895. szeptember 15. 2. o. Cikk szövegéből arra következtethetünk, hogy a bankett a bajai Elefánt Szállóban volt, de Baján ilyen szálloda nem volt. Valószínűsíthető, hogy az ünnepséget Zomborban tartották.

³⁷ Uo. 3. o. A Bajai Közlönyben bizonyos időközönként megjelent a bajai vasúti menetrend és a hajók menetrendje is.

³⁸ BOROVSZKY 1909. 470-471.

³⁹ Uo. 471.

⁴⁰ KOVÁCS 1996. 100. és 258-259.

Nándorfehérvár első erőpróbája

Történeti szinopszis az 1440. évi szultáni török ostromról

Szabó Pál, Szeged

A magyar történetírás hiányossága, hogy kellően nem vizsgálta Nándorfehérvár korábbi török ostromait. Az első török ostromra 1440-ben került sor, amikor a II. Murád szultán vezette haderő több mint fél éves ostrom alatt tartotta a várat. Jelen tanulmányunk az eddigi eredményeinket összegezve röviden mutatja be az 1440. évi ostromot és előzményeit, elsősorban az általunk összegyűjtött forrásokból rekonstruálható eseménytörténetre helyezve a hangsúlyt.

Alapigazság, hogy egy-egy vár történetének megírásakor a híresebb vagy elhíresült oszmán-török ostrom sokszor elfedi a korábbi, esetleg sikeres védelmeket, így az egyoldalúan kerül át a köztudatba.¹ A XVI. században Temesvár 1552. évi oszmán-török ostromát és elfoglalását általában ismerik, de arról, hogy egy évvel korábban, 1551 októberében a védők sikeresen visszaverték a törököket, alig tudhatunk. Erre 2012-ben dr. Petrovics István történész (SZTE BTK) hívta fel a figyelmet Hódmezővásárhelyen, az V. Történettudományi Találkozón megtartott előadásában.² Elgondolkodtató, hogy milyen egyéb tényezők miatt lesz egy-egy ostrom hangsúlyosabb mind a korabeli, mind pedig az utódok emlékezetében, amikor katonailag-hadászatiilag volt (voltak) más – legalább olyan fontosságú – korábbi (korábbiak) is. Nándorfehérvár erre jó példát szolgáltat, mert nem tudunk még mindent e vár történetéről sem.

Míg 2011-ben Nándorfehérvár 1456. évi török ostromának 555. évfordulóját méltó módon megünnepeleltük, és a magyar Országgyűlés az 58/2011. (VII. 7.) számú határozatával törvénybe is iktatta – a nándorfehérvári diadal emléknapiaként – július 22. megünneplését, addig azonban nem csupán a törvényalkotók figyelmét kerülte el az a tény, hogy a vár nemcsak az 1456. évi nándorfehérvári ostrom alkalmával nézett először szembe sikeresen a szultán vezette török haderővel, hanem 1440-ben legalább akkora diadal helyszíne volt. Az pedig a magyar (had)történetírásunknak nagy hiányossága, hogy eddig – kellő súlyának megfelelően – nem vizsgálta Nándorfehérvár első török ostromát.³ Például Pálosfalvi Tamás 2005-ös könyvében, amelyben a Nikápolytól Mohácsig

terjedő hadtörténetet tekintette át, azért nem kapott önálló fejezetet, mert véleménye szerint: „A vár első ostroma késő középkori hadtörténetünk egyik legdicsőösebb, de páratlanul rosszul ismert fejezete.”⁴ Abban egyetérthetünk, hogy Mályusz Elemér (1948–1989) volt az a történész, aki a XX. század második felében a legtöbbet tette a feladat elvégzéséért. Legmarkánsabban 1980-ban, a Tallóciáról megjelent tanulmányában mutatott rá erre a hiányosságra: „vannak történelmünknek olyan mozzanatai, amelyek a kutatók figyelmét fontosságuk ellenére nem vonták magukra... tudósok és laikus olvasók Belgrád 1440. évi ostromát alig-alig méltatva figyelemre, átsiklanak a török-magyar élethálál küzdelem legfelemelőbb mozzanatán.”⁵ De ebben Mályusz hosszú ideig követők nélkül maradt. A témával 2010-ben jómagam az SZTE Bölcsészettudományi Karán, doktórandsként kezdtem foglalkozni az ostrom akkori jubileuma kapcsán.⁶ Megemlékező előadásom Hódmezővásárhelyen – a Vásárhelyi Történelmi Kör előadásorozata keretében –, 2010. március 19-én magányos ünneplés maradt. A megelőző anyaggyűjtés során a megírtak hitt témára vonatkozó szűkszavú szakirodalmat találtam. Hamarosan azonban rá kellett jönnöm arra, hogy a forrásokból kiindulva valójában alapkutatásokat kell folytatnom. Ez azóta a Szegedi Tudományegyetem Bizantinológiai Kutatócsoportja keretében folytatott kutatásaim – egyik feladataként –, a PhD-disszertációm témája lett.⁷

1. Erődített várból erődített város? – Lazarevics István korszerű építkezései

Nándorfehérvárt mindig is elsősorban földrajzi-stratégiai helyzete emelte ki. Egyrészt a Duna és a Száva folyó találkozási évszázadokon át meghatározó sú-

lyúvá tette, a dunai vízi út kereskedelmi-hadi ellenőrzését tette lehetővé. Másrészt egy fontos ókori római transzbalkáni szárazföldi út állomása volt e hely, amely Belgrádig vezetett Konstantinápolyból a város érintésével a Duna partján felfelé és vissza.⁸

A XV. században már jól érezhető, hogy a Bizánci Birodalom területi összezsugorodásával és az Oszmán Birodalom terjeszkedésével a szerb külpolitika Bizánc-ellenes, függetlenségi éle megváltozott, és ezt a Magyar Királysággal való együttműködés vállalása váltotta fel az oszmánokkal szemben. Lázár fejedelem fia, Lazarevics István (Stefan Lazarević, 1389–1427) kénytelen volt elismerni a török vazallusságot a Gallipoliban megkötött egyezményben (1402), amelyben Szerbia állami létét meghosszabbította, a szerb-moráviai területeket kiszélesíthette.⁹ Bár I. (Villám) Bajezid (1389–1402) szultán hűbéreseként harcolt az ankarai csatában Timur Lenk ellen. A törökök katasztrofális veresége azonban éles külpolitikai váltásra ösztönözte. Lazarevics „megmaradt” szerb állama és Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) között gyümölcsöző együttműködés alakult ki.

A legfontosabb azonban az, hogy Lazarevics szerbiai államának székhelyét Nándorfehérváron rendezte be, és itt fontos korszerűsítő várépítkezéseket végzett. Az 1404 és 1427 közötti építkezései során épült ki korszerű erődde Nándorfehérvár vára.¹⁰ Ezt azért fontos a vár védelmében kiemelni, mert az Európában ekkoriban megjelenő tűzfegyverek, ágyúk megkövetelték a falak átépítését és megerősítését. Ezek közül a leggyakoribb módszerek a várfalak belső oldalának földdel való megvastagítása, a magasságuk csökkentése, az ágyugolyók

ütését elnyelő földtöltések, támpillérek alkalmazása, a toronybástyák helyett alacsonyabb vaskosabb bástyák építése és a kaputornyok alkalmazása voltak.¹¹ Lazarevics építkezése is követte ezeket az európai hadászati-várepítészeti változásokat. Az ehhez szükséges anyagi forrásokat elsősorban az ország nemesfémhányáiban találta meg. Külön jelentősége volt a híres Novo Brdo ezüsbányájának.

Lazarevics az 1404 és 1410 közötti első szakaszban bővítette ki a fellegvárat és a vízivárost. Majd 1410 körül 10 éven át a felsőváros erősítéseinek megépítése folyt. 1420 körül, egészen Lazarevics haláláig, az alsóváros került kiépítésre.¹²

A *felsővárosban* eredetileg 11 magas torony állt falakkal együtt, a déli kapu Konstantinápoly felé vezetett.¹³ Az *északnyugati falak* 5 métereseek voltak. A többi 3 oldal, az *északkeleti*, a *délkeleti*, a *délnyugati fal* már kettős falövben folytatódott, amelyet 1410 és 1420 között építettek. A helyszíni méréseink alapján (2012. április 20.) az átlagos falvastagság 1,5–3,1 méter. A várban mai – többször átépített – állapotában legjobban az *északkeleti fal* vizsgálható. Lazarevics építkezései során a régi falakat itt megmagasították, és a várfalat kívülről külső támfallal jelentősen megvastagították és megerősítették, hogy ellenálljon az ekkoriban megjelenő ostromágyúk tűzerejének. Nem véletlenül, mert ezeken az oldalakon volt legjobban kitéve a vár a szárazföldi ostromnak. Nándorfehérvár kiépítésében a XV. századi egyes falszakaszokon a bizánci építészetre jellemző erődépítési módszert is felfedeztünk, az ún. *vegyes vagy rekeszes falazás* nyomait. A *vegyes falazás* azt jelentette, hogy a várfal kövei közé kisebb-nagyobb vízszintes távolságban téglasorokat is beépítettek. Bár nem rétegenkénti szabályossággal, de az ekkoriban épült Despota kapujánál láttunk téglákat is beépítve a kőfalba. A falvastagság itt 1,5 méter. A nándorfehérvári védőfalakat *tornyokkal* is tagolták. Ezek az ún. külső tornyos rendszerűek, általuk lehetőség volt a tornyokból az oldalazásra, a szomszédos tornyok kölcsönös megvédésére. Ezek közül néhány a helyszínen ma is tanulmányozható. A tornyok négyszög vagy félkör alakúak. Pl. az *északkeleti* és az *északnyugati fal* találkozásánál 1404 és 1427 között felépített *Despota kapuja*, félkör alakú kiugró tornyával. Lazarevics

megerősítette a *fellegvárat*, ide helyezte saját székhelyét, a királyi lakosztályt. Nándorfehérvár legnagyobb része az *alsóváros*, maga a város, amely a Duna felőli parttól a felsővárosig és a *vízivárosig* terjedt. A Duna partján végig tervezték egy fal építését, de nem tudjuk, hogy ez Lazarevics idején elkészült-e. Számunkra ez azért fontos, mert az építkezések révén Nándorfehérvár erődített várból erődített várossá való átalakítását sejteti.¹⁴

2. A tatai államközi szerződés és Nándorfehérvár átadása (1426–1427)

Az ostrom előtörténetének fontos mozzanata volt az, hogy 1426-ban közjogi-stratégiai jelentőségű, államközi szerződés megkötésére került sor Tatán Lazarevics utódlása kapcsán, mivel félt volt, hogy fiú utód nélkül hal meg.¹⁵ Ebben szó volt Szerbia és a Magyar Királyság közjogi viszonyáról is: „*a rácz királyság jogaival és tartozékaival szent Koronánkhoz és nevezett magyar királyságunkhoz tartozott mindenha és régtől alá volt vetve... felségünknek, a szent koronának és fent nevezett királyságunknak közvetlen jogos tulajdona volt, és most is az.*”¹⁶ Lazarevics, nehogy országa idegen kezekbe (értsd: oszmán-török) kerüljön, „*hűséget és engedelmességet fogadott és esküt tett*” a Szent Koronának, a magyar királynak és mindenkori utódainak. Alaptörvényi szintű szabályokat is tartalmazott a szerződés, mert a szerb trónutódlás rendjét is „felülszabályozza”. Lazarevics István férfi örökös nélküli halála esetén (magszakadás) csak a rokonát, Brankovics Györgyöt és az ő férfiágon való törvényes utódait iktatja be Szerbiába a magyar király. Brankovics György pedig a magyar bárók sorába emelkedett, s mint magyarországi báró engedelmességre köteles az uralkodónak, a tanácskozásokban köteles részt venni, beleértve a hadi segítség nyújtásának kötelezettségét is. A szerződés további pontja a birtokok soráról rendelkezett Lazarevics férfiörökös nélküli halála esetén. Ebben az esetben több felsorolt területet és birtokot, köztük Macsót és Nándorfehérvárt minden tartozékaival, valamint Galambócot minden tartozékával „*koronánk és az említett Magyarország részére minden-*

korra fenntartjuk”. Bár Lazarevics ezeket még örökös birtokul kapta, de a család kihalása esetén mindez visszaszármazik a magyar koránára.¹⁷

A szerződés nemsokára hatályba is lépett, mert 1427-ben Lazarevics egy vadászaton rosszul lett, a lováról lefordult, és június 19-én meghalt.¹⁸ Az utódlásban Brankovics György követte. Ez az epizód azonnal elindította a törekeny együttműködés és az addigi *status quo* egyensúlyának megbomlását. Nándorfehérvár birtoklása ismét stratégiai célpont, és az oszmán-török és a magyar nagyhatalom ütközőpontja lett. Az új oszmán-török uralkodó, II. Murád szultán (1421–1451) érzékenyen reagált a határhoz közeli kulcsfontosságú várak elvesztésére. Már 1423-ban, a bizánci hadszíntéren Thessaloniké velenceieknek történő átadására ostrommal válszolt, és megkezdte a város hosszú blokádját 1430-ban történő elfoglalásáig.¹⁹

Zsigmond király sietett Nándorfehérvár átvételével, és Brankovicsot, a tatai szerződés értelmében, ünnepélyes szertartással beiktatta Szerbia és Albánia despotájának, megadva neki a korona, országalma és kard viselésének jogát.²⁰ A királyi vár kapitányságát ekkor a Bátmonostori Töttös család tagjai viselték. De 1429 szeptemberében Bátmonostori Töttös Lászlót Tallóci Matkó váltotta fel e tisztségben, akinek curzolai származású családja a Zsigmond-kori királyi hatalom egyik „tartóoszlopává” vált.²¹

Brankovics azonban kénytelen volt megváltoztatni politikáját, a két hatalom között volt kénytelen a saját érdekét érvényesíteni. A székhelyét új fővárosba, Szendrőre (Smederevo) helyezte át. 1428–1430 között építtette fel ezt a 25 tornyú, háromszög alaprajzú impozáns erődöt.²² Ekkor történt, hogy Galambóc várát a vár szerb kapitánya – egy a király által el nem ismert tartozás kifizetlensége miatt – átadta a szultánnak. Két magyar oklevél (1437. szeptember 27., 1438. február 24.) is megemlékezik erről.²³ Ezáltal viszont közvetlen szomszédságba kerültünk az Oszmán Birodalommal, és ez jó kiindulópontja lett a későbbi török támadásoknak, a török hajók felvonulásának. A törökök katonai aktivitása érezhetően megnövekedett Szerbiában. Csak idő kérdése lett, hogy mikor próbálkoznak a Magyar Királyság területére való betörésekkel is. A kezdő

katonai aktivitást egyelőre Zsigmond király Galambóc visszafoglalásáért 1428-ban indított hadjárata jelentette, amely végül eredménytelen maradt.

3. Nándorfehérvár körüli török betörések, támadó hadjáratok

Véleményünk szerint az ostrom közvetlen előzményeihez az 1429–1437 közötti, határ menti török betörések tartoznak, amelyeket később, 1438–1440 között váltották fel a szultáni, reguláris haderők hódító szisztematikus támadásai. Itt csak a fontosabbakat említjük. Még 1429 februárjában Bátmonostori Töttös László egy királyi értesítés szerint Nándorfehérvár védelmével volt elfoglalva. Erről többet nem tudunk.²⁴ 1430. december 10-én már Tallóci Matkó intézett mozgósítási parancsot Remetei Himfi Imréhez, hogy siessen familiárisaival Tornistyére.²⁵ Különösen veszélyes volt a téli időszak, amikor a folyók befagyhattak és átkelhetek rajta. 1430/31 telén Tallóci Matkó kapitány gyalogos és lovas erősítést kért a Duna befagyása miatt. A következő évben ugyanez megismétlődött.²⁶ 1431. január 10-én Nándorfehérvárból kelt az a parancs, amelyben Tallóci Frank mint kapitány egész Keve vármegye közönségét – a szolgabírák kihirdetése útján – szólítja hadba, mert „három napja a Duna teljesen befagyott és a törökök a saját hadinépikkel készenlétben állnak, hogy Magyarországra vonuljanak” (Szabó Pál fordítása).²⁷ 1432. január 29-én Tallóci Frank nándorfehérvári kapitány és kevei ispán beszámolt arról, hogy újabb híreket kapott a szerb despotától, mind pedig a méltóságoktól, prelátusoktól és familiárisaiktól, hogy *Szinán bég* (vajda) teljes török seregével az „alsóbb részekbe” szándékozik betörni. Tallóci tehát Keve lakosait kérte – amennyiben még nincsenek úton –, hogy a lehető leggyorsabban és legsürgősebben siessenek dunai révéhez és gázlójához, Keve felé, fegyverrel, felszereléssel a lehetőségeik szerint.²⁸ Az 1435. év perhalasztási adatai érdekes nándorfehérvári munkálatokról tanúskodnak. Töttös László perhalasztást kapott börtön közepétől 1435 augusztusáig, mert akkor királyi szolgálattal volt elfoglalva („in servitiis regalibus foret occupatus”).²⁹ A részleteket csak abból az oklevélből tudjuk meg, amelyben 1435 októberéről

1436 januárjára kapott ismét perhalasztást Töttös, mert Nándorfehérvára hajókon hadigépeket küldtek.³⁰ Azaz: „elhatározatott: a királyi Felségnek ágyúiból és más találmányaiból, hadieszközeiből hajókon az Alsóbb Részek felé, Nándorfehérvárba” (Szabó Pál fordítása) küldetnek. Egy 1437. február 25-i oklevél egy újabb Töttös-per perhalasztása kapcsán már egy általános nemesi hadfelkelést („presentem generalem exercitualement expeditionem”) említ a törökök ellen, akik az alsó részeket támadták Baranyában.³¹ Ez pedig Zsigmond király 1437. évi szerbiai hadjáratára utal, amelynek során magyar, cseh, lengyel sereg kelt át a Dunán, a Moravánál a török hajókat megsemmisítették és Kruševác várát próbálták meg visszafoglalni. Tudjuk, hogy ebben a műveletben Nándorfehérvár serege is részt vett.³² Ez a hadjárat fordulópont volt, mert ezután II. Murád szultán személyesen vezetett hadjáratokat a Magyar Királyság ellen. 1438 augusztusában ugyanis az oszmánok ezúttal Erdély déli részébe törtek be. Mátyusz Elemér kiemelte, hogy ez „az első alkalom, hogy immár nem a határvidék, hanem az ország belsejében száguldhattak zsákmányoló csapatok”. Várak, városok ostromára azonban nem gondoltak, inkább a zsákmány- és fogolyszerzés volt a céljuk.³³ 1439-ben viszont Szerbia új fővárosa, Szendrő elfoglalása volt II. Murád szultán feladata. Ki kell emelnünk az oszmán–törökök által pontosan ismert, kedvezőtlen magyarországi helyzetet is, mert az egyedüli lehetséges ellenfél, az új magyar király, Habsburg Albert (1438–1439) ekkor cseh trónjának megtartásáért a huszitákkal és a lengyelekkel háborúzott, így távol kellett maradnia az országtól. A bizánci történetíró, *Laonikosz Khalkokondülész* tudósítása alapján fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a szultán a túlerejével, várostromra még nem alkalmas nehéztüzérség híján, valamint a régi ostromgépekkel (kőhajítógépek) hasztalanul ostromolta a várat, amelyet csak átadás révén tudott megszerezni, míg a magyar sereg még messze, Titelnél várakozott.³⁴ A lengyel forrásokból tudjuk azt is, hogy a török hírszerzés jól értesült, és hogy a török szultán – egyúttal a lengyelek Alberttel való csehországi konfliktusát is kihasználva – követséget menesztett a lengyel királyhoz, Ulászlóhoz is. Azt is mondhatjuk, hogy II.

Murád megpróbálta diplomáciailag is előkészíteni Magyarország elleni támadását, elszigetelni az országot lehetséges szövetségesétől.³⁵

Habsburg Albert király halála ismételen nem várt politikai helyzetet teremtett. 1440 tavaszára az ország a királyválasztás kérdésében két „pártra” szakadt, újabb alkalmat adva Murádnak hódító hadjárata megismétléséhez. A két megkoronázott király közül a lengyel I. Ulászló (1440–1444) vállalta fel a végvár védelmét, V. László – csecsemőként – szóba sem jöhetett. Lengyel forrásainkból tudjuk, hogy Ulászló székesfehérvári megkoronázása után, Budára érkezésekor (1440. július 23.) a török ostrom már három hónapja folyt.³⁶ Akkor tehát már április második felében ténylegesen meg kellett kezdődnie.

4. Nándorfehérvár ostroma a forrásokban

Az ostrom menetének rövid rekonstrukcióját a rendelkezésre álló forrásaink összevetésével kíséreljük meg. A latin nyelvű forrásaink az ostrom felfejlődését aránylag jól ismertetik. A polgárháborúval elfoglalt ország figyelmét lekötötte az egymás elleni harc, amelyről viszont a törököknek jó ismereteik voltak, ez indokolta a támadás időpontját (Thuróczy, Bonfini, Callimachus).³⁷ Bár az Oszmán Birodalomban teljes mozgósítást sejthetünk, egyik forrásunk sem említi a vár alá felvonuló ostromlók létszámát. A török oldalon, a Dunán felhajózó flottáról egyedül a bizánci forrásaink tesznek említést. Dukasz több mint száz hajóról tudott.³⁸

Az ostrom első szakaszában a török sereg teljesen körülfárta a várat, azaz blokád alá vette (Thuróczy, Bonfini, Callimachus). A törökök hosszú ostromra rendezkedtek be, amely megakadályozta a külső segítség bejutását, de lehetőséget adott a vár védőinek kielevezetésére is. A latin nyelvű lengyel forrásaink említik egyedül I. Ulászló lengyel-magyar király követküldését II. Murád szultánhoz, amelynek célja az időnyerés és a törökök szándékának kiderítése volt. Azonban a szultán a követeket – jogsértő módon – visszatartotta és letartóztatta. A követek száma és személye Dlugosnál, valamint Callimachusnál eltérő.³⁹

Azt is tudjuk, hogy az ostromló sereg jól fel volt szerelve a vár bevételehez használt, szokásos ostromgépekkel. Thuróczy és Bonfini ezek mibenlétéről még általánosságban fogalmazott.⁴⁰ Dlugos tudott az ostromlónál lévő faltörő bombardákról és a védők által használt bombardákról, amellyel a török hajókat eredményesen lőtték. Callimachus a törökök által használt faltörő gépeket és fából készített ostromtornyokat is megemlített.⁴¹ A bizánci források – saját szövegértelmezésünk szerint – az akkor újnak és korszerűnek számító tűzfegyverek használatáról szintén tudtak. Khalkokondülész szerint az ostromlók ágyúkkal töretek a falakat, a védők pedig erre ágyúkkal és puskákkal válaszoltak.⁴² Amíg Dukasz a támadónál lévő kőhajítógépekről írt, addig a védőknél puskák használatáról tudott.⁴³ Anonymous Zoras leírásában pedig a törökök által használt bombardákat találjuk meg.⁴⁴ Az általunk használt oszmán-török források ostromgépekről nem tettek említést.

Az ostromgépek, ágyúk eredményességéről szólva meg kell jegyeznünk, hogy a vár falainak rombolásáról ellentmondásosak a források információi. Míg egy részük (Thuróczy) a falak teljes rommá lövéséről beszél, addig mások csak részleges pusztításról tudnak (Bonfini, Dlugos).⁴⁵ Khalkokondülész pedig Evrenosz fia Ali támadása során tudósított a várfal egy részének lerombolásáról.⁴⁶ A falak pusztítása valószínűleg nem lehetett teljes, hiszen Thuróczy és Bonfini, valamint Anonymous Zoras szerint a védők a nappal lerombolt falakat éjszaka meg tudták erősíteni vagy fel tudták építeni.⁴⁷

Amíg a Nándorfehérvárt védő kapitányt, Tallóci Jovánt forrásaink megnevezik (Thuróczy, Bonfini, Dlugos, Callimachus, Anonymous Zoras), az ostromló sereg vezéreiről, a szultánon kívül, alig van információnk. Érdekes módon erről az oszmán-török forrásaink sem számolnak be. Talán ebben a vereség ténye is közrejátszott. A bizánci források közül egyedül Khalkokondülész nevezi meg az előbb említett és az ostromban vitézkedő Evrenosz fia Alit, aki a török forrásokban jól azonosítható korábbi ma-

gyarországi, majd albániai portyázásai kapcsán.⁴⁸

A szultán, miután a hagyományos módon, a falak töretésével és a falakra vezetett rohamokkal nem ért célt, más technikát választott: földalatti aknákkal próbált bejutni. Ezek létéről azonban a forrásaink megoszlanak.

A magyarországi latin nyelvű forrásaink, Thuróczy, annak nyomán Bonfini írja le a földalatti aknák alkalmazását, a bizánci források közül pedig az őket felhasználó Anonymous Zoras.⁴⁹ Az oszmán-török forráscsoportból, a Tarihi Üngürüszből ismert, a védők által alkalmazott „*föld alatti folyosókat*” is ide soroljuk.⁵⁰ Ezek egységesek abban is, hogy a védők is ellenaknával, annak berobbanásával hárították el sikeresen a támadást. A forrásaink másik része is hivatkozik robbantásra, de nem a föld alatt, hanem a várarók sáncában. A latin nyelven író lengyel krónikásaink, Dlugos és Callimachus szerint a védők a törökök által a várarókba előzőleg behordott fahasábokra puskaport szórtak. Majd ezt akkor gyújtották meg, amikor a falakra irányuló roham megindult.⁵¹ A bizánci szerzők, valamint az oszmán-török források nem tesznek említést aknák vagy várarok felrobbantásáról.

A kérdés megoldásához közelebb visz bennünket az, ha tudjuk, hogy véleményünk szerint mindkét ostrommódszernek lehetett valóságalapja. A várarok feltöltése még az ostrom első szakaszához tartozhatott, amennyiben ezáltal nemcsak a létrákat, hanem az ostromtornyokat is így lehetett a falakhoz közel vinni és onnan eredményes rohamot indítani.

A hosszan elhúzódó ostrom során folyamatosan próbálták a védőket rábírni a megadásra. Míg Thuróczynál és Bonfininél, valamint Anonymous Zorasnál a török táborból a nyílveszszőn belőtt üzenet a védőket csupán a török akna helyéről informálta, addig Dlugos és Callimachus szerint a várba belőtt nyílveszszők a vár megadásáért kilátásba helyezett jutalmakat is tartalmazták.⁵²

A forrásokból az a következtetés vonható le, hogy a szultánt végül a veszteségei kényszerítették az ostrom abbahagyására és a visszavonulásra. Konkrét adatokról azonban alig van

tudomásunk. A védők soraiban lévő veszteségekről egyik forrásunk sem hagyott ránk információt. A török veszteséget a berobbanott aknában Thuróczy és Bonfini 17 000 főre teszi. Ennek nagyságát Bonfini jobban érzékelteti azzal az adatával, hogy 20 000 ember dolgozott az ásás során. Bonfini szerint a város ostromában ezen kívül még 8 000 ember esett el. Dlugos és Callimachus sem írt számszerűsített veszteségekről, a bizánci forrásaink közül egyedül Anonymous Zoras vette át Bonfini adatait.⁵³ A bizánci Dukasz erről nem tesz említést, de írt a török táborban pusztító dögvészről és a védők puskái által okozott pusztításokról is.⁵⁴ Az oszmán-török források pedig a törökök által szerzett zsákmány óriási voltát hangsúlyozzák.⁵⁵

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Nándorfehérvár ostromával egyidejűleg portyázó-fosztogató török seregek is betörték az országba. Dlugos szerint Erdélyben a török sereg sok foglyot szedett és rabszolgává tett.⁵⁶ A kortárs török történetíró, Ásikpasazáde például a Száván átkeelő seregben lehetett. Nesri és Szeád-Eddin munkájában szintén megemlékezik a Száván túli portyázásról.⁵⁷

A latin nyelvű lengyel forrásaink szerint II. Murád szultán a lengyel követeket csak az ostrom befejeztével engedte el. Dlugosnál bővebben erről Callimachustól tudunk meg részleteket. Ulászló király nem fogadta el Murád túlzó békefeltételeit, és katonai segítséget kért és kapott Lengyelországból.⁵⁸

Az 1440. évi nándorfehérvári ostrom kevés konkrét adata közül a legfontosabb a források által említett hosszú ostromidő. Ezt Thuróczy, Bonfini, Anonymous Zoras és a Tarihi Üngürüsztől tudunk meg részleteket. Ulászló király nem fogadta el Murád túlzó békefeltételeit, és katonai segítséget kért és kapott Lengyelországból.⁵⁸

Végezetül az ostrom forrásai haditechnikai szempontból új adatokat mutatnak.⁶⁰ A bizánci Dukasz a védők által használt *mékanér*ről tesz említést, amelyet a szakállas puskával azonosítottunk. Véleményünk szerint Dukasz leírása az 1440-es ostrom kapcsán a szakállas pus-

ka közép-európai várostromban való alkalmazásának első említése. Ez a puska egyszerre 5–10 mogoró nagyságú ólomlövedék kilövésére is alkalmas volt. A bizánci szöveg szerint ezeket a mogorónyi lövedékeket egymás után egyenes sorban tölthették be a csőbe. A lövés „nagy terítése” miatt ez a használat a mai értelemben vett „sörét” elődjének tekinthető. Dukasz kifejezetten említi az ilyen lövedékek okozta pusztítást az ostromlók között. A lövedék lehetett hosszúka alakúra és szöghöz hasonlóan hegyesre kovácsolva, ami félelmetes röppályát és átütőerőt biztosított. Ezzel a páncélt is át tudták lőni. Ez pedig magyarországi viszonylatban, véleményünk szerint, az első említése a kúpos, hegyes lövedéknek. Dani Dániel Pál szerint nemcsak filológiai, hanem technikátörténeti jelentősége van annak, hogy egyes bizánci szerzők a fekete lőporra nem is a por, hanem a *botané* (=fű, takarmány) kifejezést használták. És még nem is szoltunk arról, hogy a bombavető mozsarak alkalmazása is feltételezhető. Összegezve megállapíthatjuk, hogy 1440-ben Nándorfehérvár török ostromakor a Tallóciak korszerű tűzfegyvereket használtak. Mivel a Tallóci család a nemzetközi déli kereskedelem fontos szereplője volt a térségben, a Magyar Királyságba éppúgy importálhatták ezeket a fegyvereket is. Az ostromban tanúsított magatartásuk és 6–7 hónapos sikeres helytállásuk egyúttal megmutatta az újak számító tűzértségben és az ostromtechnikában való jártasságukat, szakértelmüket is. ○

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmány a K 81485 számú OTKA pályázat támogatásával készült.
- ² 2012. július 17. A középkori Temesvár és a város 1552. évi eleste.
- ³ Szabó Pál: Új fejezetek Nándorfehérvár első török ostromáról (1440). *Partium* 2012 (24. évf.) 80.; (A továbbiakban: Szabó 2012/1). Lásd még: Szabó Pál: „nem jegyeztek fel többet néhány szűkszávú mondatnál”. Nándorfehérvár első török ostroma a magyar történetírásban. *Partium* 2011/2012 (20. évf.) 12–19.
- ⁴ Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Budapest, 2005, 67.
- ⁵ Mályusz Elemér: A négy Tallóci fivér. *Történelmi Szemle* 23 (1980), 531–576. Újabb ki-

- adása. In *Klió szolgálatában*. Budapest, 2003 (Szerk. Soós I.), 131.
- ⁶ Szabó Pál: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered”. Nándorfehérvár első török ostroma (1440). *Belvedere Meridionale* 2010/ XXII. 3–4. (április–május), 59–85.
- ⁷ „1440–Nándorfehérvár első török ostroma” SZTE–BTK Történettudományi Doktori Iskola, medievisztikai alprogram. Témavezető: Prof. dr. Olajos Terézia.
- ⁸ Ennek kezdete Konstantinápoly, majd átkelve a Boszporuszon Drinápoly, a Marica folyó völgye, Philippopolisz (a mai Plovdiv), majd megkerülve a Rila-hegyet Szerdika (mai Szófia), Naisszus (mai Niš), Morava folyó völgye, egészen a Dunáig, majd Belgrád, majd felfelé a Duna mentén. Dimitri Obolensky: *A Bizánci nemzetközösség*. Varia Byzantina III. Ford. Bódogh-Szabó Pál: Budapest, 1999, 33 n–35; Barta Gábor: *Nándorfehérvár 1456*. Budapest, 1985, 6–7.
- ⁹ Bisztra Cvetkova: *A várnai csata*. Budapest, 1988, 37.
- ¹⁰ Cseh Valentin: *Nándorfehérvár ostroma 1456*. Keszthely, 2007, 49. (Cseh 2007)
- ¹¹ Szántó Imre: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593*. Budapest, 1980, 28. Gerő László: Jellegzetes építési korszakok és ezek történeti előzményei az európai várfejlődés keretében. In *Várpépítészetiünk*. Főszerkesztő: Gerő László, Budapest, 1975, 14, 25, 29, 35, 37.
- ¹² Cseh 2007, 49.
- ¹³ Cseh 2007, 52.
- ¹⁴ Szabó 2012/1, 89–90.
- ¹⁵ Thallóczy – Áldásy: *Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526*. 1907. (A 135. sz. okl.) (Thallóczy 1907) A szerződés szövegét fordításban közli ugyanitt Thallóczy Lajos: *Bevezetés XXV–XXVIII. o.*
- ¹⁶ Thallóczy 1907, XXV. o.
- ¹⁷ Thallóczy 1907, XXVI–XXX. o.
- ¹⁸ Јованка Калић: Срби у позном средњем веку. Београд, 2001, 139–140. (Калић 2001). (Köszönet Sili Flóriánnak a könyv rendelkezésemre bocsátásáért.); Јованка Калић – Мијушковић: Београд у средњем веку. Београд, 1967, 101. (Калић – Мијушковић 1967)
- ¹⁹ Generál Tibor: *Allah serege*. Budapest, 1987, 53.
- ²⁰ Thallóczy 1907, XXXV. o.
- ²¹ Szabó 2012/1, 92.
- ²² Szabó Pál: Nándorfehérvár első török ostromának kül- és belpolitikai előzményei. *Partium* 2012 (21. évf.) 18. (Szabó 2012/2)
- ²³ Thallóczy 1907. 112 (184. sz.), „ex tradimento illius perfidissimi et sceleratissimi Jeremie”, 123 (185. sz.), „ex tradimento cuiusdam perfidi Jeremie Rasciani”
- ²⁴ Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. Négy közleményben. *Had-történelmi Közlemények* 1911. 440. (Wertner 1911)

- ²⁵ Thallóczy 1907, 87–88.
- ²⁶ Калић – Мијушковић 1967, 107.
- ²⁷ Thallóczy 1907, 88; „Danubium usque tres dies erit plenarie congelatum, et Turci cum ipsorum gentibus sunt prompti venire in Hungariam.” Wertner 1911, 443.
- ²⁸ Thallóczy 1907, 90; Wertner 1911, 446.
- ²⁹ A Zichy és Vásonkeői Gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. VIII. Szerk. Kammerer Ernő, Budapest, 1895. 461. (Zichy 1895)
- ³⁰ Zichy 1895, 461. (323. sz. okl. lábjegyzete) „cum navibus bombardarum Regie Maiesatis et aliorum ingeniorum ac instrumentum bellicalium versus partes inferiores ad Nandoralban est destinatus.” Wertner 1911, 542.
- ³¹ Zichy 1895, 595–596. (411. sz. okl.)
- ³² Калић – Мијушковић 1967, 108–109.
- ³³ Mályusz Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon. *Aetas* 1994/1, 134.
- ³⁴ Szabó 2012/2, 20.
- ³⁵ Szabó 2012/2, 23–24.
- ³⁶ Szabó 2012/2, 28, Szabó Pál: Nándorfehérvár első török ostromának forrásai. *Partium* 2012 (21. évf.) 115. (Szabó 2012/3)
- ³⁷ Szabó 2012/3, 110, 113.
- ³⁸ Szabó 2012/3, 125.
- ³⁹ Szabó 2012/3, 116, 120.
- ⁴⁰ Szabó 2012/3, 110, 113.
- ⁴¹ Szabó 2012/3, 116, 118, 120–121.
- ⁴² Szabó 2012/3, 124.
- ⁴³ Szabó 2012/3, 125.
- ⁴⁴ Szabó 2012/3, 126.
- ⁴⁵ Szabó 2012/3, 111, 113, 116,
- ⁴⁶ Szabó 2012/3, 124.
- ⁴⁷ Szabó 2012/3, 111, 113, 126.
- ⁴⁸ Szabó 2012/3, 124; Szabó 2012/2. 12, 18. Lásd még: I. Melikoff: *Ali Ewrenos Oghullari*. The encyclopaedia of Islam. Volume II. (Ed.: B. Lewis, J. Schacht, Ch. Pellart) Leiden–London, 1965, 721.
- ⁴⁹ Szabó 2012/3, 111–112, 114, 127.
- ⁵⁰ Szabó 2012/3, 130.
- ⁵¹ Szabó 2012/3, 117–118, 121.
- ⁵² Szabó 2012/3, 111, 114, 117, 120, 127.
- ⁵³ Szabó 2012/3, 113, 114, 127.
- ⁵⁴ Szabó 2012/3, 125.
- ⁵⁵ Szabó 2012/3, 128–129.
- ⁵⁶ Szabó 2012/3, 118.
- ⁵⁷ Szabó 2012/3, 128–129.
- ⁵⁸ Szabó 2012/3, 122–123.
- ⁵⁹ Szabó 2012/3, 112–113, 114, 118, 125, 127.
- ⁶⁰ Itt köszönöm meg Dani Dániel Pál történész barátomnak (Hódmezővásárhely) munkám e részéhez nyújtott segítségét, tanácsait és észrevételeit.

Székely Bertalan törökkanizsai Szent György főoltárképe

Korhecz Papp Zsuzsanna, Szabadka

A törökkanizsai Szent György főoltárkép a magyar történeti festészet nagy alakjának, Székely Bertalannak (Kolozsvár, 1835 – Budapest, 1910) műve, 1860 körül készülhetett. A helyi katolikus templomot Szerviczky György kezdte építeni 1848-ban, majd későbbi örökösei folytatták, s a helyi közbirtokosság hathatós hozzájárulásával 1858-ban fejezték be. A Szerviczky család (Papademosz Charis család) tokaji, görög eredetű familia volt, Törökkanizsa birtokosai, kastélyuk – a mai bíróság épülete –, 1793-ban épült. A tokaji görög idősebb Charis/Szerviczky György (?–1833) és Karácsonyi Anna fia, az ifjabb Charis/Szerviczky György (1811–1875. január 29.) felesége berzai Takácsi Katalin volt. A berzai Takácsy család Arad és Békés vármegyében volt földbirtokos, a Karácsonyiak pedig a Bánság legnagyobb földbirtokosai voltak.

A festmény középpontjában a daliás termetű vitéz áll a kimúlt sárkányon taposva, római, pikkelyes harci vértetben, fodrozódó vörös palásttal a vállán. Jobb kezét szíven nyugtatva, a ballal a lándzsájára támaszkodva. Alatta a tátott szájú óriási szörnyeteg visszatartó zöld teteme tekeredik. A mű az akadémikus festészet szép példája, ragyogó anyagábrázolással és kifinomult, részletező előadásmódjával. A Bánságban Székely Bertalannak még két, szintén kiemelkedő színvonalú művével találkozhatunk: a nagybecskereki Nepomuki Szent János monumentális fő- és Szűzanya mellékoltárképét 1869-ben festette.

Szent György a keleti és nyugati egyházban egyaránt a legnépszerűbb és a leggyakrabban ábrázolt szentek közé tartozik, katonaszent. Történeti alakja a legendák homályába vész, melyek szerint Kis-Ázsiában volt katonatiszt a római hadseregben, Diocletianus császár idején, 303-ban szenvedett vértanúhalált, különböző kínzások után végül lefejezték. Ünnepe április 24-e. A sárkányölő ősi mondája,

a sötétség és világosság, a jó és a rossz küzdelme a 11. században fonódott össze a kezdeti fogva nagy tiszteletben álló vértanú alakjával. A jámbor legenda szerint egy sárkány sanyargatta egy város lakóit, akik sorra fölázdozták a falánk szörnyetegnek juhaikat, majd gyermekeiket. Már a király leányát is kisorsolták, amikor megérkezik Szent György lovag és legyőzve a szörnyeteget, megmenti.

A keleti egyházban nagymártírnak nevezik, és egész országokat helyeztek védelme alá, nyugaton mint a hitetlenek ellen küzdő harcos szentet hívták segítségül. A tizennégy segítőszent egyike. A sárkány legyőzésének kapcsán, a sátni eredetűnek vélt pestis, lepra, kigyócsípés, a háborúk és általában végveszély elleni hathatós közbenjárásért imádkoztak. György a hit diadalmas hőseként, győzhetetlen katonaként, emberi példaként élt Mihállyal, Dömötörrel, Mártonnal, Mórival és a mi

László királyunkkal a középkor lovagi világában. A barokk időktől kezdve halványodik egyházi kultusza, azonban a népi hitéletben szinte a mai napig ott élt, napja a kalendárium legelesebbike. Ő lett a lovagoknak, lovas katonáknak, cserkészeknek, fegyverkovácsoknak, szíjgyártóknak, vándorlegényeknek, földművelőknek és lóval foglalkozó parasztoknak a védőszentje. Görög eredetű neve, „Georgios” is földművelőt jelent.

Szent Györgyöt eleinte álló alakként mutatták be harci vértetben, sárkány nélkül, mint pl. Donatello firenzei márványszobrán. Az ikonokon is bizánci katonai vagy papi öltözetben, lándzsával az egyik, kozmosz gömmbel a másik kezében, Szent Mihályhoz hasonlóan trónon ülve, vagy mint a mennyei seregek harcosát ábrázolták. Elterjedtebb megjelenési formája, amint lóháton a sárkánnyal küzd, vagy éppen ledöfi azt. Lova általában fehér, öltözte lehet római vagy középkori páncélzat. Kezében leginkább lándzsa vagy kard látható, de keresztes zászlót és a vértanúság pálmáját is tarthatja. A háttérben megjelenik a megmentett királylány, vagy sematikusan ábrázolt várost láthatunk az aggódó királyi szülőkkel. Sokszor azonban csak kietlen sziklás táj előtt játszódik le a kozmikus növekedett küzdelem. Igen ritkák Szent György mártírságának jelenetei: mérget itattak vele, kerékbe törték, lenyúzták, fejébe szögeket vertek, forró olomba ültették, testét szétfűrészelték, végül lefejezték.

Szent György a csanádi püspökség védőszentje, alakja a kezdetektől összefonódik a csanádi püspökséggel, tiszteletét Szent Gellértnek (+ 1046), Csanád első püspökének köszönhetjük, aki a keresztségben a György nevet kapta, s fölserdülve a bencések velencei Szent György monostorába lépett, első csanádi székesegyházát is a Sárkányölő tiszteletére szentelte. A legenda szerint Csanád vezér Szent György segítségét kérve tudja csak Ajtonyt legyőzni, s fogadalmát beváltva Szent György-monostort alapított az általa Oroszlámosnak elnevezett helyen, ahol eleinte a Marosvárról odatelepített baziliták, majd bencések éltek. A csanádi püspökség újkori székhelye Temesvár lett, s székesegyházának monumentális (6x3 m) főoltárképét Michelangelo Unterberger (1695–1754), a bécsi barokk festőfejedelem festette 1754-ben. Az egykori szege-di Dömötör-templom főoltárának oromképe is Szent Györgyöt ábrázolta. ○

A Szent György Lovagrend Nyári Egyeteme Szabadkán

Bárdos István–Cseke László–Czirkl Zsuzsa

Lovag dr. Bárdos István: A lovagrend Nyári Egyeteme a Délvidéken

A Lovagrend egyik fontos célja a Kárpát-medencében élő magyarok közös történelmi múltjának feldolgozása, a honban és a külhonban élő magyarok nemzeti identitásának erősítése. E célunk megvalósításának eszköze az 1993 óta évente visszatérően megrendezett Nyári Egyetem. Az Erdélyből, Felvidékről, Kárpátaljáról, Délvidékről és Magyarországról érkező egyetemi polgároknak lehetősége nyílik arra, hogy megismerkedjenek az adott történelmi országrész, jelen esetben Délvidék magyar történelemben játszott szerepével.

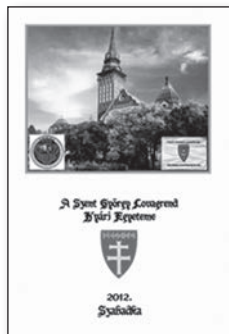
Megtiszteltetés volt a számunkra, hogy mostani, szabadkai Nyári Egyetemünk programjának kialakítását, a délvidéki előadók kiválasztását javaslataival segítette lovag dr. Szöllősy Vágó László, lovag dr. Miklenovics Tibor és a fiatalon eltávozott lovag dr. Pál Tibor. Az ő aktív közreműködésüknek köszönhető, hogy p. dr. Német László SVD nagybecskereki megyés püspök úr vállalta a Nyári Egyetem fővédnökségét, egyben a megnyitó szentmise bemutatását. Így az egyhetes kurzus résztvevői kiváló szakértők előadásai révén ismerkedhettek meg Délvidék területi és közigazgatási beosztásának változásaival, török utáni benépesülésével, e tájnak és lakóinak a XI–XVIII. századi Magyarország történelmében játszott szerepével. Előadások hangzottak el az ország déli védelmi rendszeréről, a török hódoltságról és a törököt kiszorító harcokról, a zentai csatáról, Pétervárad szerepéről, az utolsó osztrák–török háború magyar főparancsnokáról, a futaki gróf Hadik András életéről.

A programok színhelyül szolgáló, vendégszerető Diákotthonban az előadások jobb megértését segítették a lovag dr. Szöllősy Vágó László által szervezett, és naponta váltott következő tematikus kiállítások: *A lovag király legendái – a Szent László-legenda ábrázolásai középkori templomok falképein, Végvárak a Délvi-*

déken, Reneszánszkori emlékek a Délvidéken, A magyar államiság szimbólumai: címerek, zászlók. A Szent István örökében – Az oroszlámosi Árpád-kori leletek című kiállítást pedig a Lányi Ernő Iparos Művelődési Egyesület székházában, a Szöllősy Vágó László vezette Ungaresca régizene-együttes Világfordító magyarok című zenés irodalmi műsorának és hangversenyének színhelyén tekinthet-tek meg hallgatóink.

Előadóink szóltak a korszak egészségügyi viszonyairól, lovagi kultúrájáról, amit a Szent György Lovagrend Hagyományörző Tagozata és a zentai Szent Longinus Középkori Hagyományörző Egyesület lovagi tornája tett érzékletessé. A Nyári Egyetem programjának kiemelkedő eseményeként 2012. július 17-én kegyeleti megemlékezést tartottunk a szabadkai Zentai úti temető „44-es parcellájában”, ahol lovag dr. Bogner István, a kegyeleti bizottság alelnöke tartott beszédet. Elhelyezésre került lovag Erdős Péter ez alkalomra készített emlékeresztje, amelyet ft. Palatinus István szentelt meg.

A Nyári Egyetem résztvevői kitűnő szakmai vezetéssel megismerkedtek Szabadka, Pétervárad, Karlóca, Bács emléke-

A Szent György Lovagrend XIX. Nyári Egyetemeinek programfüzete

ivel. Doroszlóról, a templom és a Szentkút megtekintését követően Zomborban lovag Czirkl Rudolf vezetésével rövid városnéző sétát tettünk, majd a Magyar Polgári Kaszinóban zárult a Nyári Egyetem hivatalos programja.

Szabadkai szállásunkra vezető utunk során megálltunk Nemesmiliticsen, ahol megtekintettük a lovag Mátyus András frankfurti nagyprior, európai nagyprior-helyettes állította haranglábat

és a benne elhelyezkedő harangokat.

A lovagrend magisztrátusa és a rendezésben partner nagypriorátusok töreksenek arra, hogy a nagyközönség írott formában is megismerkedhessen mindazzal, ami a Nyári Egyetemen elhangzott. E törekvésük sikerét jelzi, hogy eddig könyv formájában megjelentek a 2010. évi Gyergyószárhegyen (Erdély) elhangzottak, valamint készül a 2011. évi Alsóbodokon (Felvidék) tartott előadások írásos változatait tartalmazó kötet is. Most pedig a Bácsország kiadójának jóvoltából olvashatjuk az előadások nyomán készült tanulmányokat. Köszönet ezért minden jószándékú közreműködőnek.

A lovagok vonulása a megnyitó szentmisére
(Fotó: lovag Harsányi Jenő)

Lovag Cseke László, a Szent György Lovagrend megbízott kancellárja: Megnyitó

Tisztelt Püspök úr, Főtisztelendő, Tisztelendő Atyák, Nagytisztelendő urak, Lovagrendi tagok, Kedves hallgatók!

Különleges alkalom számunkra a 19. Nyári Egyetem megnyitása Szabadkán. A Délvidék, mely történelmünk során oly sok viharos eseménynek volt a helyszíne, a Magyar Királyság déli védőbástyájaként örök jelképe marad szabadságszeretünknek.

Az erdélyi és a felvidéki helyszín után ezért is óriási bennünk a várakozás, hogy itt a Délvidéken az előadások és a kirándulások során minél gazdagabb ismereteket szerezhessünk e területről, és az itt élő magyar testvéreink páratlan kitartásáról.

A Szent György Lovagrend jelentős karitatív munkát folytat ma Délvidéken, elsősorban lovag Mátyus András nagyprior úr segítségével, aki maga is innét származott el Németországba, de lelkében megmaradt délvidékieknek.

Őszintén remélem, hogy az előttünk álló egy hét nem csak tudásunkat gyarapítja majd, hanem lehetőséget ad arra, hogy a Kárpát-medencében élő magyarokként még szorosabbra fűzhessük a bennünket összekötő szálakat.

Ehhez kívánok minden előadónak és résztvevőnek jó egészséget és kitartást.

Lovag dáma F. Cirkl Zsuzsa, délvidéki nagyprior: Köszöntő

Tisztelt Kancellár úr, Magiszter úr, Tisztelt lovagtársaim, kedves tanuló ifjúság, sok szeretettel üdvözlök minden jelenlevőt a Szent György Lovagrend sorrendben 19. Nyári Egyetemen.

Mély tisztelettel és hálával gondolok egy évvel ezelőtt elhunyt rendi főkancellárunkra, vitéz lovag báró Cseke Lászlóra, aki nem csak rendünket keltette életre több évtizedes nyugvásából, hanem értékeremtő természetéből eredően kezdeményezte a közelmúltig Középkori Akadémia néven megrendezésre kerülő nyári egyhetes továbbképzés intézményének megteremtését. Mindnyájunk Laci bácsija továbbítte

A Szent György római katolikus templomban tartott szentmise. Bemutatta p. dr. Német László SVD nagybecskereki megyés püspök, a Nyári Egyetem fővédnöke (Fotó: lovag Harsányi Jenő)

azt a törekvést, amelynek alapjait történelmi nagyjaink fektették le. Olyan kimagasló tudású és képességű egyéniségek, akik több évszázad távlatából is tiszteletet parancsolnak, hiszen nemes munkájuk gyümölcseként főiskolák, egyetemek létesültek, tudományos intézmények nyíltak, amelyek megteremtették a minden értelemben modern európai Magyarország megszületésének feltételeit.

Csak tudással felvértezve lehet igazán hasznos a közösségi tudattal megáldott egyén munkája, mert ismeretei mértéktartásra, átgondoltságra, ésszerű cselekvésre sarkallják. Gróf Széchenyi István igen tömören fogalmazta meg a lényegét: „Sokat kell tanulnia az embernek ahhoz, hogy megtudhassa, milyen keveset is tud.”

Még az oly sok megrázkódtatást hordozó XX. században is találtak értelmiségieink lehetőséget a nép művelésére. Példaként kiemelném a Kert-Magyarországban gondolkodó Német Lászlót, aki egész élete során azon munkálkodott, hogy minél olvasottabb, műveltebb ifjúság kerüljön ki az iskolapadból, és legalább ugyanennyire fontosnak tartotta az iskolán kívüli, felnőttkori tanulást és művelődést, tehát nem XXI. századi újdonság a napjainkban gyakorlat hivatkozási alapul szolgáló felnőttoktatás fogalma. Ő maga így vélekedett a tanulásról: „Ha távozóban egy más bolygón megkérdenék, mi volt

a földi élet legnagyobb öröme: a tanulást mondanám. Nem azt, amelynek a végén egy vizsga áll, hanem amit az ember kíváncsiságból, kirándulásként tett egy új nyelvbe, az azon át megközelíthető világba, egy új tudományágba, munkakörbe.”

Nyári Egyetemünk elsősorban a Szent György Lovagrend tagjainak a tudását szeretné bővíteni, de nem zárkózik el senki elől, aki ez irányban törekszik. Évről évre neves, közismert és tudományos körökben elismert előadók világosítanak meg előadásukban egy-egy témát.

Három évvel ezelőttig Esztergom városa fogadta a résztvevőket, mígnem megfogalmazódott az igény, hogy az anyaország határán túli térségek is házigazda szerepet vállaljanak, mérlegre téve saját lehetőségeiket és képességeiket, valamint alkalmat kínálva a más térségből érkezőknek az eddig felfedezetlen tájegység megismerésére. Ennek az elgondolásnak a nyomán szerveztünk Nyári Egyetemet Erdélyben, tavaly Felvidéken, és megítéltetésnek tekintjük, hogy az idén Délvidék, illetve Szabadka városa ad otthont az eseménynek.

Külön öröm a csongrádi Batsányi János Gimnázium tanuló ifjúságának és tanárainak a nagyszámú jelenléte, hiszen ez által nem csak pusztába kiáltott szó, nem csupán elcsépeelt szólam azt hangoztatni, hogy az ifjúság a jövő.

Kedves jelenlevők, kívánom, hogy mindenki új ismeretekkel felvértezve, a későbbi együttműködés alapjául szolgáló új barátságokkal gazdagodva, szép emlékekkel térjen haza, s vigye jó híret Kosztolányi városának, a magyar szecesszió egyik gyöngyszemének, valamint mindazoknak az emlékezésre érdemes látnivalóknak, amelyekkel e szűk egy hét kirándulásai szolgálnak. ○

A Délvidék lehatárolásának és közigazgatási beosztásának változásai a XI–XVIII. században

Hajdú Zoltán, Pécs

A szerző áttekinti a Délvidék történetileg változó értelmezhetőségének összefüggéseit. Az ország a honfoglalástól kezdve a leginkább dél felé volt nyitott, itt jelentek meg a nagy hatalmi vetélkedések területi következményei. Az Árpád-ház időszakában kiépült déli irányban a vazallus melléktartományok időben változó rendje, majd a magyar hatalmi állás csökkenésével ezek sorban elvesztek. A bánsági rendszer lényegében előre tolt védelmi területi struktúra volt. A török hódoltság időszakában alapvetően megváltozott az ország déli részének a helyzete. A török elleni védelem jegyében kiépített katonai határőrvidék önálló védelmi képződmény volt az ország déli határai mentén. Polgárosítása meglehetősen későn fejeződött be. A mindenkorai államterület déli részének közigazgatási tagolása Szent Istvántól II. József-ig folyamatosan változott. Átalakult a megyék területe, mozgott székhelyük, valamint korszakonként a domináns igazgatási kompetenciájuk is.

A magyar történeti és területi fejlődés egyik sajátossága, hogy területi fogalmaink időben folyamatosan módosultak, változtak. Még az egyértelműnek tűnő fogalommal, Magyarországgal is értelmezési problémák voltak. Fényes Elek – jogász, statisztikus – 1847-ben hívta fel a politikusok és a nemzet figyelmét arra, hogy Magyarország fogalma négyféle (legsűkebb, szűkebb, tágabb, legtágabb) értelemben jelenik meg a politikai és közbeszédben. A legsűkebb értelemben csak az Anyaországot értették alatta. Szűkebb értelmezésben hozzá számították Horvát-Szlavónországot, a tágabb értelmezési körben már magában foglalta Erdélyt is, míg a legtágabb értelemben integrálta mindazon területeket és tartományokat, amelyek történetileg valaha hozzá tartoztak.

Ha ezt a történeti helyzetet és a hozzá kapcsolódó megfogalmazást végiggondoljuk, akkor szükségszerű, hogy minden felfogásban más-más az egyes részek elhelyezésének, országon belüli pozíciójának megfogalmazási lehetősége is. Ez különösen vonatkozik az égtáji viszonyító területi fogalmakra, így a Dél-Magyarország, Alsó-Magyarország, avagy a Délvidék esetére is. A Dél és a Délvidék így szükségszerűen eltérő területi tartalmat fejezett ki a különböző országfelfogásokban és az egyes történelmi korszakok szereplői számára.

Az égtájak szerinti tájékozódás, illetve területi viszony-meghatározás minden nép (így a magyarságban is) történetében viszonylag korán megjelent. Egy

letelepült nép, etnikai közösség különböző jellegű csoportjainak eltérő dimenziójú kell, hogy legyen a területi szemlélete. Az adott közösség körében természetes és funkcionális, hogy a korai időszakoktól kezdve az „országos szintű” politikai és katonai elit rendelkezett a legnagyobb dimenziójú külső és a leginkább meghatározó jellegű belső területi viszonyító szemlélettel. (A későbbiek során, feltehetően a kereskedők körében vált szakmai elvárássá a nagy- és kistérségi tájékozódás, viszonyítás és mozgás.)

A Dél, illetve Délvidék kérdésköre feltehetően a honfoglalástól kezdve jelen kellett, hogy legyen a magyar politikai, katonai, majd vallási elit körében. A Bolgár Birodalom, illetve Bizánc közelsége és a kapcsolattartás jellege egyértelműen ki kellett, hogy alakítsa a „Dél felé tekintés” szükségszerűségét.

Lényegében a keresztény magyar állam létrehozásától kezdve megindult a magyar politikai tér birodalmi szervezetűvé válása, s ebben a tekintetben a legnagyobb területi amplitúdóval a déli területeken jelentkezett. Szükségszerűen ketté kellett, hogy váljon az „ország” déli része, illetve a „birodalom déli része” fogalma differenciáltan épüljön be a politikai, katonai, vallási elit tudatába és tevékenységébe.

A török hódítással új területi struktúra (három részre szakadt ország) és „délkép” alakult ki. A török hódoltság területe bírt egyfajta másság-jelleggel, amelynek a visszaszerzéséről a magyarság soha nem mondott le.

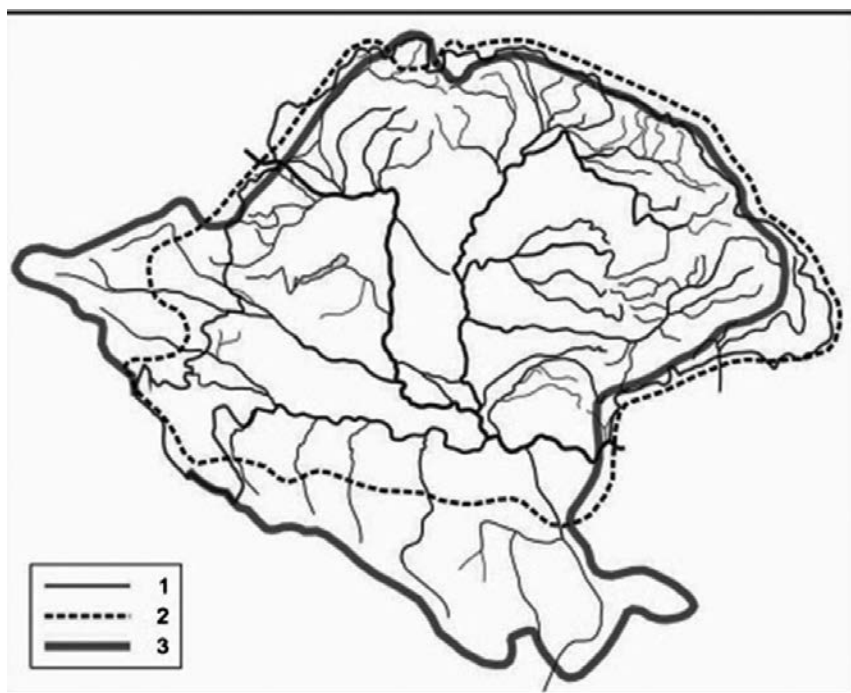
A török kiűzése után a katonai határőrvidék vált egyfajta folyamatosan

vitatott déli területi problémává. Még a sok szempontból racionális II. József-féle közigazgatási reform is megtartotta a határőrvidék elkülönültségét.

Amikor hosszú távú történeti-területi folyamatok kis terjedelmi keretek közötti elemzésére vállalkozunk, szükségszerűen két megközelítést alkalmazhatunk: az általánosból (az országosból) tekintünk az adott területi egység felé, avagy az adott régiót kiemelve, a maga sajátosságai bázisán próbáljuk elemezni. Mind a Délvidék felfogásának és területi lehatárolásának az ország egészéhez képest van értelme, mind pedig a közigazgatási területszervezés változásai (minden regionális sajátosságuk ellenére) mindenkor egységes folyamatba rendeződtek.

A Délvidék sok szempontból különös figyelmet érdemel a magyar területi fejlődésben. A történelmi szállásterület a leginkább dél felé volt nyitott, s ha a politikai határok változásait nézzük, akkor is sajátos a tekintetben, hogy a honfoglalás időszakában meglévő bolgár hatalmi szomszédságot a bizánci, majd a török váltja fel, hogy aztán megjelenjenek a török hódoltság alól szabaduló kisebb nemzetek önálló államalapítási kísérletei is.

Az elemzés időhorizontja a keresztény államalapítástól a felvilágosult abszolutizmus korszakáig terjed. II. József területi reformja (1786–1790) csak rövid ideig volt jelen a magyar közigazgatás történetében, mégis elméleti összefüggéseit tekintve mind a mai napig jelentősen befolyásolja a közgondolko-

A Kárpát-medence és Magyarország lehatárolási összetevői és kérdőjelei

Jelmagyarázat: 1 – vízgyűjtő határ, 2 – a medence-állam természetes határa, 3 – Magyarország határa 1914-ben

Forrás: Kogutowicz Károly: Magyarország természetes határai című ábráját (1922) átdolgozta Hajdú Zoltán

nézzük, akkor a Délalföld és a Délvidék több tekintetben is jelentős részben átfedte egymást.

A magyarságnak térszemléleti dolgokban egyszerre kellett eligazodnia a Kárpát-medencén mint nagytájon belül, a honfoglaláskor megszállt Anyaország területi viszonyai között, illetve a XI. századtól a formálódó birodalmi keretek között, amelyek mind kivétel nélkül érintették a Délvidék felfogását és lehatárolását.

Pusztaszer (az országalapító és berendező ösgyűlés feltehetően egyszerre valódi és mitizált színhelye) nem vált országszemléleti központtá. Annak elle-

dást, sőt a reformokhoz való viszonyulást is.

1796-ban megjelent Magyarország földleírása (németül és magyarul is) Szaller György tollából, s a mű a mi témánk szempontjából azért érdekes, mert a német és magyar nyelvű változatban eltérő térszemléletet és topográfiai lehatárolást érvényesített a szerző.

Táj, ország, birodalom összefüggései a Kárpát-medence déli részén 1526-ig

(Az ország térszemléleti alapstruktúrái lassan alakultak ki, s szinte folyamatosan változtak.) A Kárpát-medence területi egységének a tudata, az egység megélése csak fokozatosan alakult ki. Évszázadokon keresztül a magyar uralmi teret, szállásterületet nem medence, hanem Duna-völgyi szemléletben foglalták meg. Az ország egészének ábrázolására vállalkozó Lázár deák térképe (1528) még ezt a felfogást tükrözte.

A Kárpát-medence területi alapegységként való megjelenése csak a XIX. századra alakult ki. Konkrét határainak a megvonása folyamatos viták tárgyát képezte a magyar földrajztudományon belül. Többféle értelmezési köre alakult ki. A nagytárségi szemléletben önálló egységgé vált Erdély, a Dunántúl. Ha a medence legnagyobb táját az Alföldet

A feudális magyar hatalmi tér változásai 1526-ig

Forrás: Hajdú Zoltán: 2005

nére, hogy nagyjából a természeti földrajzi értelemben vett Kárpát-medence mintegy topográfiai központjának is tekinthető.

A nagy folyókhoz kötött relatív (mi mihez képest van innen, illetve túl) térszemléletek hosszú időn keresztül meghatározták a magyar szemléletet. A hatalmi, királyi székhelyek változtak (Esztergom, Fehérvár, Visegrád, Buda), az egyházi központok (érseki, püspöki székhelyek) viszonylag nagy száma miatt nem alakult ki az egyközpontú szemlélet.

Az egész országra kiterjedő térszemléleti alapstruktúra a maga teljességében Oláh Miklós püspök munkájában fogalmazódott meg. Oláh Miklós számára Magyarország a négy nagy folyó (Duna, Tisza, Dráva, Száva) országa. Kéziratát Brüsszelben írta, így az ország területi struktúráját is onnan nézte, fogalmazta meg.

A magyar birodalomépítés a középkor „elfogadott nemzetközi szabályai” szerint indult meg, illetve folyt. A birodalomépítés meghatározó és legfontosabb területe az ország déli előtere, az Észak-Balkán lett. Baráth Tibor szerint az országépítés valóságos térfilozófiai megfontolások alapján játszódtott le. Ha nem is érthetünk egyet mindenben ezzel a megállapítással, azt látnunk kell, hogy az Árpád-ház uralkodói teljes mértékben ismerték Magyarország szomszédsági és nemzetközi környezetét, s tudatos területi döntéseket hoztak.

Ha áttekintjük a Kárpát-medence déli területein Magyarország balkáni terjeszkedésének az eseményeit (Szlavónia 1089–1091, Horvátország és Dalmácia 1097–1105, Ráma/Bosznia 1136, Szerbia 1201, Kunország 1228, Szörény 1230, Bulgária 1255), akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az ideiglenes vagy tartós birtokbavétel tudatos birodalomépítési filozófiát tükröz. A Magyar Birodalom a XIII. század közepére elérte az ország déli előterének stratégiai megszervezését.

Ha a területi hódításokat és a magyar uralkodók címeit egybevetjük, akkor azt kell látnunk, hogy a megszerzett területek viszonylag gyorsan változhattak, a királyi címben inkább a stabilitás dominált. Egy idő után a királyi cím már csak területi igényt jelentett, nem valóságos birtoklást, avagy hűbéri kapcsolatot.

Nagy Lajos (1342–1382) uralkodásának végére egy világos, kétértelmű területi-védelmi rendszer jött létre az Anyaország határaitól délre. Kelet felől haladva: Moldva, Havasalföld, Szerbia, Bosznia, Horvátország, míg a belső védelmi zónában a szörényi, a macsói, a sói, az ozorai bánágok. Ez a kettős védelmi rendszer még Bizánccal szemben épült ki, de igazi jelentőségre a törökkel szemben tett szert, amellyel először Nagy Lajos ütközött meg a magyar uralkodók közül.

A török előrenyomulásával először a melléktartományok vesztek el. Erre mintegy válaszul megerősítették az ország déli határai mentén a bánágokat. A bánágok a magyar zászlósúrnak számító bánok igazgatása alatt álltak, fő feladatuk a védelem megszervezése volt.

1391-től a török kiűzéséig (1718-ig) Magyarország, s különösen annak déli része számára a „tökök kérdése” minden tekintetben meghatározó volt. A Zsigmond (1387–1437) által megkezdett déli erődítési építkezések (kettős várrendszer létrehozása) már a legszűkebb értelemben vett ország déli határainak a védelmét szolgálta. 1456-ban Hunyadi János még meg tudta védeni Nándorfehérvárt, de a győzelmet nem sikerült kiaknázni. Mátyás inkább védekező politikát folytatott déli irányban. Nándorfehérvár 1521. évi elestével a török stratégiai tekintetben a szűkebb értelemben vett ország határain állt.

Egyházszerzés és a területi berendezkedés fejlődése

Az ország déli részének beintegrálását a Szent István-i hatalmi és területi rendbe jelentősen megnehezítette Ajtony nemzetségi területi hatalma (egyes megfogalmazások szerint önálló törzsi állama). A Marosvár székhellyel létrejött hatalmi tér (magterülete a Maros völgye volt, északon a Körös, nyugaton a Tisza, délen a Duna által határolt terület volt, délkelet felé Vidinig és Szörényig terjedt) „nem a pogányok földje” volt, hiszen Ajtony és népe már 1002-ben Vidinben felvette a bizánci rítusú kereszténységet. 1028-ban Csanád vezér vezetésével István legyőzte, területeit integrálta. Ajtony leverése után létrejött a csanádi püspökség, valamint Csanád vármegye. Mindkét képződmény dél felé gyakorolt erős hatást.

Szent István a keresztény királyság megteremtésekor nem csak az állam egy

új formáját valósította meg, de az egyházzal szoros együttműködésben fokozatosan létrehozta az egyházigazgatás területi rendszerét, s benne a legfontosabbakat, a püspökségeket.

A kalocsai székhelyű püspökség feltehetően az esztergomi, a veszprémi után létesült 1002-ben vagy 1009-ben. A püspökség területe déli irányban a Szávaig terjedt, de az is lehet, hogy egyes helyeken át is lépte azt. A püspökség déli részén a Szerémség az akkori ország talán legfejlettebb területeihez tartozott. Sirmium városában keresztény közösségek lehettek.

A kalocsai püspökség érseki rangra emelkedett, így Esztergom mellett, mintegy az ország „déli érseki tartományát” képezte. Az érseki tartományba tartozott az István által létrehozott csanádi, nagyvárad, erdélyi, majd a Szent László által alapított (1091/95) zágrábi egyházmegye is. Szent László Kalocsa mellett Bács városát is megtette társszékhellyé.

A nagy egyházszakadás (1054) sajátos módon érintette a korabeli Magyarország déli területeit, illetve a kalocsai érsekséget. A szerémi püspökséget lényegében térítő püspökségként hozták létre 1229-ben. A püspökség székhelye a Duna partján fekvő Kő lett. A tatárjárás után a Száva egyik szigetén fekvő Szerémvár lett az egyházmegye székhelye. A térítő püspökség elsősorban a Szávától délre elhelyezkedő területeken tevékenykedhetett.

A boszniai püspökség 1233-ban alakulhatott meg. A missziós egyházmegye a kalocsai érseki tartományba került be. A püspökség igazgatási központja a Valkó megyében fekvő Diakováron alakult ki. 1290 körül szintén térítő püspökségi funkcióval jött létre a nándorfehérvári püspökség. Tevékenységi és igazgatási területe feltehetően a Szávától és a Dunától délre eső vidékekre terjedt ki. Szerbia megerősödésével a püspökség tevékenysége rövid időn belül ellehetetlenült.

Nagy Lajos hódító és térítő tevékenysége egybekapcsolódott az ország déli részein. 1365 körül jött létre a bodonyi (Vidini) püspökség, amelynek elsődleges feladata és hivatása az uralkodó által meghódított és megszerzett Bolgár bánág egyházi ügyeinek igazgatása volt. (Nagy Lajos a Havasalföld hódoltatása után ugyanígy járt el: 1376-ban létrehozta a szörényi, majd

1382-ben az Olt folyótól keletre az argyasi püspökséget.)

A belső közigazgatás kialakításának és fejlődésének folyamatai

Az ország és a Délvidék területi közigazgatásának kialakulási és fejlődési folya-

nem egyetlen alapítási aktsussal jöttek létre, hanem történeti evolúciós fejlődést mutatnak. A királyi várbirtokokból formálódó királyi vármegyék fokozatosan alakultak át a nemesség területi hatalmi szervezetévé, nemesi vármegyévé.

Szent István nem hozott egységesen végrehajtandó „megyei törvényt”, ennek feltehetően az volt az oka, hogy a korai

nád) tekinthetünk a Délvidék területének. A XII. század közepére a korábbi hatalmas Csanád megye több kis megyére (Csanád, Arad, Keve, Krassó, Temes, Torontál) tagolódott, így jelentősen megnőtt a megyesűrűség és a megyei igazgatás intenzitása.

Győrffy György Szent István államalapítási, egyházszerkezési és közigazga-

Vármegyék, várispánságok Szent István korában. Forrás: Kristó Gyula: 1988

matai sok tekintetben vitatottak. A leginkább bizonytalan, s egyben talán a legélesebb és hosszú történeti vita a királyi várbirtokok, a királyi vármegyék, illetve a nemesivé alakuló megyerendszer körül folynak. A Délvidék tragédiája, hogy a XVI. század elejétől az ország északi részein meginduló új fejlődési szakasz – a török hódoltság miatt – teljesen kimaradt. A török utáni újjászervezés egyes esetekben a „tisztta lap” politikája és döntései mentén mentek végbe.

Magyarország esetében a királyi várbirtok, vármegyerendszer, majd nemesi vármegyerendszer az „ország” területét jelölte ki, a birodalmi terület egységeiben nem feltétlenül jött létre ez a belső közigazgatási területi formáció. A megyék

időszakban a várbirtokok és vármegyék magánuradalmi dominanciával, s nem átfogó közjogi-közigazgatási szerepkörrel bírtak. A királyi birtokok adományozásai révén folyamatosan változhattak a királyi uradalmi területek.

Történetileg minden területi rekonstrukciós kísérlet (legalább egy tucat komoly kísérletről kell beszélnünk) csak viszonylagos eredményekre jutott. A korábbi kutatások eredményeinek kritikai összegzését adta, s új hipotézist állított fel a területi konfigurációról Kristó Gyula. Szinte minden érintett megye XVIII–XIX. századi helytörténeti irodalma igyekezett megalapozni a Szent István-i eredetet.

Szent István uralkodásának végén három nagy megyét (Bács, Bodrog, Csa-

tás-szerkezési munkáját az egész országra vonatkozóan áttekintő alapművében, illetve az Árpád-kori Magyarország akkori megyéinek részletes feldolgozása és dokumentálása alapján is maradtak bizonytalanságok a megyei területi folyamatokat illetően. (Ezt annál is természetesebbnek kell tartanunk, mert a korabeli vízrajzi viszonyok, s azok változásai miatt önmagában véve is nehezen lehetett vonalas határokat pontosan kijelölni.)

Az ország déli határai mentén a XIII. századtól kezdve formálódtak autonóm közigazgatási területi egységek (bánságok). A hűbéri melléktartományokhoz képest lényegesen kisebb autonómiával bírtak, s nem kerültek felsorolásra a király címei között.

A Hunyadiak (János, Mátyás) rövid időszakára elkészült nagy történeti földrajzi elemzés során Csánki Dezső Temes, Krassó, Keve, Torontál, Bács, Bodrog megyét tekintette „alföldi Délvidéknek”. A települések számbavétele azért fontos, mert a török előtti struktúrát mutatja teljes részletettségben.

Török berendezkedés

1521-től kezdve a török folyamatosan uralma alá vonja a szűkebb értelemben vett déli területeket. S 1526-ban a középkori Magyarország stratégiai vereséget szenvedett Mohácsnál. 1526-ban és 1529-ben a török még csak katonai menetként vette be Budát, de 1541-től Buda „végleges” elfoglalásával a török stabil jelleggel megvetette lábát Magyarország szívében. Az ország két, majd három részre szakadásával a török berendezkedett az ország középső területein.

Mind a királyi Magyarország, mind pedig a török vazallussá váló Erdély felé mozgó uralmi határok alakultak ki. Ez hatással volt a török területek belső közigazgatási megszervezésére, illetve azok változásaira. Először (1541) a budai (1541–1686), majd a temesvári (1552–1718), az egri (1596–1690), a kanizsai (1600–1692) a váradi (1660–1692) s legkésőbb az érsekújvári (1663–1685) vilajetet szervezték meg.

(Rövid ideig, eseti céllal hozták létre a borosjenői (1594–1597), a szigetvári (1594–1598), a győri (1594–1597), a pápai (1596–1687) vilajeteket.) A vilajetek határainak kijelölésekor sem a korábbi közjogi (a boszniai vilajethez tartozott Horvátország jelentős része, a budai vilajet mélyen benyúlt a volt Szerbia területébe), sem pedig a volt magyar megyehatárokat nem vették figyelembe. A török a változó katonai érdekei mentén szervezte, illetve alakította a területi beosztás legmagasabb szintjét.

A budai vilajet 1541–1686 között sok szempontból a magyarországi török berendezkedés meghatározó strukturális eleme volt. Az ország déli része a török uralom kezdetén az egyetlen magyarországi vilajethez, a budaihoz tartozott, majd a török hatalom tetőpontján a budai, az egri és a temesvári vilajetbe tagolódott. Nem egységes, hanem területi és központrendszerrel illetően „megosztott török Délvidékről” kell beszélnünk.

Ugyanez vonatkozott a megyei szinthez közelálló szandzsákok formálódási folyamatira is. A megszerzett területeket integrálni kellett, majd a kiűzés időszakában a visszavonulás mértékének megfelelően alakították folyamatosan a területi és központrendszerrel. A Dél-Alföld és a Délvidék szempontjából a szegedi székhelyű

szandzsák 1541–1686 közötti működésével stabil képződménynek számított. A belgrádi, szerémi, pozsegai, a szendrői szandzsákok változó területi konfigurációk mellett működtek.

A török kiűzése, az új berendezkedés és az első radikális reform

A felszabadító háborúk viszonylag gyorsan kiűzték a törököt Magyarországra nagy részéről. Legkésőbb természetesen a Délvidékről. A zentai csata (1697) után megkötött karlócai béke (1699) a szűkebb értelemben vett Magyarország – a Temesköz kivételével – felszabadult a török uralom alól. 1716-ban Temesvár is felszabadult. Az 1718-as pozsareváci békében a törökök lemondtak a Temesközről és a Szerémségről. Az utolsó török – osztrák háború 1788–1790 között zajlott, melynek révén II. József hadserege megszállta Nándorfehérvárt is.

A török utáni berendezkedés alkotmányos (Pragmatica Sanctio), politikai, gazdasági-telepítési, közigazgatás-szervezési tekintetben egyaránt folyt. Prinz Gyula hívta fel a magyar tudományosság figyelmét arra, hogy a

Magyarország közigazgatási beosztása II. József reformja után, 1786–1790
Forrás: Hajdú Zoltán, 2005

török hódoltsági területen több mint 1100 tervezett, szabályos alaprajzú település jött létre, legnagyobb számban az Alföld déli részén.

A török előtti megyerendszer és területi beosztás újjászervezésére nem volt lehetőség, hiszen a korábbi társadalmi, településhálózati, igazgatási struktúrák eltűntek, s az új gazdasági-területi elit nem ismerte a régi viszonyokat, s nem is volt érdekelt azok teljes körű visszaállításában.

Mária Terézia (telepítési tevékenységén, szabad királyi városi jogállások adományozásán túl) a legjelentősebb közigazgatás történeti hatást a főispáni utasításával (a közigazgatás egyfajta egységesítésével), illetve a megyeszékhelyek kötelező kijelölésének az elrendelésével tette. (Minden megyét utasított arra, hogy megyeházat építsen, ott tartsa üléseit, ott őrizze levéltárát, s egyben ott alakítsa ki a börtönt is, ahol a rabokat őrizheti.

II. József a felvilágosult abszolutizmus szellemében, valamint az egységes birodalom megteremtésének az igényével (aminek csak egy része volt a közigazgatás átalakítása) hajtott végre a radikális közigazgatási reformot Magyarországon is. Elvileg nem vett figyelembe semmilyen korábbi közjogi határt sem (Zala megye Zágráb alá sorolása mutatja ezt a leginkább), de a földrajzi és közlekedési lehetőségeket mérlegelte. Temesvár a reform végrehajtásakor csak katonai szempontból volt erős, valamint a topográfiai fekvése révén válhatott kerületi székhellyé. A négy délvidéki megye (Temes, Krassó, Torontál, Bács) kialakítása a cél függvényében racionálisnak minősíthető. A megyeszékhelyek az új közigazgatási struktúrában elvileg jelentős pozicionális előnyhöz jutottak, de, a rendszer nagyon rövid ideig tartó működése okán is, nem feltétlenül váltak a későbbiekben a megye legnépesebb, gazdasági szempontból legerősebb városaivá. Ezzel együtt mind az ország, mind a Délvidék megyéi szempontjából alapvető politikai és közigazgatás történeti jelentősége van a radikális reformkísérletnek.

Szaller György németül és magyarul is megjelent monográfiája (1796) abból a szempontból érdekes a mi számunkra, hogy a német nyelvű változatban a bécsi térszemléletet vette át, míg

a magyar verzióban már a magyar nemzeti nacionalizmus érvényesült. A magyar változat még hordoz térszemléleti bizonytalanságokat.

Szaller monográfiájának – s az őt követő statisztikus jellegű országleírásoknak is – az volt a legnagyobb jelentősége, hogy a magyar földrajzi szemlélet fokozatosan csiszolódott. Az ország térszemléleti alaprendjét illetően a közmegegyezés kialakítása csak megkezdődött.

Összegzés

Történetileg a leghelytállóbb megállapításnak azt tarjuk, hogy: a Délvidék fogalma „történeti korszakhoz és szituációhoz kötött”, történelmi koronként változónak tekinthető és tekintendő. Tehát a kizárólagos, egyedül elfogadható területi lehatárolás vágya történetileg nem igen hitelesíthető.

A történetileg változó Délvidék a mindenkori államhatárok mentén vált jelentőssé a korszak szereplői számára. A határok, illetve a birodalmi struktúrák 1526 előtt meghatározták a belső közigazgatási tagolás peremfeltételeit is. A belső közigazgatás területi változásai igazodtak a határokhöz.

A XVI. századtól kezdve az ország déli határai mentén a katonai határőrvidék kialakítása lényegében az évszázados magyar hagyományoknak megfelelően kezdődött meg, illetve kisebb mértékben változott folyamatosan. A katonai határőrvidék területén nem csak a védelmi funkciók sajátosságai okán, de egyéb megfontolásokból is sajátos társadalmi, nemzetiségi folyamatok bontakoztak ki. A sajátos területi-funkcionális szervezet hosszú ideig történő fenntartása Habsburg birodalmi érdekek alapján történt.

II. József radikális reformja, a közigazgatás államosítása, s a hozzá kapcsolódó területi reform egy összbirodalmi gondolatba illeszkedett, s a Délvidék területén is ez érvényesült. A Temesvári kerület négy megyéje (polgári igazgatás alatt), valamint a tőlük délre fekvő határőrvidéki katonai területek (katonai igazgatás alatt) mintegy közösen jelentették a Délvidéket. A kétféle igazgatás egyben azt is jelentette, hogy a Délvidék kétosztatú valójában.

Szaller György monográfiájának megjelenésével megindul az ország egészének földrajzi megismerése, bizonyos

értelemben véve nagytérsegeinek meg-alapozása, részben újragondolása. Ebben a folyamatban a Délvidék minden tekintetben érintett lesz a modernizáció egész időszakában. ○

Irodalom

Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája. Budapest, 1997, MTA Történettudományi Intézete. História Könyvtár.

Baráth Tibor: Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár, 1943, Nagy Jenő és fiai.

Cholnoky Jenő: Vármegyéink földrajzi kialakulása. Földrajzi zsebkönyv, 1945. Budapest, 1945, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 3-13.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Budapest, 1894, Magyar Tudományos Akadémiai K.

Edelényi-Szabó Dénes: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. – Magyar Statisztikai Szemle, 1928, 6. szám, pp. 648 – 714.

Győrffy György: István király és műve. Budapest, 1977, Gondolat Könyvkiadó.

Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I-V. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó.

Győrffy István: Magyarország régi balkáni birtokai – Földrajzi Közlemények, 1916, XLIV (1), pp. 19-37.

Hajdu Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest-Pécs, 2005, Dialóg Campus Könyvkiadó.

Kogutowicz K: Magyarország természetes határai. In: Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly (szerk.) *Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre.* Harmadik kiadás. Budapest, 1924, A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának Kiadása.

Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988, Magvető Könyvkiadó. Nemzet és Emlékezet.

Szabó Pál Zoltán: Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: Földrajzi zsebkönyv 1945. Budapest, 1945, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 210-233.

Szaller György: Magyarország földleírásának rövid foglalattya egyegy hozzá tartozandó újonnan rajzolt mappával együtt. Pozsony, 1796, Schauf János.

Szamel Katalin: A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon. Budapest, 1981, Államigazgatási Szervezési Intézet.

I. Károly (Károly Róbert) és a Szent György Lovagrend

Cseke László, Visegrád

Összefoglaló a szabadkai Nyári Egyetemen elhangzott előadásról, mely Károly Róbert uralkodásának főbb eseményeit, eredményeit és helyszíneit mutatja be. A király által alapított Szent György Lovagrend mint Európa első királyi lovagrendjének ismertetése.

I. Károly az Árpád-ház kihalása után első vegyes házi királyunkként került a magyar trónra. 1301. január 14-én a Budai várban meghalt III. András, az utolsó Árpád-házi uralkodónk. A Magyar Királyság ekkorra már nagyrészt az egyes tartományurak fennhatósága alá tartozó területekre tagolódott. Az északnyugati és a Dunától északra eső részekben Csák Máté birtokait találhatjuk. Az északkeleti területek az Aba nemzetséghez tartozó Amadé kezében voltak. Borsa Kopasz az Alföld keleti vidékein, a Tisza és Kőrösök táján rendelkezik birtokokkal. A Dunántúl nagy részét és a Dráva–Száva közét Kőszegi Henrik uralja. Erdélyben Kán László vajda és fiai rendezkednek be. Több trónkövetelő is jelentkezik, ezek közül most hárommal szeretnék foglalkozni. Az Anjou-ház, a francia királyi család oldalága, a 13. század hatvanas éveiben hódította meg a Nápolyi Királyságot, pápai hűbérurassága alatt. I. Károly nápolyi király fia, II. Sánta Károly 1270-ben feleségül vette V. István, magyar király lányát, Máriát. Ez a házasságkötés volt a magyar trónra formált joguk alapja. A nápolyi király, II. Károly nem ismerte el III. Andrásnak a Magyar Királysághoz való jogát. Többször felszólította Andrást, hogy adja át neki a királyságot. Sánta Károly később fia, Martell Károly javára lemondott magyar trónigényéről, majd Martell Károly 1295-ben bekövetkezett váratlan halála után Mária királyné hét éves unokájára, Károly Róbertre ruházta át a magyar trón iránti igényét.

A másik trónkövetelő II. Vencel cseh király hasonnevű fia volt, aki II. András lányának, Erzsébetnek volt a jegyese, és

II. Béla unokájának a leszármazottja. II. Vencel és fia Magyarországra jön. II. Vencelt és fiát, az akkor 12 éves Vencelt 1301-ben a kalocsai érsek a Szent Koronával Magyarország királyává koronázza. Vencel elsősorban a magyar tartományurakra, Csák Mátéra és a Kőszegiekre támaszkodik magyarországi uralma megszilárdítása érdekében. 1305-ben meghal II. Vencel, és fiát III. Vencel néven Csehország királyává koronázzák. Az újdonsült cseh király lemond a Magyar Királyságról Ottó bajor herceg javára, akinek apja, Bajor Henrik IV. Béla magyar király lányát vette feleségül, és így Ottó leányágon szintén Árpád-házi leszármazott volt. III. Vencel Ottónak 1305-ben Brünnbén átadja a Szent Koronát is. A veszprémi és a csanádi püspök még ebben az esztendőben, Székesfehérvárott megkoronázza Ottót. 1306-ban III. Vencelt Olmützben meggyilkolják, és 1307-ben Ottó kiszabadulva Kán László erdélyi vajda fogságából hazamenekül Bajorországba. A 14. század első évtizedében, mint látjuk, rendkívül gyorsan változtak az események. A három trónkövetelő közül a cseh király rendelkezett a legnagyobb katonai és gazdasági hatalommal, azonban Károly Róbert ügyes taktikázása, a pápa és a magyarországi egyházi főméltóságok támogatása ebben

I. Károly a képes krónikából

a rendkívül zavaros helyzetben meghozta számára a sikert.

Károly hétéves, amikor Nápolyban a magyar trónra kiválasztják. 1288-ban született a nápolyi Castelnouvóban. Édesapja a már említett Martell Károly, nápolyi trónörökös, édesanyja Habsburg Klemencia. Nagyon korán teljes árvaságra jut, és innentől kezdve Árpád-házi Mária irányítja neveltetését, mely a kor színvonalához képest igen magas szintű. Kíséretében már kisgyermek korában vesznek oktatásában és katonai kiképzésében. 1300-ban Magyarországra küldik a szinte még gyermek Károlyt. Spalatoban száll partra 1200 katonájával és észak felé húzódva néhány hónapon belül már Zág-rábban találjuk őt és kíséretét. 1301-ben

elfoglalja Visegrád és Esztergom várát, és egy alkalmi koronával az esztergomi érsek megkoronázza. A hatalmi harcok miatt még igen gyenge I. Károly azonban nemsokára ismét az ország déli részére húzódik. Az első koronázását ellenfelei nem ismerik el hivatalosnak, hiszen ekkorra már kialakul ennek a szertartásnak a törvényes rendje. Magyarországon csak az esztergomi érsek és a nádor koronázhatja meg az új uralkodót Székesfehérváron a Szent Koronával, a jogarral és a karddal. Ha a fentebb felsorolt feltételek közül valamelyik nem teljesül, például az nem a Szent Koronával történik, akkor érvénytelennek tekinthető. Az elkövetkező években Károly Róbertet még kétszer koronázzák, 1309-ben és 1310-ben, hogy maradéktalanul megfeleljen az imént ismertetett követelményeknek. Azonban míg ez bekövetkezik, addig is szívos küzdelmek várnak rá, melyet nagyon ügyesen, megfontolt realpolitikusként harcol végig. Remekül használja ki a pápa támogatását. A magyar főpapokat jórészt sikerül maga mellé állítania, a tartományurakkal szemben pedig a megosztás taktikáját folytatja. Csák Máténak átadja Visegrád várát, és amíg le nem számol külön-külön ellenfeivel, addig nem küzd meg vele. Kiváló szervező volt, aki pontosan meghatározta a célokat, és ezek eléréséhez a legjobb megoldásokat igyekezett megtalálni. Amikor kezd

Fellegvár

megerősödni, az eddig őt mindvégig hűségesen támogató főnemesek hatalmát is megtöri. 1315 körül Temesvárra helyezi székhelyét, ahol is kényszerűségből hét évre rendezkedik be.

2009-ben a temesvári Hunyadi kastély állagmegóvásának munkálatai során a munkások középkori falakat találtak. A feltárasokat Kopeczny Zsuzsanna régész vezette, és az eredmény meglepő volt. Sikerült megtalálni a Károly Róbert által emeltetett 11x11 m-es lakótornyot, amelyet téglából építettek, majd később egy külső téglafallal vettek körül. A lakóto-

rony nagy valószínűség szerint hasonló lehetett a csáki lakótoronyhoz. A feltárások során Anjou-kori kályhacsempék, egy 1330-ban vert pénzérme, sarkantyú és különböző használati tárgyak kerültek elő. Érdekes módon több mint 40 nyílhegyet találnak ebből az időszakból, mely a torony körül folyó harcokra utal. E királyi rezidencia híven tükrözi I. Károly gondolkodásmódját. Az ekkor még csak 27 éves uralkodó nagy valószínűséggel ettől sokkal különb rezidenciát is építhetett volna magának, azonban nagy valószínűséggel sokkal fontosabbnak ítélte politikai és katonai céljainak elérését, és a rendelkezésre álló anyagi forrásait inkább ennek rendelte alá, pedig itáliai származása, az ott eltöltött rövid gyermekkor egészen biztos, hogy sok példával szolgált pazar épületekről vagy az erőt és a gazdagságot fitogtató erődökről. Amikor 1323-ban Visegrádra költözik, az ország újraegyesítését – Horvátország kivételével – gyakorlatilag befejezte. Nem tudjuk, hogy Buda helyett miért esett a választása Visegrádra. Az a feltételezés, hogy a budai polgársággal haragban lett volna, nem nyert bizonyítást. A feljegyzések szerint 1323. március 21-én fordul meg első ízben Visegrádon. Később hosszabb időt tölt itt április, május hónapokban. Ténylegesen júliustól kezdve költözik át az udvartartás véglegesen Temesvárról Visegrádra. Ettől kezdve ez királyi székhelye, mely uralkodása alatt óriási fejlődésen megy keresztül. A visegrádi várrendszert még IV. Béla és felesége, Laszkarisz Mária építtette a tatárjárás után. A lakótoronyból, a völgyzárófalból és a fellegvárból álló erősség a korabeli Közép-Európa egyik legjelentősebb erődítménye volt. Mikor I. Károly ideérkezik, egy rövid ideig a fellegvárban lakik, majd hozzákezd ennek átépítéséhez, és hogy a munkálatok zavartalanul és gyorsan folyjanak, a Duna-parti lakótoronyba, az úgynevezett Salamon-toronyba költözik.

A Salamon-torony elnevezés az Árpád-házi hányatott sorsú Salamon királyra utal, aki a feljegyzések szerint egy ideig Visegrádon raboskodott, ám bizonyosan állíthatjuk, hogy nem ebben a toronyban töltötte fogságát, hiszen az több mint másfél évszázaddal később, IV. Béla uralkodása idején épült. A lakótoronyban berendezett királyi szállásról annyit sikerült megállapítani, hogy a torony legfelsőbb szintjén volt a király kápolnája, és Károly Róbert Temesvár után ismét nem

egy hivalkodó, fényűző lakóhelyet rendez be magának

Külön említést érdemel, hogy közvetlenül a torony mellett vezet a Budát Esztergommal összekötő igen forgalmas út, és a kereskedők, hírvivők és különböző úton lévők nap, mint nap szinte karnyújtásnyira haladnak el a királytól. E biztonsági szempontokat szinte teljesen figyelmen kívül hagyó lakhely arról árulkodik, hogy I. Károly uralkodásának erre a szakaszára már tökéletesen biztonságban érezhette magát királysága közepén. Később azonban, hogy mégiscsak eleget tegyenek az elővigyázatossági követelményeknek, a toronyra a második emeleten nyitnak bejáratot, melyre az alsó várudvaron kialakított teraszról, egy felvonóhídon keresztül lehetett bejutni. A teraszon találhatjuk még a vár vízgyűjtő ciszternáját, és az 1320-as évek végétől a pénzverő házat. E pénzverő műhely arról árulkodik, hogy a királyt érdekelték a gazdasági élet kérdései, és nemcsak kiváló szakembereket bízott meg a gazdasági ügyek intézésével, mint például Nekcsei Demetert vagy Magyar Pált, hanem maga is élénk figyelemmel kísérte a gazdaság működését. A középkorban ez egyáltalán nem volt megszokott, és az ország szempontjából meghatározónak bizonyult az elkövetkezendő évtizedekben. Pénz- és bányareformot hajtott végre itáliai, firenzei mintára, értékálló aranyforintot veretett, mely jóval halála után is forgalomban maradt. Érdekléte tette a földbirtokosokat a területükön lévő bányák felkutatásában és hasznosításában. Ebben az időszakban Magyarországon bányásszák a legtöbb ezüstöt és aranyat Közép-Európában. Uralkodásának második felére I. Károly bevételei már meghaladták évente a 250–300 ezer aranyforintot. Ez európai mércével mérve is hatalmas összeg. A 14. század Magyarország és Közép-Európa történelmének legfényesebb korszaka volt. Ez elsősorban I. Károlynak köszönhető, aki a gazdaság felvirágoztatásán kívül a külpolitikában is maradandót alkotott. Az 1335-ös visegrádi királytalálkozón sikeresen összehívta Közép-Európa uralkodóit, és ezzel több mint fél évszázadra megteremtette a térség belső békéjét és biztonságát. Ennek eredményeként Magyarországra, Lengyelországra és Csehországra a következő évtizedekben mind a politikában, mind a gazdaságban, kultúrában és művészetekben példátlan virágkor köszöntött. Ebben az időszakban Vi-

segrád is hatalmas fejlődésen megy keresztül. A város területén lévő faházakat sorra lebontják és kőépületeket emelnek a helyére. A főpapságon és a nemességen kívül az építetők között egyre nagyobb számban találunk kereskedőket és kézműveseket, hiszen a királyi udvartartás ideköltözésével ki kellett szolgálni a megnövekedett igényeket. Ebben az időszakban épül meg a királyi rezidencia is, mely a Duna-parton a későbbi királyi palota területén épül fel.

A király lakóháza

A terület északi részén egy nagy teremépület, mellette egy emeletes lakóház állt. E ház alapterülete 30x15 m-es volt, és nagy valószínűséggel ez lehetett az az épület, ahol 1330-ban Zách Felicián sikertelen merényletet kísérelt meg a királyi család ellen. Az éppen asztalnál ülő királyi családot karddal támadta meg Zách. I. Károlynak a jobb karja sérült meg, és Erzsébet királynénak négy ujját vágta le a merénylő. A felszolgáló alétek fogó leszúrta, majd a berohanó udvari vitézek összeszabdalták a támadót. Ritkán fordult elő, hogy a hirtelen düh és a harag elhomályosította Károly Róbert tisztánlátását, azonban ebben az esetben sajnos ezt figyelhettük meg. Zách Felicián feldarabolása és testrészeinek az ország különböző pontjaira való elküldése még nagyjából megegyezik a kor elfogadott szokásaival, azonban Zách fiának és szolgájának lóval történő széttepetése, valamint lányának, Zách Klárának megcsónkítása és a merénylő rokonságának harmad-

ízigen való kiírtása rendkívül brutális cselekedet volt. A király házába berohanó udvari vitézek között minden bizonnyal ott voltak a Szent György Lovagrend tagjai, és reményeink szerint a kutatások előrehaladtával név szerint is megismerhetjük őket. A Szent György Társaságot Károly Róbert Európa első királyi lovagrendjeként alapította 1323 körül. Nagy királyunk 1318-ban kötött házasságot Luxemburgi Beatrixszal, és ezekre az évekre tehető a királyi lovagi tornáinak megszervezése még Temesváron. A Visegrádra költözés után e tornák természetesen folytatódnak. 1326-ból maradt fent az első címeradományozás is. A Szent György Lovagrend megalkotta rendi statútumát, melyet Boleszló esztergomi érsek, valamint a győri, nyitrai, pécsi, boszniai, váci, egri és veszprémi püspökök, továbbá a pannonthalmi apát az esztergomi káptalan tanúsága mellett jóváhagyott. Az 1326-ból fennmaradt oklevél kiegészítéseket tartalmaz ezen alapító okirathoz. Nem tudjuk pontosan, hogy az alapítás mennyivel előzte meg az oklevél születését, de az bizonyos, hogy ez volt az első nem egyházi alapítású lovagrend Európában. Az oklevélen függő pajzs formájú pecsét található, melyen a lándzsáját a sárkány torkába döfő Szent György látható.

Lovag Madarász Arnold, a Szent György Lovagrend tagja több éves kutatómunka alapján megpróbálta rekonstruálni a lovagrend tagjainak viseletét, forrásként korabeli ábrázolásokat, illetve leírásokat felhasználva. A rend

tagjai sodronypáncélt (láncinget és láncnadrágot), zárt lovagi sisakot és pajzsot viseltek. Fegyverzetüket az egyenes lovagi kard, a lándzsa, a tör és a buzogány jelentette.

Kiváló lovasok voltak, és feltétlen

Cseke László előadás közben

hűséggel ragaszkodtak királyukhoz. A kiválasztásnál nem elsősorban a származás, hanem a megbízhatóság, a hűség, a vitézség és a szellemi képesség dominált. I. Károly mintájára nem sokkal később sorra alapítják a királyi lovagrendeket Európában. Ilyen volt a kasztíliai Pólya

rend, az osztrák Csát rend és a cseh Kendő rend.

A Szent György Lovagrend oklevele a Mikolai család levéltárába került a Magyar Nemzeti Múzeum törzsgyűjteményébe, majd innét az országos levéltárba. I. Károly hosszú és eredményes uralkodás után, 1342. július 16-án hunyt el rövid betegség után a visegrádi fellegvárbán. Kimagasló uralkodói teljesítménye nemcsak az ország gazdasági fejlődésében és külpolitikai eredményében mérhető le, hanem abban is, hogy tökéletesen gondoskodott utódlásáról. Fia, a következő magyar király, Lajos, apja nyomdokaiba lépve próbálta folytatni az elődje által megkezdett munkát. A visegrádi fellegvárbán a belső vár udvarán egy tűzzománc tábla állít emléket kiemelkedő királyunknak, mely lovag Erdős Péter és Gubán György alkotása. Szintén ugyanitt, a keleti épületszárnyban lovag Mihály Ferenc szobrászművész Károly Róbert szobra látható. A jelenleg is működő Szent György Lovagrend egyik legfontosabb feladatának tekinti kiemelkedő uralkodóink emlékének méltó ápolását. A Visegrádi Nemzetközi Palotajátékok, Európa egyik legnagyobb középkori rendezvénye, idézi fel az 1335-ös visegrádi kongresszust és I. Károly korát. ○

Irodalom

Bertényi Iván – Diószegi István – Horváth Jenő – Kalmár János – Szabó Péter: Királyok könyve. Gyula, 1994, Officina Nova kiadó

Búzás Gergely: Királyi palota lakóépülete I. Károly korában, rekonstrukció; A palota 1330 körül, rekonstrukció; Lakótorony az Anjou-korban, rekonstrukció.

Feltárták Károly Róbert lakótornyát. Nyugati Jelen.com 2009. augusztus 22.

<http://tortenelemportal.hu/2009/08/feltartak-karoly-robert-lakotornyat>

Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád, 2004.

A két törökverő: Hunyadi János és Kasztrióta György/ Szkander bég törekvései a balkáni népek összefogására a török elleni harcokban¹

Boris Stojkovski, Újvidék

Először talán kicsit meglepőnek tűnhet a témaválasztás. Voltak-e vajon kapcsolatai a középkori Magyar Királyságnak Albániával? Valószínűleg igen, már az Anjou-korban, Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodása idején – de utána is.

Amikor az oszmán-török hódító hadsereg már elfoglalta majdnem az egész Balkán-félszigetet, és lassan tervezni kezdte a hadjárait Európa szívében, majd Buda és Bécs felé, megjelent két hős a történelem színpadán. Egyikük Magyarország egyik legnagyobb hőse (nem csak a középkorban), Hunyadi János. A másikuk pedig Kasztrióta György névre keresztelt, de a történelemben új iszlám névén jobban ismert Szkander bég.

Hunyadi János életét nem szükséges mélyrehatóan részleteznünk, csak néhány szóban tekintjük át e híres magyar hős és törökverő életét. Hunyadi János 1405-ben született az oláh származású Vajk fiaként. Vezetéke neve oláh, ill. román nyelven a Hunedoara. Fiatalemberként, 1420 körül Ozorai Pipó apródja, majd Lazarevics István (szerb despota) udavarába került, ahol együtt szolgált Szilágyi Lászlóval, akinek leányát, Szilágyi Erzsébetet 1426 körül vette feleségül. Ezt követően Csáki György (1427–1428) és Újlaki István (1429–1430) familiárisa lett. Ezután Luxemburgi Zsigmond király, majd császár udvarában szolgált, és 1434-ben már lovagként jött Magyarországra Itáliából, talán a császár milánói udvarából. 1439-től egész 1446-ig szörényi bán volt. A bátaszéki csata után (1441) Hunyadi János erdélyi vajda, székely ispán, temesi ispán és végül Nándorfehérvár kapitánya lett. 1442-ben két sikeres csatát is vívott a törökökkel. Az első nagy győzelem Gyulafehérvár közelében (Szentimrefalvánál) történt 1442. március 22-én, amikor Hunyadi legyőzte Mezid bégét. Hunyadi másik nagy sikere ugyanabban az évben, szeptember havában Jalomicánál volt, ahol e híres magyar főúr és hadvezér leverte a ruméliai beglerbégét.²

Hunyadi János, Magyarország kormányzója

Ezek után hosszú háborút (más néven *hosszú hadjáratot*) indított. Itt már nem csak Hunyadi, hanem másik hősünk, Kasztrióta György/Szkander bég is színpadra lépett.

Kasztrióta György apja, Kasztrióta Iván (János) albán földesúr volt. A Szent Hegyen található Hilandárnak (kolostornak) adományozott két falut és egy tornyot (*Albán torony* – *Arbanaški pirg*). Anyja szerb-ortodox származású, Vojislava nevű hölgy. 1443-ban elhagyta az oszmán hadsereget és megkezdte a harcot a törökök ellen.³ Apja 1415-ben és 1423-ban is vereséget szenvedett a Portától. György – még a tizedik születésnapja előtt – három fivérével a szultán udvarába került túszként. Az edirnei szultán udvarában áttért az iszlám vallásra, felvette az Iskender (Aleksandar, magyarul Sándor – az ókori híres Nagy Sándor nyomán) nevet. Kitűnő neveltetésben részesült a szultán katonaiskolájában. Egyrészt felkészítették leendő janicsárárára (a janicsár török nyelven *új katonaságot* – *yeni çeri* jelent), másrészt megtanult törökül, arabul, görögül és olaszul is. Felnőtté cseperedve, tizennyolc évesen belépett az Oszmán Birodalom hadseregébe. Csak-

hamar több kis-ázsiai és Balkán-félszigeti hadszíntéren tűnt ki vitézségével. II. Murád tábornokává nevezte ki, egyúttal a bég címet is nekiadományozta. Szkander bég 1438-ig jobbra Albániában teljesített szolgálatot.⁴

Most pedig térjünk vissza Szkander bég török elleni harcainak elejére. Az albán felkelés

Szkander bég

Szkander bég a társaival

(Kasztrióta György vezetésével) szoros kapcsolatban áll Hunyadi János nagy hadi sikereivel. Ez volt az 1443. évi, ún. *hosszú háború*. A hadsereg, csak névlegesen tartozott Ulászló királyhoz, gyakor-

latilag Hunyadi János vezette. A vegyes nemzetiségű sereget, mintegy 35–40 000 szerb, oláh, magyar, stb. katona alkotta. Ez 1443. november 3-án elfoglalta Niš

ai város elfoglalása után Julian Cesarini bíboros kihirdette, hogy albán felkelők csatlakoznak majd Hunyadi János hadseregéhez.⁵ Egy érdekes adatot találhatunk Szkander bég neves életrajzírójánál, Marinus Barletiusnál, mégpedig azt, hogy Niš ostroma előtt Szkander bég és Hunyadi titkos szövetséget kötöttek.⁶

A történetírásban az a közös vélemény, hogy már 1444-ben elkezdődtek a tárgyalások Szkander bég szövetségéről Hunyadi Jánossal és Ulászlóval. A szövetség célja természetesen az összefogás azért, hogy együtt vegyék fel a harcot az oszmán hódítók ellen. Ám Szkander bég ebben megakadályozta a szerb despotát, Brankovics György, aki abban az időben nem volt túl jó viszonyban Hunyadi Jánossal. Brankovics 1444-ben békét kötött II. Muráddal. Ennek szellemében nem engedte meg az albán hadseregnek,

hogy keresztül menjen Szerbia területén, Szkander bég emberei pedig ezért nem érkezhettek meg a végzetes vereséget és Ulászló halálát hozó várnai csata helyszínére.⁷ De az is lehet, hogy a szerb uralkodó és az albán hős összejátszott Hunyadi esélyeinek gyengítése érdekében.

Eltérés mutatkozott a két vezér céljai között is. Hunyadi az egész Balkán-félszigetet akarta felszabadítani a török uralom alól, míg Szkander bég csak az albán területekre összpontosított. Talán ez is közrejátszott abban, hogy nem sikerült tökéletesen kettejük szövetsége.⁸

Két hamis és koholt levél is befolyásolta a Szkander bég és Magyarország közötti viszonyokat. Az első állítólag Ulászló király írta Budán, 1443. július 5-én, a másikat pedig Krojában írták, ugyanabban az évben, augusztus 4-én. Az első levélben a magyar király felszó-

városát. Szkander bég kihasználta az oszmán-török katonaságot eluraló zűrzavart. A keresztény győzelem után – 300 emberrel tartott hazafelé – még útközben is harcolt a törökök ellen. Dibra lett a központ, Szkander bég pedig november 28-án albán fejedelem lett. A dél-szerbi-

lította Szkander bégét a közös harcokra a törökök ellen. A másik levél az ún. *Szkander bég válasza* Ulászló királynak.⁹ Francesco Pall (Páll Ferenc) – Marinus Barletius életének egyik legnagyobb szakértője, munkásságának kutatója – már a XX. század '30-as éveiben bizonyította, hogy mindkét levél hamis. Barletius klasszikus műveltségű humanista, az ógörög és római klasszikus irodalom nagy ismerője. Szkander bégről szóló művében sok koholt beszédről és levélről tesz említést, köztük a fent említett két levélről is.¹⁰ A szerb kritikai történetírás atyja és alapítója, Ilarion Ruvarac véleménye és kritikai kutatásai szerint a két levél kétségtelenül nem eredeti anyag, és nem igazi forrás a Szkander bég és Magyarország közötti viszonyokra.¹¹

1448 a koszovói, azaz a második rigómezei csata éve. Szkander bég és Hunyadi János szövetségének csúcspontja. Laonikosz Khalkokondülész, XV. századi bizánci történetíró említi, hogy Hunyadi János követséget küldött Albániába és a régi szövetség szellemében felszólította Szkander bégét és egy másik főurat, Ariánitot a törökök elleni közös harcokra.¹² Antonio Bonfini is írt erről a szövetségről, és azt idézte, amikor Hunyadi hadserege harcolt a törökökkel Szerbiában és Bulgáriában, Szkander bég hátba támadta az oszmán hadsereget – *Illyricum*, vagyis Albánia felől.¹³ Egy 1448. szeptember 11-én Pasko Sorkočević (Brankovics szerb despota raguzai titkára) által írt levél szerint Hunyadi János fogadott egy albán követséget, amely követség 20 000 embert ígért a török elleni háborúkra.¹⁴

Marinus Barletius műve Szkander bégről

Szkander bég, annak ellenére, hogy hevesen harcolt a törökökkel, fellelkesítve egész Európát ezzel a mozgalmá-

val, több bel- és külpolitikai ok miatt is adót fizetett a szultánnak. A béke fenntartása érdekében többször is szerződést kötött a török császárral. Minden forrás arról tanúskodik, hogy 1446-tól 1450-ig fizette az adót a szultánnak. Ezt követően talán 1451–1453 között, aztán pedig 1460-tól egész 1466-ig. A legfontosabb okok a következők voltak: az első számú, hogy a törökök erősebbek voltak, és így Szkander bégnek nem kellett állandóan harcolnia velük, a másik ok külpolitikai volt, mégpedig a Velencével való háború kezdete. Az albán fejedelem indokoltan békét kötött a törökökkel, mert így nem két ellenféllel, hanem csak Velencével kellett harcolnia.¹⁵

A velencei háború kitörésének oka Szkander bég ellenkezése volt. Nem akarta ugyanis, hogy a Velencei Köztársaság terjeszkedni kezdjen Albániában és Zetában (a mai Montenegróban). Velence mint közös ellenség közelebb hozta egymáshoz Szkander bégét Brankovics György szerb despotával. 1448-ban, miután Velence elfoglalta Kroja városát, egyetlen szerb uralkodóként Brankovics despota maradt fenn.¹⁶

Szkander bég felkelése nem pusztán népi felkelés volt a török hódító hadjáratok ellen, hanem ezen túlmutató európai hadi és politikai tett, amellyel kapcsolatba hozható az a szerződés, amit Szkander bég 1451. március 26-án írt alá Gaetában, V. Alfonz aragóniai királlyal. E szerződés szerint Szkander bég kötelezte magát arra, hogy az aragóniai király segítségével Kroja várát (és minden más várat), valamint a városokat, a falvakat fel fogja szabadítani. E katonai pontok mellett volt egy pénzügyi is. Szkander bég megállapodott az aragóniai királlyal, hogy adót fog fizetni neki, miután kiűzték a törököket. Az oszmán-törökök Albániában történt megerősödése azonban lehetetlenné tette a vazallusi szerződés végrehajtását.¹⁷

Ezekben az időkben, amint már említettük, nagy háború kezdődött Velence és Szkander bég között. A szerb despota, Brankovics György (talán) pénzzel segítette Szkandert, és háborúra bujtotta fel az Velencei Köztársasággal.¹⁸ Ugyanekkor Szkander július óta háborúban volt II.

Murád szultánnal. 1448. október 4-én Szkander bég szerződést kötött a Velencei Köztársasággal. Átadta nekik Danja városát, azok pedig megígérték, hogy állami nyugdíjként évente 1400 aranypénzt fizetnek neki, mint albán uralkodónak. Eddig nem sikerült Szkandernek Hunyadi János segítségére sietnie, aki már megkezdte a harcokat a törökökkel. Szkander bég ekkor is szeretett volna segíteni Hunyadinak, ezért a nyugdíj 15 napon belüli kifizetését követelte Velencétől. Kérését azzal indokolta a velenceieknek, hogy neki szüksége van erre a pénzre, mert személyesen, katonasággal akarja segíteni János urat. Sajnos azonban Szkander bég szándéka ellenére sem tudott részt venni a második rigómezei (koszovói) csatában (1448. október 17-19.), ahol Varna után a törökök még egyszer legyőzték a keresztény hadsereget. Bonfini szerint Hunyadi, a magyar kormányzó eredetileg nem akarta elindítani a csatát Szkander bég érkezése előtt. Az albán fejedelem azonban nem érkezett meg, így hát Hunyadi elkezdte nélküle a csatát. A Koszovó felé haladó Szkander bég katonái, már a vesztes csata után találkoztak Hunyadi szétvert keresztény hadának egy részével. Ők értesítették Szkander bégét Hunyadi rigómezei sikertelenségéről, vereségéről.¹⁹ A legnagyobb közös törekvés, ami a balkáni népek összegyűjtésére és egyesítésére irányult, a második rigómezei csatában elszenvedett vereség miatt kudarcba fulladt.

Szkander bég nem vett közvetlenül részt az 1456-os nándorfehérvári diadalban. Kétszer is megígérte a segítséget, egészen pontosan 30 000 embert. Ezt közvetlenül nem tudta bevetni Hunyadi oldalán. Közvetve mégis segített, mert V. Alfonz, aragóniai király segítségét élvező felkelői, sikeres harcukkal lekötötték az oszmán hadseregek egy részét.²⁰ A híres nándorfehérvári diadal után a magyar kormányzó, Hunyadi János, aki majdnem az egész Balkán-félszigetet irányította, emellett délkelet-európai keresztény hadvezér is volt, augusztus 11-én meghalt. Hunyadi halála után Szkander bég folytatta a harcokat a törökökkel. Mindkét parancsnok hőstetteit a mai napig legendák sora idézi. Hunyadi János halála után keresztény források Szkander bégét *Atleta Christi*-nek nevezték.²¹

Mindkét törökverő emléket a legnagyobbaknak kijáró megbecsüléssel őrzi a délszláv (különösen szerb) mű-

vész, irodalom és a néphagyomány. A törökök ellen vívott harcaikat, dacára annak, hogy e két hadvezér szövetsége, mint tudjuk, nem volt teljesen sikeres, egészen a XIX. századig hivatalosan is megünnepezték.

Az egyik legnagyobb szerb költő, cetinjei (montenegrói) érsek, II. Petar Petrović Njegoš híres *Hegyek koszorúja* c. művében is hősként említi Hunyadi és Szkander bégét. A következő szavakkal írja le a két híres törökverőt:

*Јанко брани Владислава мртва
Или ога брани? Када га не одбрани
Скендербег је срца Обилића
Ал умрије тужним изгнаником*²²

Csuka Zoltán magyar nyelvű fordításában ez így hangzik:

*Jankó védi a halott Ulászlót
Mért is védi hogyha nem is védi
Szkander bég is hősi szívvel harcolt
Végül mégis száműzöttként halt meg.*²²

A magyar fordításból nem derül ki egyértelműen, hogy az eredeti műben a szerb érsek-költő összehasonlítja Szkander bégét Miloš Obilićtal, a minden kétséget kizáróan legfontosabb szerb hőssel, aki az első rigómezei csatában harcolt, és megölte I. Murád török szultánt.²³

II. Petar Petrović Njegoš mellett, a raguzai (dubrovnik-i) nagy költő, Ivan Gundulić *Osman* c. művében (III., V. 97–100.) is megemlíti mindkét törökverőt. Egy másik dalmáciai költő, Andrija Kačić Miošić a *Razgovori ugodni naroda slovinskoga* c. művében egész versciklust írt az albán fejedelemtől.²⁴ A szerző, művének első kiadásában csak két dalt ajánlott az albán hősnek. Egy másik művet, konkrétan egy 144 oldalas könyvet (52 prózai rész, 17 dal) Andrija Kačić Miošić ajánlotta Szkander bégnek, és az ő törökökkel vívott hősi harcai emlékének. A dalok többsége prózai bevezetéssel kezdődik. Andrija Kačić Miošić úgy ábrázolta Szkander bégét (Kasztrióta György), mint keresztény lovagot, a keresztény hit védőjét. Témánk kapcsán nagyon érdekes, hogy az említett műben Andrija Kačić Miošić is írt arról a levelezésről, ami Ulászló magyar király és Szkander bég között zajlott.

Természetesen Kačić Miošić akkor még nem tudhatta, hogy mindkét levél hamis.²⁵

Szkander bég törökök elleni harcai és az ezeket körüllegő felszabadító szellem ihlette Jovan Sterija Popovićot és Sima Milutinović Sarajlijat. E két jelentős szerb író a XIX. században alkotott. Sterija írt egy *Skenderbeg* c. drámát, melynek Andrija Kačić Miošić műve volt talán az egyik legfontosabb forrása. Mindkét írásban találunk nagyon hasonló verseket. Az említett dráma mellett Sterija megírta Szkander bég életrajzát is. Drámájában, melynek központi témája Szkander bég uralkodása Albániában és Kroja város ostroma volt, Sterija bemutatja Szkander (Kasztrióta) életét a szultán udvarában, és barátságát II. Mehmeddel.²⁶ Sima Milutinović Sarajlija lírai költeményeiben írt Szkander bégről (Kasztrióta Györgyről).²⁷ Sterija szerkesztette Andrija Kačić Miošić dalgűjteményét Szkander bégről, és nem elhanyagolandó tény az sem, hogy mindkét szerzőre nagy hatással volt egy XVIII. századi történelmi regény Kasztriótáról.²⁸

Ugyanebben az időben, amikor Sterija írja a drámáját, Zágrábban Đuro Matija Šporer 1849-ben bemutatja a *Kastrioti Skenderbeg* c. színdarabot. Ez volt az első

horvát történelmi dráma. E

dráma romantikus, erősen szláv jellegű mű, amelynek legjelentősebb témája a kereszténység, és a harc a szerelemért és a szabadságért.²⁹ Egy másik nagyon fontos XIX. századi monarchiabeli szerb író, Jovan Subotić 1858–59-ben befejezte a *Nikola Jurišić* c. művét. Nikola kőszegi várkapitány és híres magyar törökverő, akit a XVI. századból Jurisics Miklósként ismerhetünk. Jovan Subotić összehasonlította Kőszeg diadalát a már említett Kroja város ostromával, és Jurisics Miklóst Szkander béggel.³⁰

Jovan Sterija Popović

II. Petar Petrović Njegoš

Sima Milutinović Sarajlija

A szerb néphagyomány Sibirjanin Janko (Szibinyáni Jankó) néven ismeri Hunyadi Jánost. Az ő származáslegendája nagyon érdekes, mert a hagyomány szerint az apja Luxemburgi Zsigmond király, más források szerint pedig Lazarevics István, azaz a szerb despota: Stefan Lazarević. Hunyadi Jánosnak (Sibirjanin Janko) helyi hagyomány szerint van egy sírja Topolán (Közép-Szerbiában, Kragujevac mellett).³¹

Sok szerb epikus dalnak kizárólagos főszereplője, vagy egyik főszereplője Sibirjanin Janko. Például az egyik epikus dal Hunyadiáról és arról a Marko királyfőről (Kraljević Markoról) szól, aki kétségtelenül a szerb népi énekek egyik legnagyobb hőse volt. Nagyon érdekes még Janko vajda halála a szerb énekahagyományban. A Sibirjanin Jankoról szóló népdalokban Janko ugyanis a várnai vagy a rigómezei ütközetben, vagy párviadalban esik el. A viszony Hunyadi János és Brankovics között, valamint Hunyadi fogsága is nagyon komoly és közkedvelt téma a szerb epikus dalokban. Hunyadi szendrői (Smederevo) fogságára 1448 decemberében került sor, de két hónap után a despota szabadon bocsátotta Hunyadi Jánost. A két jeles személyiség közötti viszonyok sokszor ihlették meg a népénekeket.³²

A témám címe *A két törökverő: Hunyadi János és Kasztrióta György/Szkander bég törekvései a balkáni népek összefogására a török elleni harcokban* pontosan megfelel a történetnek. A balkáni népek összefogásai a XV. században nem voltak teljesen sikeresek, de az ellenkezőjét sem állíthatjuk. Hunyadi János és Szkander bég törekvései nem maradtak meg regionális szinten, mert nem csupán kisebb harcok voltak a törökök ellen, hanem részét képezték egy veszélyes hadsereg ellen létrejött széleskörű európai mozgalomnak.

Összefoglalás: A XV. században az oszmán-török hadseregek lassan, lépésről-lépésre kezdték elfoglalni az egész Balkán-félszigetet és Délkelet-

Európát. A balkáni és a délkelet-európai népek is ellenállást tanúsítottak a nagy veszély ellenére. Ezekből a viharos időkbelől meg kell említenünk néhány személyt, köztük a két legfontosabb: Hunyadi János és Kasztrióta György/Szkander bég. A következő munkában igyekszem röviden áttekinteni e két hős törekvéseit a magyar-albán (valamint európai) szövetségre és összefogásra, egy nagyobb, török ellen intézett háborúban. ○

⁹ Mindkét levélről Barletius írt. A levelek i. m. 51–53 és 56–57 oldalakon találhatók. Katona István is publikált e két levél kapcsán, valamint Jovan Radonić, akinek (Páll és Ruvarac nyomán) véleménye szerint a két levél közös kóhalmány. Ld. még Katona 1790: 300–303, 305–307 (levelek). Ld. Még is Radonić 1942: 5–7.

¹⁰ Pall 1933a: 126; Pall 1933b; Pall 1968: 8; Papo-Nemeth 2008: 337–339.

¹¹ Руварац 1902: 1–3. A vitáról a történetírásban és e két levélről ld. még . Papo-Nemeth 2008: 332–335, 337–339.

¹² Chalc. I. VIII

¹³ Bonfini III. dec. 1, VI.

¹⁴ Pall 1933a: 129; Pall 1968:10–11; Papo-Nemeth 2008: 339.

¹⁵ Спремић 1968: 252–257.

¹⁶ Спремић 2006: 135–139. Szkander bég később szeretett volna közvetíteni a despota és a Velencei Köztársaság között, de sikertelenül. Ld. még Спремић 2006: 159. Ezután Brankovics 1453-ban segítette Kasztriótát 200 liter arannyal, uő. 172.

¹⁷ Részletesebb áttekintés Szkander bég és az aragóniai király közötti viszonyról: Bakalli – Haxhiqi 1968: 57–66; ld. meg is Спремић 1974: 458–461.

¹⁸ Момчило Спремић, << Дуга војна >> и обнова државе, in: Историја српског народа II, 2000: 261.

¹⁹ Bonfini 1936: 160–161, 165–166; jubić 1890: 282–283. Részletes leírás Szkander bég és Hunyadi János viszonyáról a rigómezei csata előtt és után (néhány hibával). Elekes 1952: 357–385. Papo-Nemeth 2008: 337. A csata részletes leírásáról ld. még Teleki 1852: 83–103. Az újabb időkben Palosfalvi: 2005, 98–106. Ld. meg is Schmitt 2009: 64–69. Rövid említése Noli 1988: 114., aki a várnai csata kapcsán írta, hogy Kasztrióta együtt harcolt a magyarokkal, ill. Hunyadival. Ez persze nem pontos, mert ő csak szövetségben volt velük a rigómezei csata idejében. Ld. még is Nicole 2008: 387–389 különös tekintettel vizsgálva a következményeit Bizáncra.

²⁰ Pall 1968: 18–20.

²¹ Бартл 2001: 44.

²² Њерош 2006: 9.

²³ Njegoš 1978.

²⁴ Schmaus 1968: 151–152.

²⁵ Schmaus 1966: 320–335.

²⁶ Ivanović 1965–1966: 167–180.

²⁷ Részletesebb irodalmmal, jegyzetekkel, párhuzamos versekkel és magyarázatokkal ld. még. Schmaus 1968: 159–175; Ivanović 1965–1966: 180–189.

²⁸ Schmaus 1968:150–151.

²⁹ Бошков 1991: 63–96.

³⁰ Михаиловић 1991: 33–49.

³¹ Schmaus 1968: 153–158.

³² Jung 2006: 26–52. Hunyadi születéséről és származásáról, valamint haláláról ld. még Peñen 1992. A szerző összegyűjtötte nem csak a szerb, hanem a magyar hagyományt is, Brankovics György gróf írásait a *Krónikák* c. művében Hunyadiáról. Emellett erről a témáról Dávid is írt, 1973: 57–74.

³³ A mai napig a legjobb áttekintés Hunyadi Jánosról a szerb epikus énekhagyomány kapcsán Dávid 1978: 126–205.

Irodalom

Antonius Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades*. Lipsiae, 1936.

Bakalli–Haxhiqi Besa: *Skënderbeu dhe Alfonsi V*, Simpoziumi per Skenderbeum-Simpozijum o Skenderbegu (9-12 maj 1968). Prishtinë–Priština, 1968, 57–66.

Barletius Marinus: *Vita et res praeclare gestae Georgii Scanderbegi*. Venetiis, 1743.

Бартл, Петер: *Албанци*, Београд, 2001, CLIO.

Бошков Мирјана: *Приповетка о Скендербегу и јужнословенска усмена традиција*. Зборник Матице српске за књижевност и језик 39/1, Нови Сад, 1991, 63–96.

Dávid András: Hunyadi János származáslegendájának magyar-délszláv párhuzamai. *Tanulmányok*, 6. füzet, 1973, 57–74.

Dávid András: *Délszláv epikus énekek magyar történeti hősök*. Újvidék, 1978, Forum.

Димитров Страшимир: *Георги Кастриоти-Скендербег и неговата освободителна борба*. Георги кастриоти Скендербег 1468–1968. Софија, 1970.

Elekes Lajos: *Hunyadi János*. Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó.

Ivanović Radomir: *Skenderbeg-književna inspiracija južnoslovenskih stvaralaca*, Gjurime albanologjike III, 1965–1966. 167–189.

Историја српског народа II. Београд, 2000, Српска књижевна задруга.

Jung Károly: Hunyadi János származáslegendájának/származáslegendáinak kérdéséhez. *Létünk* 2006/2, 26–52.

Katona, Stephanus: *Historia critica regum Hungaria stirpis mixtae*, tomus VI, ordine XIII. Pestini, 1790.

Краткая история Албании, под. ред. А. Ф. Милера, Москва, 1963, АН СССР.

Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes I. ed. Darkó E., Budapest, 1923.

Licho, Edward A.: *Gjergj Kastrioti Skenderbeu, 1468–1968*. Boston, 1968, Pan-Albanian Federation of America VATRA.

Ljubić Šime: *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, IX. Zagrabiae, 1890.

Magyar nagylexikon, kilencedik kötet Gyer–Iq. Budapest, 1999, Magyar Nagylexikon Kiadó.

Jegyzetek

¹ A munka a Szerbiai Oktatási és Tudományos Minisztériumnak 177002 sz. alatti *Војвођански простор у контексту европске историје* (Vajdaság területe az európai történelem kontextusában) c. tervezetben, valamint a Vajdasági Tartományi és Tudományos Technológiai Fejlesztési Titkárságának *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји* (Középkori települések Vajdaságban. Történelmi folyamatok és események) c. tervezetben (határozat sz. 114-451-2216/2011) készült.

² E fontos személyről a magyar középkori történelemben rengeteg irodalom van. Néhány klasszikus életrajz között elkülöníthetjük: Elekes, 1952; A rövid életrajzok között a legújabb korban ld. még *Hunyadi János*. In *Magyar Nagylexikon* 1999: 698–699; valamint Покаи et al. 2002: 154.

³ Спремић 2006: 115.

⁴ *Краткая история Албании* 1963: 20–21; Licho: 1968, 195–197; Димитров: 1970, 10–16; Петер Бартл, *Албанци*, Београд, 2001, 40–47.

⁵ Pall: 1968, 7; Noli: 1988, 114; Papo-Nemeth: 2008, 327–328, 330–331. Nagyon érdekes, hogy középkor folyamán a magyarok már háromszor foglalták el ezt a várost, a XI. és a XII. században. Ld. még Сројковски: 2009, 383–394.

⁶ Marinus Barletius (római katolikus szerzetes) az egyik legfontosabb forrása Szkander bég életének, az ő híres műve Szkander bégről a *Vita et res praeclare gestae Georgii Scanderbegi* c. életrajz. Ebben a dolgozatban az 1743-ból származó művének zágrábi kiadását használtunk fel, de emellett több korábbi és későbbi kiadás is van. Az eredeti latin nyelven íródott, később fordították németre, olaszra, albánra stb. Az említett adatok a hetedik oldalon találhatók. A tárgyalásokról és az albán belpolitikai viszonyokról 1443–1444-ben ld. még *Краткая история Албании* 1963: 21; С. Димитров: 1970, 16; Schmitt 2009: 48–50.

⁷ Pall 1968: 7; Schmitt 2009: 51–52.

⁸ Papo-Nemeth: 2008, 322.

Михаиловић Душан: *Заборањена драма о Скендербегу*. Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, 8-9. Нови Сад, 1991, 33–49.

Nicole Donald: *Les Derniers siècles de Byzance (1261–1453)*. Paris, 2008, Tallandier.

Noli Fan Stilian: *Gjergj Kastrioti Skënderbeu (1405–1468)*. Botim i dytë, Prishtinë, 1988, Rilindja.

Pall Francisc: *Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg*, Revue historique du Sud-Est Européen X. Bucharest-Paris, 1933, 111–141.

Pall Francisc: *Marino Barlezio, uno storico umanista*. Mélanges d'histoire générale II. Cluj, 1938.

Pall Francisc: *Skanderbeg et Ianco de Hunedoara*. Revue des Études sud-est européennes, tome VI, no. 1, Bucharest, 1968.

Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Budapest, 2005, Zrínyi.

Papo Adriano – Németh Gizella: *Giovanni Hunyadi e Giorgio Castriota Scanderbeg. Da avversari ad alleati nella lotta antiottomana*, Giorgio Castriota Scanderbeg nella storia e nella letteratura. Atti del Convegno Internazionale Napoli 1-2 dicembre 2005, Napoli, 2008, 321–347.

Petar Petrović Njegoš: *Hegyek koszorúja*, fordította Csuka Zoltán. Újvidék, 1978, Budućnost.

Петар II Петровић Његош: *Горски вијенац. Луча микрокозма. Лажни цар Шћешан мали*. Београд, 2006, Вечерње новости.

Радонић Јован: *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку (историска грађа)*. Споменик СКА, други разред, XCV. Београд, 1942.

Ређеп Јелка: *Сибињанина Јанко. Легенде о рођењу и смрти*. Нови Сад, 1992, Књижевно-уметничка задруга Славија.

Рокаи Петар – Ђере Золтан – Пал Тибор – Касаш Александар: *Историја Мађара*. Београд, 2002, CLIO.

Руvaraц Иларион: *Деспот Ђурађ и Ђурађ Кастриот Скендербег*. ЛМС 112. Нови Сад, 1902.

Schmitt, Oliver Jens: *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg, 2009, Pustet.

Спремић Момчило: *Харач Скендербега*. Зборник Филозофског факултета, X/1. Београд, 1968, 252–257.

Спремић Момчило: *Вазали краља Алфонса Арагонског*. Зборник Филозофског факултета, XII/1, Београд, 1974, 455–469.

Спремић Момчило: *Ђурађ Бранковић*. Београд, 2006, Завод за уџбенике и наставна средства.

Стојковски Борис: *Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку*. Ниш и Византија VII, Зборник радова. Ниш, 2009, 383–394.

Schmaus, Alois: *Der Skanderbeg-Zyklus bei Andrija Kačić Miošić*. Shëjzat 10. 1966, 9–12, 320–335.

Schmaus, Alois: *Skanderbeg in der Serbischen literatur*. Studia albanica monacensia. In memoriam Georgii Castrioti Scanderbegi 1468–1968. München, 1968, 146–175.

Teleki Pál: *Hunyadiak kora Magyarországon II*. Pest, 1852.

Savoyai Eugén herceg születésének 350. évfordulójára

A zentai csata

Tari László, Zenta

A 17. század elején már érezhető volt a Török Birodalom hanyatlása (annak ellenére, hogy a birodalom a legnagyobb kiterjedését 1672-ben érte el), illetve az egyesített osztrák–német országok fokozatos előretörése. A folyamatos háborúskodás lassan szorította vissza és merítette ki a törököket, de az 1664. évi vaskvári békében még megtarthatták magyarországi hódításait.

Bécs sikertelen török ostroma után (1683) az euforikus keresztény európai közvélemény a törökök korábbi hódításainak felszámolását követelte. Ennek nyomására 1684 tavaszán XI. Ince pápa közreműködésével és védnökségével megalakult a Szent Liga, melynek egyetlen célja volt: a törökök kiszorítása Európából.

A szövetség az első komolyabb sikert Érsekújvár bevételével érte el 1685-ben, ami a törökök legfontosabb felvidéki erőssége volt, az után következett Buda visszavétele 1686-ban, majd 1687-ben I. Lipót katonái Erdélybe is bevonultak.

A Szent Liga másik látványos sikere volt ezután Nándorfehérvár (Belgrád) visszafoglalása 1688-ban, a következő évben pedig már Bulgária területén üldözték a törököket, elfoglalván Niš és Vidin várát, melyel megnyílt az út Konstantinápoly felé.

Ekkor azonban változás állt be az európai politikában, mivel a francia király megelégtelte a Liga sikereit, és ismét megtámadta a Rajna-vidéket, 1689-ben pedig Ince pápa, a Liga legnagyobb anyagi és erkölcsi támogatója távozott az élők sorából.

Ezután Köprülü Musztafa nagyvezér vette át a kezdeményezést, és visszahódította a balkáni területeket, sőt Belgrádot is visszafoglalta 1690-ben. A következő évben a szultán már egyenesen Magyarország visszafoglalását tervezte.

Az első zentai csata 1686-ban

Az 1680-as évek elején a törökök több kisebb helyőrséget is megszüntettek a szegedi szandzsákbán, így 1683-ban a zentai palánkot is. Ekkor viszont megkezdődött a török és német birodalom között a hosszan elnyúló végtusa. Bécs

sikertelen utolsó ostroma (1683) után a törökök ismét megpróbálják megerősíteni állásaikat a déli vidékeken (1686), de már későn. Buda 1686. szeptember 2-ai visszafoglalása után a török sereg sietve visszavonul, a Dráván átkelve Belgrád irányában. Egyedül az Alsó-Tisza vidéke maradt még a törökök kezén, ezért a császári hadak fővezére Szeged vára ellen indított támadást, s 1686. okt. 5-én körülzárták a várost.

Még javában tartott Szeged ostroma, mialatt a török–tatár sereg a Zentához közeli oromparti magaslaton gyülekezett. Itt bukkant rájuk Barkóczy Ferenc lovassági tábornok egyik portyája alkalmával, s a Szegedet ostromló vezérek erről értesülvén, e török–tatár csapatok leverésére és zsákmányszerzésre indultak, mintegy 5000 főnyi magyar és német segítséggel. A sereg október 19-én hajnalban (más források szerint 20-án) érkezett az Oromparthoz, ahol meglepetésszerű támadást intéztek a török és tatár csapatok ellen, akik visszahúzódtak Zenta irányába, s a település alatti sáncot (palánkot) megerősíteni igyekeztek gerendákkal és szekerekkel. A sáncok előtt Veteráni tábornok parancsára a császári katonaság leszállt a lováról, s a sáncot elbontotta, majd betörték. Rövid és véres harc után a törökök megfutamodtak, majd az őket üldözők újabb jelentős, kb. 10 ezer fős török haddal csaptak össze, és taktikájuknak köszönve a jóval nagyobb létszámú törököket sikerült nem kis áldozat árán legyőzniük. A csatában részt vett Veteráni és gróf Barkóczy tábornokokon kívül, többek között Sennyei István huszárkapitány és Kis Balázs alezredes.

Miközben folyt még Szeged ostroma, aznap megérkezett a zentai csatából a győztes Veteráni és Barkóczy, s az általuk a várba beküldött győzelmi jelvények és a hír hallatára a török őrsg a szabad elvonulás feltételével október 20-án átadta Szeged várát, s elköltözött, magukkal vitték ingóságait, családjaikat a közeli Temesvárra.

A német és magyar hadak még aznap bevonultak Szegedre, mely Zentával, Ka-

nizsával stb. ugyanazon a napon szabadult fel, s ezzel a 143 évig tartó török uralom állandósága megszűnt ezen a vidéken.

Az első zentai ütközet egyenes következménye volt Szeged kapitulációja, amellyel új korszak nyílt meg a Duna-Tisza közének történetében, s ettől fogva a török uralom többé már nem tudott megszilárdulni. Szeged – mint az Alsó-Tisza-vidék kulcsa – ellenőrzése alatt volt az Eger felé vezető út és a Maros torkolata, mely viszont Erdély és Belgrád felé tette lehetővé az ellenőrzést.

E vidék elvesztése a török hadvezetést érzékenyen érintette, s nem csoda, hogy tíz évvel később még egy utolsó kísérletet tesznek, hogy visszafoglalják a kulcsfontosságú Tisza mentét és Szegedet, ami megnyitotta volna az utat a korábban elvesztett Erdély, illetve Magyarország felé.

Helyzetkép az első zentai ütközet után (1686–1697)

A törökök kivonulása után 1688-ból származik az első adat arról, hogy az osztrák hadvezetés szolgálatában álló szerb katonai sánc működik Zentán. Több forrás szerint a Temes környékéről egy népes, néhány ezer főt számláló szerb csoport érkezett e vidékre, amely katonai szolgálatra ajánlkozott a bécsi udvarnál. A bécsi udvar mindenekelőtt a pár évvel ezelőtt visszahódított területek megvédelme céljából kívánta a szerbek katonai szolgálatát igénybe venni.

Közben a törököknek sikerült a már Macedóniáig is elért keresztény seregeket visszaszorítani egészen a Száva és Duna vonaláig, s a bécsi hadvezetés csak nagy áldozatok árán tudta Zalánkeménél (Slankamen) megállítani a törököket 1691-ben, akik Magyarország visszafoglalását tervezték (ez volt a felszabadító háborúk legvéresebb és legtöbb áldozatot követelő csatája).

Az 1697. évi török hadjárat (A második zentai csata 1697-ben)

II. Musztafa szultán 1695. évi trónra lépése után a törökök visszaszereztek néhány területet, s a kezdeti sikerek – melyek felbátorították a török hadvezetést – jó alapot szolgáltak a további támadó háborúk megtervezésére.

A harcias szultán kiáltványt bocsátott ki, melyben megújulást és új hódításokat helyezett kilátásba. Felszámolta elődei kéjben, gyönyörben, tunyaságban töltött

életmódját, s sikerei előmozdításának egyik kulcsát abban látta, hogy, Nagy Szulejmánhoz hasonlóan, seregeit ezentúl maga vezeti minden hadjáratban.

Az 1696/97. évi szokatlanul kemény tél miatt a szultán késve szervezi hadjáratát, s csak május elején szemléli meg drinápolyi táborát. A bécsi hadvezetés, értesülvén a törökök készülődéséről, május végén határozza meg a haditervet, mely szerint a főszereg Mohács és Vörösmart környékén koncentrálódik, hogy a távolabbi seregekkel a Duna túlsó partján, Kollutnál egyesüljön. A hadműveletek célja egyelőre Pétervárad fedezése és az ellenség figyelemmel kísérése volt.

II. Musztafa szultán igen későn, augusztus 10-én érkezett Belgrád alá, ami elég időt adott a bécsi udvarnak a szükséges hadi előkészületek megszervezésére, ami a későbbi események szempontjából döntő fontosságú volt.

Savoyai Eugén herceget, rangidős tábornakseregként július 5-én nevezték ki, aki Küllödre (Kollut) utazott, hogy főparancsnoki posztját átvegye, s seregszemlét tartson az ott tartózkodó 25 gyalog és 9 lovasezrede felett.

Savoyainak a kéznél lévő serege mellett még Boszniában, a Felső-Tisza vidékén és Erdélyben tartózkodott egy-egy hadteste, melyet azonnal magához rendelt, s így hadserege közel 70 ezer főt tett ki. A sereg a dunai flottilla kíséretében augusztus elején Koviljhoz érkezett, ahonnan biztosítani lehetett Péterváradot, illetve az utánpótlási útvo-
nalakat.

A szultán értékes időt vesztett azzal is, hogy hadvezérei nem értettek

egyed a hadjárat céljait illetően, s emiatt két hidat is verettek, az egyiket a Dunán, a másikat a Száván, még mielőtt meg nem érkezett hadait összevonta volna. Augusztus 20-án a török sereg Pancsovánál átkelt a Dunán, s észak felé indult, mire Savoyai is táborát bontott, s hadai megindultak észak felé, hogy Szeged alatt találkozzanak Vaudemont herceg, valamint az Erdélyből érkező Rabutin gróf seregével. Az észak felé tartó Savoyai augusztus 22-én a zsabylai proviantházig (proviánt háus – katonai és élelmiszerraktár) vonult, küzdve a hőséggel és szomjúsággal, majd a következő napon Szenttamáson és Földváron keresztül a becsei proviantházig ért. Itt a sereg megpihent, majd aug. 26-án, a Csík-éren át Zentának indult, majd egy órányi távolságban a községtől találkozott Rabutin előőrseivel.

Musztafa szultán még Pancsovánál két részre osztotta seregét. Egy 20 ezer főből álló hadosztály Dzsafer pasa vezetése alatt észak felé indult, hogy a Maroson átkelve Magyarországra betörjön, s ez a sereg aug. 28-án már Becskerek-nél állt, mialatt a főszereg Titel felé haladt. Savoyai aug. 28-án Zenta alatt, értesülvén, hogy a törökök Titel ostromára készülnek, haditanácsot tartott. Commercy herceget 7 ezred lovassággal előreküldte, majd aug. 29-én kora reggel maga is megindult dél felé, Titel felmentésére, mialatt a szultán hidat vetetett a Tiszán Titelnél. A vízen és szárazon történt heves támadásnak a Titelt védő Nehem tábornok nem tudott ellenállni, így a török támadók az erődöt felégették és kirabolták.

A szultán, miután arról értesült, hogy Savoyai nincs Titel közelében, haditervet változtatva Pétervárad ostromára gon-

II. Musztafa Mehmed Oglu (1664–1703)

Török szultán, 1695. febr. 6. és 1703. aug. 22. között uralkodott. Elhivatott uralkodóként lépett trónra, szakítva elődjei példájával, akik napjaikat „kéjben, gyönyörben, tunyaságban és restségben” töltötték – megújulást hirdetett, pénzügyi reformokat vezetett be, újjáépítette flottáját, s megkísérelte visszahódítani az elveszített területeket. Mint legfelsőbb hadvezér személyesen állt a magyarországi hadjáratok élére, de a kezdeti sikerek után (Lugos, 1695; földközi-tengeri győzelem Velence ellen, 1695) egymás utáni súlyos kudarccal kellett szembenéznie (Azov elvesztése, 1696, zentai csata, 1697).

A zentai vereséget követően a karlócai béke (1699) következményeként súlyos területveszteségek érték a Török Birodalmat, s a fellázadt janicsárok 1703 augusztusában a szultán öccsét, III. Ahmedet ültették trónra, akinek javára II. Musztafa lemondott.

Savoyai Jenő: Francois Eugène de Savoie-Carignan

Savoya hercege (1663 – 1736). Az újkor egyik legnagyobb hadvezére, a Habsburg-ház török és francia háborúinak kiemelkedő alakja, Ausztria nagyhatalmi helyzetének megszilárdítója. 1663. október 18-án született Párizsban. Apja Moritz Eugen savoyai herceg és soissoni gróf, sikeres hadvezére volt Franciaországnak. A fiatal Savoyait XIV. Lajos francia király kis termete és gyenge testalkata miatt papi pályára szánta, de ő inkább otthagyta Franciaországot, és I. Lipót császárnak ajánlotta fel szolgálatait. Bécs 1683. évi felmentésénél tűnt fel katonai tehetségével, majd sorra következtek magyarországi sikerei: Esztergom, 1685; Buda, 1686; Nagyharsány, 1687; Belgrád, 1688. E csatákban kétszer is megsebesült. Később a Rajna mellékén, Dél-Franciaországban, majd Felső-Olaszországban harcolt, s 1693-ban tábornaggyá léptették elő. 1697-ben Lipót császár visszahívta Magyarországra, s kinevezte a császári erők főparancsnokává.

dolt, s ebben erősítették meg a Titelnél foglyul ejtettek, akik szerint az időközben nyugaton kitört francia háború miatt a német csapatokat oda vezényelték. A szultán ez után Titelhez rendelte a Becskerekig előrenyomult hadosztályát, hogy megostromolja Péterváradot. Közben a dél felé haladó Savoyait értesítették, hogy Titel elesett, mire a Csík-érnél bevárta az Erdélyből ide tartó Rabutint, s aug. 31-én a két főszereg egyesült, majd tovább haladt dél felé, hogy biztosítsák a már időközben Kovílnál is összevont török seregtől Péterváradot.

Savoyai gyors menetben tartott Újvidék felé. Szeptember 2-án a kilenc hadoszlopba osztott seregével Becséhez ért, majd a tikkasztó melegben is példás rendben haladó serege szept. 6-án megérkezett Újvidékhez, s állást foglalt az ottani erős, olasz mintára kiépített sáncokban.

A szultán értesülvén, hogy Savoyai koncentrált seregével már Újvidéknél van, Kovílnál megállította seregeit, hogy haditanácsot tartsanak, ugyanis nem volt egyetértés a további hadi célokat illetően. A nagyvezír Pétervárad elfoglalását tartotta fontosnak, de a haditanács ennek ellenére Szegedet jelölte meg a hadjárat következő céljául, a török flotta pedig a Tisza torkolatánál maradt, biztosítva az utánpótlás vonalát.

Savoyai szept. 8-án levélben tájékoztatta császárat a pillanatnyi helyzetről, s e levélben a török sereget 40–50 ezer főre becsülte, holott ez 70 ezer körül mozgott, de nem tudott annak gyorsan változó terveiről sem.

Mialatt Savoyai az újvidéki táborában várta a fejleményeket, szept. 7-én a török sereg felkerekedett és megindult észak

felé, Szeged irányába. Eugén a törökök távozását cselnek tartotta, s egyelőre nem mozdult ki újvidéki táborából, csak szept. 9-én, miután arról értesült, hogy a törökök már előző nap Szenttamáshoz értek. Erre azonnal kiadta az indulási parancsot, s serege még aznap Szenttamásig eljutott, ahol a mocsarakon két új hidat veretett, s a serege itt töltötte az éjszakát is. Még ezen a napon kiküldött kémei jelentették, hogy török hajók az éj leple alatt a Tiszán észak felé tartanak, s egy elfogott sebesült tatár halála előtt bevallotta, hogy a szultán még aznap, tehát szept. 9-én este Zentához érkezett.

Savoyai az időközben megérkezett teljes haderejével szept. 10-én a becsei proviantházig vonult, s itt haditanácsot

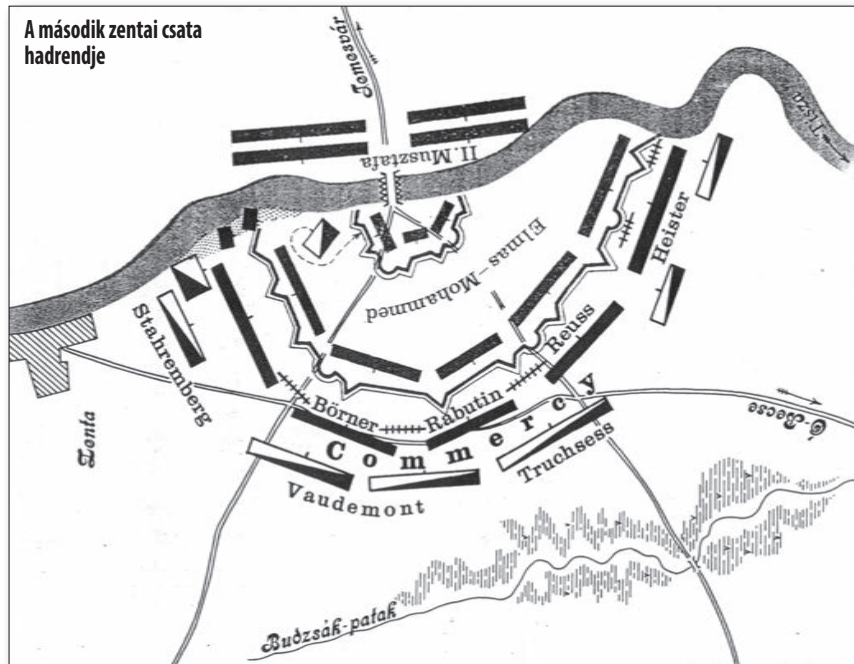
tartott. Megegyeztek a török sereg üldözésében, mivel tudták, hogy az ellenség Szegedet akarja bevenni. Az éjjeli órákban megérkezett Eugén táborába Jovan Tekelija, az akkori zentai szerb milícia kapitánya, hírül adván, hogy a törökök szept. 10-én délben már Zentánál voltak, s a környéket pusztítják.

Szeptember 11-én még napfelkelte előtt Eugén táborát bontott, s a 6 gyalog és 6 lovas dandárra osztott seregével, közepén a tüzérséggel, száz lovas fedezete alatt megindult Zenta felé. Az előreküldött kémei és felderítői időközben értékes fogollyal tértek vissza: Dzsafer rumeliai pasa, helytartó esett fogságukba, akit a szultán az osztrákok kitémelésére küldött ki.

Dzsafer pasa a vallatásra elmondta, hogy a szultán Thököly Imre javaslatára Szegedet akarta megostromolni, de miután meggyőződött annak erős védelméről, illetve arról, hogy Eugén szorosan a nyomában halad, ismét tervet változtatott: Zentánál megállt, hogy itt átkeljen a Tiszán, s Erdély vagy Felső-Magyarország ellen induljon.

A szultán döntését, hogy közvetlenül Zenta alatt keljen át a Tiszán, lényegében egy földrajzi körülmény határozta meg: a Tisza közepén egy hosszúkas sziget állott, mely igen kedvező helyzetet kínált egy alkalmi híd építésére. A Tisza itt kiszélesedik, de sekély, s a sziget a folyó közepén egy stabil hídpillérként funkcionál. Ezt vette észre a török hadvezetés

A második zentai csata hadrendje

is, amikor végül e hely mellett döntött, s lényegében ez a sziget dönti majd el a zentai csata színhelyét.

A csata előkészületei, a hadrendek felállása

A török sereg zöme nem közvetlenül a folyónál, hanem távolabb foglalt állást, és szekérsáncot készített, míg a szultán francia hadmérnökei a zentai proviantháznál megkezdték a 60 hajóból álló hajóhíd építését. A pontonhidat 10 egymás mellé sorakoztatott, cölöpökkel rögzített és borszíjjakkal összekötött dereglyéből állították össze, melyeken keresztül deszkapadlót fektettek. A hídfőnél levő proviantház körüli sáncokat a törökök megerősítették, a ház körül pedig 500 lépés hosszú, igen mély árok állott, melyhez kívül-belül erős szekérsánc csatlakozott. Ez képezte a hídfő belső védvonalát.

Ezen kívül még egy – víztől vízig – szintén félkörben haladó, 1000 lépésnyi sugarú körben sáncot építettek mellvédekkel és kitörésre alkalmas nyílásokkal, de az északnyugati oldala befejezetlen maradt. (A sánc olyan magas és erős volt, hogy még Eugén is elcsodálkozott rajta. Dudás Gyula történész is járt a helyszínen az 1880-as években, s a sánc már alig kivehető maradványait még látta az ún. Nikola-keresztjénél.)

A hajóhíd szept. 10-én egész nap és éjjel, valamint másnap délig készült, majd elsőként a szultán és mintegy 1000 főnyi kísérete kelt át, valamint a tüzérség, utána a janicsárok, végül a sereg többi része kezdte a felszerelést és csomagjaikat átszállítani. A sáncokat az egész gyalogság, némi lovasság és 100 ágyú védte. Az átkelés nem ment zavar nélkül, sőt nagy rendetlenség és tolongás folyt a hajóhídon, minthogy a törökök tudatában voltak annak, hogy Savoyai minden órában megjelenhet. A demoralizált török katonaság, látva a vezérek közt dúló viszályt, a vezényszót meg sem várva a szultán után tódult, felborítva a vonulási sorrendet, mely zúrzavarban maga az átkelés is alaposan elhúzódot.

Savoyai a lovasságával s némi tüzérséggel, elszakadván táborától előresietett, hogy minél jobban tájékozódjon a török sereg átkelése felől, s a menet közben nyert újabb értesülések birtokában a török seregtől egy órányira megállt, s bevárta hada többi részét. Miután a délutáni órákban ezek is megérkeztek, a herceg a harcrend felállításához fogott.

A haderő jobbszárnyát a Tiszaig tolta előre, a balszárnyat pedig a síkon annyira nyújtotta meg, amennyire a csapatok száma megengedte. Mindkét szárnyat ketős oldalvéddel látta el. A jobbszárny két hadvonalból és az oldalvédből állt gr. Heister tábornok parancsnoksága alatt.

Az osztrák haderő 51 zászlóalj gyalogságból, 112 század lovasságból és 60 ágyúból állt. Az itt fel nem sorolt egyéb segédcapatokkal együtt kb. 70 ezer főt tett ki. A magyar, illetve szerb katonaság külön nincs feltüntetve, de tudjuk, hogy a csatában részt vett gr. Pálffy János, gr. Desseffy István tábornokok és Deáky Pál ezredes, hasonlóképpen a szerb tisztekről is csak más források tanúskodnak, s ez alapján tudható, hogy Jovan Tekelija és a zentai szerb milícia is részt vett a harcokban.

A második zentai csata (1697. szeptember 11.)

A csatáról maga Eugén herceg tett jelentést a császárnak, s ez alapján rekonstruálható annak egész lefolyása. Megjegyzendő, hogy a kb. 70–100 ezres létszámú török sereg (a kiszolgáló és kísérő személyzettel együtt) túlnyomó része gyenge harcértékű, harci tapasztalatokkal nemigen rendelkező emberből állt, köztük volt 5–7000 albán is, akik fellázadtak, s így tovább gyengítették a törököket, míg Savoyai hadserege harcban jártas, edzett katonákból állt.

A szultán után nyomuló Savoyai – aki már Titeltől állandóan követte a török sereget – délután három óra körül ért a zentai csata színhelyére, mialatt a törökök a nagy zavarodás közepette keltek át a hajóhídon, melyről az előreküldött futárok is tájékoztatták a herceget. Eugén, felismerve a kiváló lehetőséget, az ellenfél sebezhetőségét – miközben kel át a folyón –, gyorsan határozott. Még az est leszállta előtt meg akarta támadni az ellenséget, s úgy döntött, hogy előresiet, hogy 3000 lovassal és ugyanennyi drago-nyossal megtámadja a sáncokat. Amikor egy ágyúlövésnyire ért a sáncokhoz, a törökök ágyúkkal löni kezdték a támadókat, mire Eugén is parancsot adott a lövések viszonzására. Mikor megérkezett a haderő többi része, tovább folyt az előrenyomulás. A felvonulás utolsó szakaszában, török részről történt egy kisebb erejű lovassági támadás, de azt könnyen visszaverték.

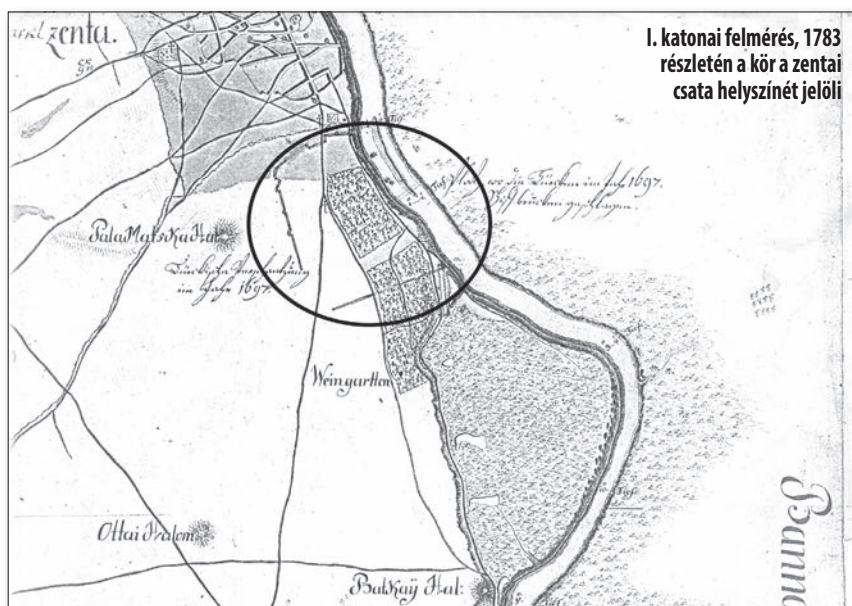
A szultán, látva az osztrákok előretörését, megkísérelte a seregét visszajuttatni a zentai partra, de ekkor Eugén tüzérsége

a hajóhidat kezdte löni, amire iszonyú kavardás támadt. A hídfőben tartózkodó Mohamed Elmas nagyvezír megszólaltatta a sáncok mögött lévő ágyúit, s lovassági támadást indított a Starhemberg vezette balszárny ellen, de ezt azok visszaverték, s a Tisza helyenként homokzátonyos medre felől megtámadott janicsárok kétségbeesett védekezése ellenére a hídfőig jutottak, és elfoglalták a híd bejáratát. A kb. 35 ezer török katona, akik a sáncok közé szorultak, nem kapott erősítést a túlsó partról, s így a helyzetük reménytelenné vált. Savoyai, látva a csata alakulását, a balszárny tartalékából és a derékhad soraiból erősítést küldött a hídfőre, akik benyomultak a sáncokba, majd előrevezényelte a jobbszárny svadronjait is.

Középen is hősiess támadásokat vezettek a sáncok ellen, ugyanúgy a vízparton, a vízben is folyt a kézitusája, mely iszonyú vérengzésbe torkollott. Savoyai később így írt a támadásról: *„Alig foghattam föl, hogy a gyalogság miként mászhatta meg oly könnyen a sáncokat, mert azok roppant magasak és erősek voltak. A lovasság azt művelte, amit még soha életemben nem láttam: még a sánc árkában is kísért és támogatta a gyalogságot, ahol az ellenség tüzét hasonlóképpen állta és viszonozta, mint a gyaloghadak.”* A katonák senkinek sem kegyelmeztek, noha egyes pasák és főtisztek nagy pénzbeli ígéreteket tettek. A pasák közül néhányan a fel-dühödött janicsárok végeztek. Ez volt az oka annak, hogy igen kevés török foglyot ejtettek. A törökök egy része a széles Tiszába vetve magát próbált úszva elmenekülni, de sokukkal a muskétások és karabélyosok tüze végzett, mások a nagy tolongásban vízbe fulladtak.

A szultán a túlsó partról nézte végig serege pusztulását, majd a sötétség beálltával lovas szpáhijaival Temesvár felé vette az irányt. Thököly Imre, aki a csatában Elmas nagyvezír mellett volt, a zentai parton rekedt, de halottnak tettetvén magát kívárta az éjszakát, s a sötétség leple alatt a szigetre úszott, ahol fűzesben egy elakadt csónak segítségével átjutott a Tiszán, majd néhány hű emberével a szultán után menekült Temesvárra.

Mire a nap leáldozott, a csatának is vége volt, alig két óra alatt eldőlt annak kimenetele. Savoyai a császárnak küldött jelentésében írja: *„Ezen győzelmes esemény a nap és éj fordulataival végződött, és így mintegy a nap maga sem akart előbb távozni az égről, mielőtt fényes szemével Császári Felséged dicsőséges fegyvereinek teljes győzelmét befejezve nem látta.”*

A győzelem után

A csata befejeztével Savoyai még két órán át engedte, hogy katonái zsákmányoljanak a csatatéren, s este 10 órakor visszarendelte őket, majd őrséget állított a hajóhídra, de óvatosságból nem kelt át seregével a Tiszán. Másnap útnak indította Vaudemont herceget Bécsbe, hogy tájékoztassa Lipót császárt a történekről, majd maga is átkelt lovassága egy részével a túlsó partra, hogy szemügyre vegye és felmérje a csata eredményeit.

A túldoldalon már nem találtak elenséget, csak Musztafa szultán sebtében elhagyott táborát. A török táborban maradt hadifelszerelés, illetve hadizsákmány óriási volt, amit maga Eugén herceg feltározottatott fel, s a csata utáni első császárnak küldött jelentésében írja le ennek terjedelmét. A győztesek kezére került a szultán pecsétnyomója (a nagyvezír nyakából szakította le egy muskétás katona), 100 hadilobogó, de itt maradt a szultán négylovas kocsija és tíz szép háromhölgye is. A fényes győzelem mérlege a támadás idejét kellően időzítő Savoyait igazolta: mindössze 429 császári katona halt meg: 28 tiszt, 401 katona, s a sebesültek száma is a csekélynek mondható 1598-at tett ki, ebből 133 tiszt és 1465 katona. A tábornoki karból egyedül gróf Reuss Henrik tábornokszernagy sebesült meg súlyosan, akit Szegedre vittek, de már nem tudtak rajta segíteni, szeptember 21-én belehalt sérüléseibe. A szegedi ferences rend templomában temették el.

A törökök mérlege ellenben tragikus volt: 25 000 katona holtteste borította a csatatér. Elesett Mohamed Elmas nagyvezér, Ibrahim pasa, Dzsafer pasa, Misirli

Oglu anatóliai pasa stb. Közel 60 janicsár ezredes, 20-nál is több lovas aga, 10 ezredes stb. A tiszteken kívül a veszteség 14 070 janicsár, 3700 török szövetséges és 7000 albániai, összesen kb. 25 000 ember.

Savoyai a csatát követő harmadik napon sietve elhagyta a csatatér, tartva a több mint húszezer temetetlen hulla miatt fertőzéstől, s Magyaránizsa alatt, a Tisza jobb partján ütött tábor, s részletes jelentést írt császárnak, melyet Franz Dietrichstein gróf, dragonos ezredes vitt Bécsbe. Jelentésében nem feledkezett meg katonáiról sem, amikor többek között ezt írta róluk: „Legkegyelmesebb Uram! Az összes vezérkari férfiak, a tisztek és a közemberek vitézi harciasságát az én gyenge tollam eléggé ki nem emelheti... bizonyára vannak némelyek, kiknek alkalmuk volt, hogy mások felett kiüntessék magukat, de nincs egyetlen egy sem valamennyi közt, aki (mennyire én tudom) többet nem tett volna kötelességénél...” Néhány nap múlva szerte Európa fővárosaiban kilavíttással, diadalkapuk felállításával, győzelmi feliratok elhelyezésével, emlékérmek kibocsátásával, hálaadó istentiszteletekkel ünnepelték a kereszténység győzelmét az oszmán hódítók felett.

A császári város szeptember 21-én ünnepélyes Te Deummal, s körmenetekkel ünnepelte meg a zentai csata emlékét, s e napon Bécs ünneplő köntöst öltött. Az épületeket és tereket feldíszítették, s az egyik felállított diadalkapun latin felirat díszelgett: „Vienna ad Zentam servata”, vagyis a Zentánál megváltott (megmentett) Bécs.

A zentai csata az utolsó láncszeme volt az 1683-ban indított felszabadító háborúnak, s mint ilyen, egyike a legragyogóbb győzelmeknek, melyeket a hosszan elnyúló küzdelmek során arattak. Savoyai

kiemelkedő győzelmét Zentánál, továbbá érényeit, kiváló érdemeit és szolgálatait törvénybe is foglalták III. Károly 1715. évi dekrétuma 130. cikkelyében. (A zentai győzelemnek köszönve 1697 őszén a Hága melletti Ryswickben békekötéssel zárult az osztrák–francia háború.)

A zentai csata következményeként 1699. január 26-án a Szent Liga és Konsztantinopól követei (a velencei követ kivételével) déli háromnegyed tizenkettőkor aláírták, illetve 25 évre megkötötték a békét, s ezzel Magyarország területe (a Bánságot kivéve) hivatalosan is és végleg felszabadult az oszmán hódítók alól. Az aláírás után a békesátor mind a négy ajtaját kitérték, hogy a szél mind a négy égtáj felé „elvigye” a béke hírét.

A karlócai békesátorhoz vezető zentai csata, mely pontot tett a mohácsi nyitányra, végleg bevonult a világ történelemkönyveibe, s a keresztény világban a fényes diadal szimbólumává vált, de egyúttal Zenta történetében is kiemelkedő helyen, mondhatni a legjelentősebb történeti eseményként van jelen, hiszen városunkat erről ismeri a világ. ○

Irodalom

Bács-Bodrog Vármegye egyetemes monográfiája I. Zombor, 1896.

Dudás Gyula: A zentai csata – monográfia-részlet. Zenta város történetéből. Zenta, 1885.

Dudás Gyula: A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban. Zenta, 1886.

Fábry Jenő: Szentá 1526 előtt. Zentai Monográfia Füzetek, Zenta, 1966.

Fábry Jenő: Szentá a török uralom alatt. Zentai Monográfia Füzetek, Zenta, 1967.

Magyar Törvénytar. Budapest, 1900.

Nagy László: A török világ végnapjai Magyarországon. Budapest, 1986, Zrínyi Katonai K.

Pallas nagy lexikona 1–16. Budapest, 1893–1900, Révai testvérek K.

Szárits Bertalan: Szavolyai Eugen herceg zentai győzelme. Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve III., XIII. rész, Zombor, 1897.

Thury József: A török hódítás kezdete Magyarországon. In Századok, 1893, XXVII. évf., 559–584. p.

Varga J. János: A fogó félhold árnyékában. Budapest, 1986, Gondolat K.

Varga J. János: A zentai csata. Rubicon (2002/2), Budapest, Rubicon-Ház, Budapest Zenta monográfiája. Zenta, 2000.

Levéltári források

Történelmi Levéltár Zenta (továbbiakban TLZ) F: 800 A zentai csata

TLZ, F: 381 Joca Vujić gyűjteménye – Dudás Andor krónikája I.

TLZ, F: 315 Térképek, vázlatok

TLZ, F: 743 Hasonmások gyűjteménye. Az első, II. József-féle katonai felmérés (1783, az eredeti térképek: Bécs, Kriegsrarchiv, Kartensammlung).

„A királynő tábornagya”, gróf Hadik András

Az utolsó osztrák-török háború parancsnoka

† Pál Tibor

A magyar történetírás mindmáig nem törlesztette adósságát Hadik András gróffal szemben. Ma, amikor születésének 300. évfordulójára emlékezünk, mondhatjuk, hogy napjainkig nem készült róla egy átfogó, tudományosságra törekvő monográfia, pedig az újkori magyar kismesek közül a legnagyobb pályát futotta be mind katonai, mind politikai téren, eljutva a legmagasabb rangokig, címekig és beosztásokig. Mellőzésének oka talán az volt, hogy a nagyrészt nemzetieskedő („kurukodó”) magyar történetírás nemigen szentelt figyelmet a Habsburgok pártján álló, felfutó magyarokra, pedig azok között is voltak olyanok, akik népük és nemzetük boldogulásáért legalább annyit tettek, mint azok, akik szembeszálltak a dinasztával. E Habsburg-párti nagy magyarok, illetve általában a nagy magyar történelmi személyek közé tartozott kétségtelenül Hadik András, a köznemesből avanzsált birodalmi és magyar gróf is.

Minden nép történelmében voltak olyan jelentős személyek, akikről megfeledezett a nemzeti történetírás, nem méltányolva életútjukat, pályafutásukat és a népük helyzetének javítása érdekében tett erőfeszítéseiket. Ezek közé tartozik Hadik András, futaki gróf is (habár figyelemreméltó levéltári anyagot, levelezést, naplót, kéziratot stb. hagyott maga után). A teljességre nem törekvő munkánk célja felkeltetni a kutatók és az érdeklődők figyelmét e kiváló személyiség magyar történelemben betöltött szerepére, aki kétségtelenül a magyar történelem nagyjai közé tartozik – a XVIII. század nemzetközi híré hadvezére volt, de államférfiként is megállta a helyét.

Hadik András egy Turóc megyéből származó család sarja volt, amely a XVI. és XVII. század folyamán az evangélikus vallást gyakorolta. Az erőteljes ellenreformáció idején, a XVII. század vége felé tért át újból a római katolikus hitre, s e lépése a katolicizmus fellegetvárának számító Habsburg Birodalomban sokat lendített a család későbbi felemelkedésén. A Hadik család első felfutó ismert tagja Hadik Mihály volt, aki 1709-ben császári katonatiszt volt, és későbbi szolgálatait III. Károly királytól címeres nemesi oklevelet kapott.

A Hadik család legnevezetesebb tagja, András, 1710. október 16-án született Kőszegen. Kezdetben az egyházi pálya vonzotta, s így 1719 és 1728 között a kőszegi jezsuita gimnáziumban tanult, majd a kassai jezsuita szemináriumban folytatta tanulmányait. Annak ellené-

re, hogy jogot tanult, a jezsuita rendbe szeretett volna belépni. Az utolsó pillanatban döntött (apja kérésére) a katonai pálya mellett. Húsz évesen huszár lett. Előbb a Ghilányi-, majd a Desseffy-ezredben szolgált (ebből az ezredből lett később a 3. Hadik-huszárezred, amely egészen 1918-ig állt fenn). Szolgálatát zászlósként (a legalacsonyabb tiszti rang) kezdte meg.

Az első háború, amelyben részt vett, a lengyel örökösödési háború (1733–1735) volt, amelyben 24 évesen, már kapitányként, Leszcynski Szaniszló (későbbi lengyel király) oldalán harcolt. Ezek után 1736-ban átvezényelték a balkáni hadszínterre, ahol a törökökkel hadakozott. Amikor kirobbant az 1737–1739-es osztrák-török háború, Hadik már Niš környékén volt huszárszállal, és portyázásai során eljutott egészen Paraćinig, majd Szófiáig. Az ő érdeme volt, hogy a császári seregek elfoglalták Soko Banját is (ezt pedig puszkalövés nélkül, tárgyalások útján érte el). 1738-ban Belgrádba vezényelték, ahol huszárszállal átvészelte az akkor dúló pestisjárványt is, alkalmazkodva az akkori orvosok tisztaságra vonatkozó utasításaihoz (pl. katonáinak csak a városon kívüli forrásokból hozatta a vizet). A háború utolsó, a császáriak által elvesztett grockai csatában is részt vett. Hősiessége miatt főstrázsames-

terré (örnaggyá) léptették elő. Annak ellenére, hogy a Habsburg Birodalomnak az 1739-es belgrádi béke értelmében vissza kellett vonulnia Észak-Szerbiából, Hadik András éppen e területen alapozta meg későbbi hírnevét, mert már abban az időben adomák keringtek huszárszállairól.

A XVIII. század Európában a nagy dinasztikus átalakulások kora is volt. Több ún. örökösödési háború is folyt, s ezek közül szinte valamennyiben részt vett a Habsburg Birodalom. Hadik András több ilyen háborúban is harcolt, amelyek közül számára a legjelentősebbek az osztrák örökösödési háború (1740–1748) és a hétéves háború (1756–1763) volt. A dunai monarchia tényleges uralkodója, Mária Terézia mindkettőben főszerepet játszott. Az elsőt a trónja és birodalma megvédéséért, a másikat, a hétéves há-

borút pedig ezek megerősítéséért vívta. Ez volt az az időszak, amelyben egy ragyogó katonai karrier elérte mindazt, amit elérhetett. Hadik András, a szerény származású csallóközi kismes e háborúkban mind nagyobb rendfokozatokat ért el, és sikerei jóvoltából elért a katonai pályán kívül a politika és a birodalom irányításának terére is.

Az osztrák örökösödési háború idején Sziléziában és Csehországban harcolt. E háború alatt alezredes, majd ezredes, végül ezredtulajdonos lett. 1750-ben járt ezredével először Erdélyben. A hétéves háború meghozta neki a legnagyobb elismeréseket. Sikerral mentette fel a nyugati fronton Neisse és Frankenstein várát, de jeleskedett Antwerpen ostrománál is. Ezen haditetteinek közös vonása az volt, hogy kis létszámú, zászlóaljnyi, 300–400 fő csapatával egész ezredeket futamított meg. E sikerei után mind jobban felfigyelt rá a központi hadvezetés.

Legismertebb haditette, amely világhírnevet hozott számára és elindította a legmagasabb rang elérése felé, Berlin, a porosz főváros elfoglalása és megsarcolása volt. Történt ez 1757. október 16-án, születésnapján és Mária Terézia névnapján. Az akkor altábornagyi rangot viselő Hadik, mintegy 4000 huszárszállal elfoglalta a porosz fővárost, s több mint 300 000 tallér hadisarcot szedett össze. Királynőjének a ber-

Futaki gróf
Hadik András

Hadik huszárjai Berlin alatt

lini kesztyűkészítőktől ajándékként 13 pár aranyhímzéses kesztyűt (mint később kiderült, a kesztyűk mind balosak voltak) és a város kulcsait vitte. Habár a várost csak 24 óráig tudta tartani huszájaival, mégis nagy szégyent hozott II. Nagy Frigyes porosz királyra, akinek menekülni kellett szék-városából. Hadik e tetteivel alapozta meg végérvényesen gyors felemelkedését mind a katonai, mind a társadalmi ranglétrán. Mária Terézia a legnagyobb kitüntetésekkel halmozta el. Így már 1758-ban lovassági tábornokká léptették elő, majd a frissen alapított Mária Terézia-rend nagykeresztjével tüntették ki, amit 160 év alatt mindössze 44 katonatiszt kapott meg, s ezek közül csak négy volt magyar. Hamarosan udvari titkos tanácsosnak is kinevezték. Ettől az időtől kezdve kezdtek mind többen Hadik Andrást a „királynő tábornokaként” emlegetni. A további elismerések sem vártak sokáig magukra. 1762-ben már a Sziléziában harcoló császári csapatok főparancsnoka volt, s a következő évben (1763) magyar grófságot kapott, amellyel együtt jártak a futaki és a csernovici uradalmak is. Emellett még a budai főparancsnoki tisztséget is elnyerte.

A XVIII. században a Habsburgok erdélyi politikája arra irányult, hogy leépítsék a tartomány korábbi kormányzati formáit, és mindjobban beépítsék azt az egységesülő birodalomba. Így 1761-től nem hívták össze az erdélyi országgyű-

lést sem, s a következő évtől (1762) kezdődően pedig mintegy tíz évre a polgári kormányzói jogkör is a katonai főparancsnok kezében összpontosult. Ilyen körülmények közepette volt 1764–1768 között gróf Hadik András Erdély katonai főparancsnoka, valamint a Gubernium (polgári kormányzóság) elnöke. Nehéz dolga volt, mert a már korábban megindult társadalmi differenciálódást és gazdasági hanyatlást az udvar újabb intézkedései csak fokozták, s pattanásig feszítették a helyzetet. Nem sokkal Hadik Erdélybe érkezése előtt játszódott le a történelemben a „madéfalvi veszedelem” néven ismert székely lázadás is, amely véresen végződött, s Hadik András ennek következményein próbált enyhíteni.

Az új kormányzó, bár nem volt erdélyi származású, nagy energiával és tetterővel látott hozzá a helyzet és az áldatlan állapotok megváltoztatásához. Ennek érdekében 1766–67-ben beutazta a tartományt. Utazásának eredménye az 1767-ben a birodalmi államtanácshoz felterjesztett emlékirata volt, amelyben részletesen kitért az ott tapasztalt állapotokra és azok orvoslásának lehetőségeire, mind gazdasági, mind társadalmi téren. Emlékiratának fő észrevétele az erdélyi jobbágyság túlzott robotoltatása volt, ami szerinte a legfőbb okozója volt az ottani mezőgazdaság alacsony színvonalának.

E kérdés megoldására egy külön tanács felállítását javasolta. Nem véletlen, hogy Mária Terézia ugyanabban az évben hozta meg rendeletét az úrbérrendezésről, amelynek lényege a nemesi túlkapások jobbágysággal szembeni megakadályozása volt. Hadik az ipar nehézségeit is hasonlóan szeretne volna megoldani. Ő maga a gyakorlatban is próbálkozott, s a merkantilista elvek alapján bányákat nyitattott Erdélyben. Nevéhez fűződik a kisbányai aranybánya újranyittatása, amelynek főreszvényese volt. Az emlékiratában meg tett javaslatok nyomán – Erdélyből való távozása után – alakultak meg az első gazdasági egyletek, mint pl. a Comissio Oeconomica (Gazdasági Bizottság) 1768-ban, vagy a Societas Agriculture (Mezőgazdasági Egylet) 1769-ben, amelyek kisebb-nagyobb sikerrel megpróbálták változtatni a romló gazdasági helyzeten. Erdélyi és galíciai kormányzóságának éve alatt járult hozzá Hadik András a Moldvából visszatelepülő csángó székelyek öt falvának a meg alapításához is Bukovinában (a mai Románia Ukrajnához közeli határsávjában, Szucsava város közelében, és az ugyanolyan nevet viselő folyó völgyében). Ezek a falvak Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva, Istensegits, Fogadjisten még ma is léteznek azon a területen. Érdekes még megjegyezni, hogy az 1941 és 1944

között Bácskába telepített bukovinai székelyek két településüket is Hadik Andrásról nevezték el. Ezek a Hadikföldje (a mai temerini II. helyi közösség, ill. Kolonia-Staro Đurđevo) és a Hadiknépe (a mai Temerin községhez tartozó Szőreg település) voltak.

A sors Hadik Andrást Erdélyből újabb katonai feladatra szólította el. A XVIII. század '60-as éveinek vége felé az európai diplomáciában mind többet beszéltek Lengyelország felosztásáról. A három szomszéd: Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom 1772-ben e kérdésben meg is egyezett, és első ízben láttak hozzá az ország felosztásához, s területének mintegy 1/3-át vették uralmuk alá. Az „osztzkodásra” éppen Mária Terézia állt rá a legnehezebben, és ezért arra törekedett, hogy az újonnan szerzett területek (mint pl. a XV. században Zsigmond király által elzalogosított szepesi városok, vagy az újonnan szerzett Galícia) a beépülés nehéz időszakában a legnagyobb méltányossággal kezeltesse.

Ismerve a lengyelek és a magyarok sok évszázados jó viszonyát, az uralkodónő magyar hadvezért szemelt ki a bevonuló csapatok parancsnokává. A bevonuló császáriak vezére nem más, mint éppen gróf Hadik András volt. Tőle várta el Mária Terézia, hogy a Habsburg Birodalom részére megnyerje a lengyeleket. Egy időre az újonnan megszerzett Galícia kormányzójává is kinevezte. Sikeresen elvégzett küldetése után Hadikra újabb előléptetés várt. Az uralkodónő 1774-ben a legmagasabb katonai rangra emelte, tábornaggyá (marsall) léptette elő, és egyben kinevezte az udvari haditanács elnökévé (mai szóhasználatban vezérkari főnök), amely tisztségben 1778-ig maradt. Bécsi évei alatt, az addig már legendássá vált magyar hadvezér, sokat tett a birodalmi hadsereg – a kor követelményeinek megfelelő – újjászervezése érdekében. E téren tett szolgálatai elismeréseként II. József német-római császár (anyja társuralkodója) 1777-ben Hadik Andrást német-római birodalmi gróffá emelte, ami által a birodalom egész területén a legnagyobb megtiszteltetés járt ki neki.

Hadikot még bécsi szolgálata idején, 1776-ban Mária Terézia Bács vármegye főispánjává nevezte ki. A megyének, a törökök alóli felszabadítás óta, ő volt az első világi főispánja. Habár több mint tíz éve volt már akkor birtoka a megye területén, csak ekkortól kezdett behatóbban foglalkozni futaki uradalmával. Gazdasági beruházásokba kezdett, mint pl. komlót telepített, s megalapította a csébi sörmanufaktúrát, továbbá válogatott lovakból álló ménest hozott létre stb. A gazdasági élet

fellendítése mellett segítette az egyházakat is vallási hovatartozástól függetlenül, valamint támogatta a művelődést és az oktatást (létrehozta az első óvodát is e vidéken). Így 1774 és 1776 között felépíttette a Szentháromságnak szentelt futaki templomot, a plébániaépülettel együtt. Az elkövetkező években folytatta az építkezéseket Futakon. Felépült az első iskolaépület, majd a kastélya (amelyet ma a Mezőgazdasági Középiskola használ). Döntő szerepet játszott 1774-ben a német telepesek által létrehozott Újfutak település kialakításában. Annak ellenére, hogy ő és családja katolikusok voltak, nagy mértékben támogatta az uradalmára és annak környékére letelepülő evangélikus szlovákokat, kiknek kedvezményeket adott, papjaikat földdel látta el.

II. József császár 1785-ben megszüntette Magyarországon a vármegyarendszert. Az országot tíz kerületre osztotta, s ezáltal Hadiknak megszűnt főispáni tisztsége. József császár e rendeletét nem sokkal halála előtt visszavonta, s a megye azon nyomban felkérte a nagyérdemű futaki grófot, hogy foglalja vissza főispáni tisztségét. Ebben az évben, 1789-ben Hadiknak még egy utolsó nagy elismerésben volt része. A császár kinevezte az akkor kezdődő, de egyben az utolsó osztrák–török háború császári seregének fővezérévé. Lábán kapott sebe és hajlott kora miatt néhány hónap után le kellett mondania e tisztségről. Nem sokkal ezután érte utol a halál Bécsben, 1790. március 12-én, 80 éves korában. Az általa építtetett futaki templomban helyezték örök nyugalomra.

Ilyen sikeres és elismerésekben gazdag életpálya láttán bármit is nehéz hozzátenni, hiszen Hadik András, mondhatnánk úgy is, hogy a szerencse kegyeltje volt. A kisszámú történetírón kívül az utókor is leróta emléke előtt a kegyeletét. Említsük csak meg budai lovas szobrát, amelyet az első világháború után emeltettek a 3. Hadik-huszárezred túlélő katonái, vagy a bécsi Ringen emelt monumentális Mária Terézia emlékművet, amelynek talapzatán a királynő emberei között Kaunitz, Van Swieten, Pray, Sonnenfels, Gluck, Haydn, Mozart, Laudon, Daun mellett ott van Berlin elfoglalója és megsarcolója, Hadik András futaki gróf is.

Hadik Andrásról emlékezve feltétlenül meg kell röviden említenünk a XVIII. század még két nagy magyar huszáriját, akik idegen hadseregekbe kerültek, de származásukat nem feledve igazolták magyarságukat és az otthonról hozott tapasztalata-

Magyar huszárok

ik alapján létrehozták két hatalom (ma is azok) könnyűlovasságát, azaz huszárságát. Az első gróf Bercsényi László (1689–1778) volt, aki követve a nagy fejedelmet, II. Rákóczi Ferencet az emigrációban, Franciaországba került és ott is maradt. Már Rákóczi testőrségében huszárkapitány volt, s e rangját a francia hadseregben is megtartotta, s miután XV. Lajos francia király megbízta a francia huszárság létrehozásával (1720), gyorsan haladt a katonai ranglétrán. A lengyel örökösödési háborúban (1733–1735) már dandártábornok volt. Nincs adatunk arról, hogy e háború folyamán találkozott volna Hadik Andrással. Bercsényi 1743-tól a francia huszárság főfelügyelője volt, majd a Szent Lajos rend kitüntetését is kapta. 1758. március 15-én vehette át XV. Lajostól a marsallbotot (kitüntetés), ami után, mint Franciaország marsallját (tábornagy), a legnagyobb elismerés övezte haláláig, de halála után is. Napjainkban Franciaország szerte több szobor és emléktábla is őrzi az emléket. A legnagyobb elismerés talán mégis az, hogy a mai francia hadsereg I. elit ejtőernyőseze (az ejtőernyősök a huszárok utódjai a XX. századtól), amely a XX. században szinte az egész világon teljesített katonai feladatot, gróf Bercsényi László nevét viseli.

A másik magyar huszár, aki kortársaitól sokkal messzebbre került, fabrici Kovács Mihály (1724–1779) volt. Hadik Andrásához hasonlóan ő is köznemesi származású volt. Szolgálatát a Habsburg Birodalom hadseregében zászlósként kezdte, majd hamarosan hadnagy lett.

Az osztrák örökösödési háború idején (1746) porosz szolgálatba lépett. Itt évekig szolgált, mígnem 1757-ben az osztrákok elfogták. Személyesen Mária Terézia engedte szabadon, aki egyben őrnaggyá is előléptette. Nyughatatlan természete újabb tettekre sarkallta. Így 1773-ban kapcsolatba lépett a lengyel emigrációval, s ennek hatására 1776-ban Amerikába távozott. 1778-tól George Washington, az amerikai hadsereg főparancsnoka, a lengyel Pulaski-légió ezredes parancsnokává nevezte ki, és megbízta a szabadsággért küzdő amerikai hadsereg könnyűlovasságának megszervezésével. Kovács Mihály huszármintára ezt létrehozta, és haláláig a parancsnoka maradt. Az angolok ellen vívott charlestoni csatában esett el 1779-ben mint az USA lovassági ezredese. Emlékét ma Charlestonban, a katonai akadémia kertjében szobor őrzi, valamint az amerikai kongresszus épületében Washingtonban freskó örökíti meg egy huszárbravúráját.

Összefoglaló

A XVIII. század a huszárság kialakulásának az évszázada Európa-szerte, de még a tengerentúlon is. A magyaroknál még a XV. században, Mátyás király korában megjelentek az első könnyűlovások, a huszárok. Az ő közvetítésükkel jutottak el a huszárok más hadseregekbe is a későbbiek folyamán.

Hadik András gróf, ahogyan emlegetni szokták a kortársak: a „királynő

tábornagya”, vagy a „leghuszárbab huszár”, szerény köznemesi származása ellenére, az arisztokratikus Habsburg Birodalomban személyes tehetségének köszönve magyarként a legmagasabb katonai rangig, címekig és beosztásokig jutott el. Tábornagy volt, több háborúban katonai főparancsnok, magyar és birodalmi grófságot kapott, a Mária Terézia-rend lovagjává avatták, Erdély és Galícia kormányzójává nevezték ki, valamint az udvari haditanács elnöke (ma vezérkari főnök) is volt. Mindezek mellett a futaki és csernovici uradalmak tulajdonosa, és Bács vármegye első újkori világi főispánja is volt. Egész életét a katonáskodás töltötte ki, de jutott ideje a nép életkörülményein is javítani, valamint részt vett a Habsburg állam szervezetének korszerűsítésében is. ○

Irodalom

ifj. Barta István: *A kétféjű sas árnyékában. Az abszolutizmustól a felvilágosodásig 1711–1780*, Budapest, 1984.

Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrogh vármegye, I. köt. h.n., é.n. (1909)*

Farkas Gyöngyi (szerk.): *Mária Terézia hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból*, Budapest, 2002.

Földi Pál: *Mária Terézia magyar tábornagya. Hadik András élete*, Budapest, 2008

Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok*, Budapest, 1977.

Magyarország története tíz kötetben 1686–1790, IV. köt. Ember Győző-Heckenast Gusztáv főszerk., Budapest, 1989.

Marczali Henrik: *Mária Terézia 1717–1780*, Budapest, 1891.

Markó Árpád: *Futaki gróf Hadik András tábornagy*, Budapest, 1944.

Markó Árpád: *Hadik András altábornagy berlini vállalkozása 1757. október 10–23-ig*, Pécs, 1941.

Ordas Iván: *A leghuszárbab huszár*, Budapest, 1969.

Ordas Iván: *Hadik András. A királynő tábornagya*, Budapest, 1987.

Póka-Pivny Aladár – Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kovács Mihály ezredes élete 1724–1779*, Budapest, 1982.

Rédvay István: *II. József császár és Hadik András*, Budapest, 1943.

Révai nagy lexikona, IX. köt. Budapest, 1913, 279.

Simányi Tibor: *Die österreichischer in Berlin. Der Husarenstreiches des Grafen Hadik anno 1757*, Wien-München, 1987.

Zachar József: *Franciaország magyar marsallja Bercsényi László*, Budapest, 1987.

Zachar József: *Idegen hadakban*, Budapest, 1984.

Pétervárad a kezdetektől a XVIII. század végéig

Beke Margit, Budapest

Pétervárad a török ostromig

Pétervárad Újvidékkel szemben fekszik.¹ Egyesek feltételezik, hogy Péterváradot a Bánk bánból ismert Petur bánja, Töre fia Péter, illetve egyik öse alapította.² IV. Béla még ifjabb király korában megalapította a ciszterci kolostort, majd Péternek Bács megyei birtokát elvette, amely Újvidék körül és a Szerémségben volt,³ és azt a cisztercitáknak adományozta.⁴

Pétervárad a kalocsai érsek tartományába, a szerémi püspökségéhez tartozott.⁵

A kalocsa-bácsi érsek úgy tekintette, hogy két püspöki székhelye van: Kalocsa és Bács. Itt merül fel egy érdekes tény, ugyanis Péterváradot szerette volna Kaboli László, kalocsa-bácsi érsek székhelyének megtenni. Erről értesülhetünk VI. Kelemen 1344. október 9-én kelt okleveléből. Az érsek azt kérte, hogy a tatárjáráskor elpusztult Kalocsa és Bács városok helyett, illetve mellett Péterváradon legyen a harmadik székhely.⁶

A törökök egyre fenyegetőbb jelenléte érezhető volt a Délvidéken. A kalocsai érsekség 1522-ben üres. A bácsi érsekséget Batthyány Györgynek adták, akit az odaérkező lengyelek Péterváradon megölték.⁷ 1521-ben Szulejmán szultán Belgrád ellen indult, amit augusztus 29-én elfoglalt. Bali bég a Szerémséget felégette, többek között Péterváradot is, és egészen Eszékig nyomult. Felmentésére Báthory István nádorispán elindult Péterváradra. Bali bég a Dunán Szentmártonig jutott, elfoglalta Péterváradot, ahol sok ezer boroshordót szétvert, mert éppen szüreteltek.⁸

Tomori Pál ekkor kerül előtérbe.⁹ A ferences szerzetest 1523 tavaszán az esztergomi kolostor kertjében meglátogatta régi barátja, Szerémi György.¹⁰ Ez után Tomori elhagyta Esztergomot és elfoglalta kalocsai érseki székét.¹¹ Emellett megkapta a temesi ispán, Magyarország alsó részének kapitányi rangját, hogy bácsi és péterváradai várából irányítsa a török elleni védelmet.¹²

Pétervárad ostroma

Tomori kétségbeesetten írt Budára, hogy siessenek Péterváradra a török ellen. Ibrahim basa és Bali bég július 9-én értek Pétervárad alá 35–40 ezer fővel. Tomori ezer gyalogost hagyott a várban Alapy György parancsnoksága alatt, és hat hónapra való élelemmel látta el őket. Ő pedig a lovassággal a várral szemben lévő Újvidék részen helyezkedett el.

1526. július 27-én Ibrahim elfoglalta a várat.¹³ Erről a csatáról szól Szulejmán naplója és a török történetíró, Dsélálzáde Musztafa feljegyzése: „pénteki nap volt, fölrobbantak az aknáknak, amaz égig érő vár több helyen a földdel egyenlővé lett; s mielőtt minden rés és minden szöglet ez ígéket hirdette »Segítség jön Allahtól és a győzelem közel van« [...] A vár porkolábjába és a többi előkelők egy toronyba menekültek; de mikor a győzelmes padisah felséges személyénél kegyelemért kopogtattak, azon elv értelmében, hogy a »megkegyelmezés a győzelem alamizsnája« kegyelmet kaptak [...] A győzelmes padisah divánt tartott [...] a bégek [...] Értékes díszruhákat kaptak ajándékba s a bégek jövedelme fölemeltetett.” A padisah parancsára „a templomok mecsetekké és dsámikká alakítottak át, melyből az ezán hangzott s a fő dsámiban pénteki istentisztelet tartatott”.¹⁴

Ezzel megkezdődött Pétervárad 160 éves török uralma.

A hódoltság alatt

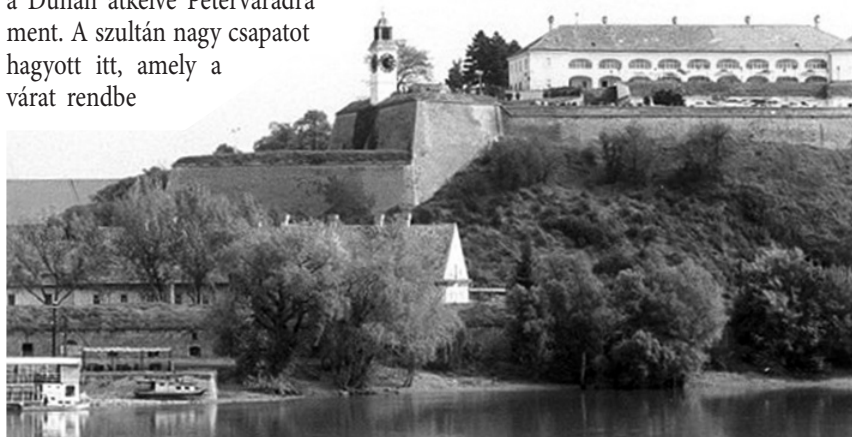
Az itteni lakosságot elpusztította a török.¹⁵ A szultán október 10-én, a Dunán átkelve Péterváradra ment. A szultán nagy csapatot hagyott itt, amely a várat rendbe

hozta. A pasa Péterváradra lakosokat és janicsár őrseget rendelt.¹⁶

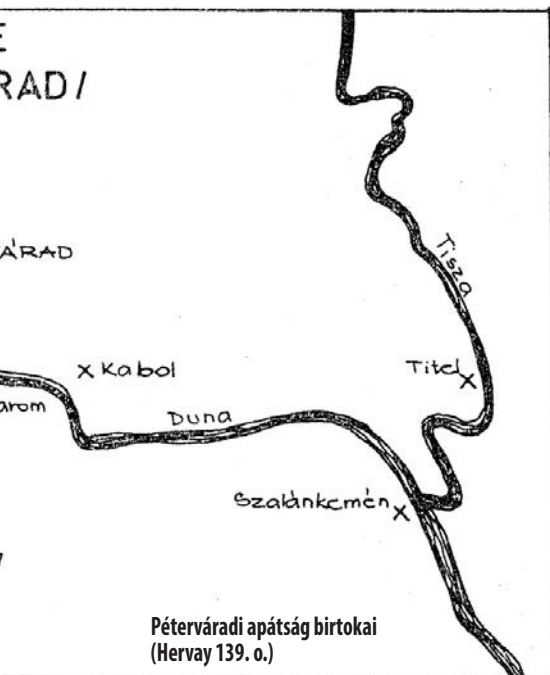
A törökök sajátosan rendezkedtek be az elfoglalt területeken.¹⁷ Pétervárad (Varadin) a szerémi szandzsákhöz lett beosztva és külön náhijét alkotott.¹⁸ 1554-ben 20 ház, 1570-ben 46 ház, 1590-ben 105 ház állt összesen Péterváradon.¹⁹ Ezek lakosai mind keresztények voltak, akikről a török defterek beszámoltak. Egy 1665-ös defterben Péter-Váragya falut említik, a többi pusztává tett faluról meg sem emlékeznek. Az egész területet Péterváradnak vagy Varadincinek is nevezik.²⁰

Verancsics Antal 1553-ban erre utazva megállapította, hogy az egész déli Dunán

Pétervárad a Duna fölött

Péterváradnál található a legjobb átkelő. A törökök özönlöttek a Duna–Tisza közére és Bácskába.²¹ 1586–87-ben, amikor Ziámet Mohamed és Ali bin Hüszsein agákat ki-tüntették, akkor a péterváradí náhijében kaptak javadalmat.²²

Pétervárad ettől kezdve a Délvidék hódoltsági missziós területévé vált. Ibrissimovich Marin boszniai püspöki kinevezését 1647-ben kapta meg, és 1649. március 6. és november 12. között egyházlátogatást végzett, amikor kiszolgáltatta a bérmlás szentségét is. 4–5 napig tartózkodott Bácsban, amelynek temploma Nagyboldogasszony tiszteletére volt szentelve.²³

Benlich Máté belgrádi püspök 1653. aug. 28-án Bácsban tartott látogatása kapcsán külön nem említi Péterváradot.²⁴

Benlich szerint Alsó-Pannóniában régen is volt nándorfehérvári püspökség (ezt ugyan a mitrovicai/sirmiumi püspökséggel keverte össze). Ezt Taurunumnak hívták, ma Alba Graeca/Görög Fehérvár/Belgrád (olaszok)/ Fehérvár (magyarok) a neve. A székesegyház török mecset lett, a püspöki palotában törökök laktak. A püspök a Pozsega melletti Velikán/Nagyolasziban székelt a ferences rendházban.²⁵

A hódoltság után

Péterváradot a császári hadsereg 1691 júliusában foglalta el végleg. A Vauban-rendszerű péterváradí erőd ma is fennálló alapkövét 1692. október 18-án Karé

Eugen de Croy herceg rakta le, amely 1780 körül épült fel.²⁶ A várat „Gibraltár a Dunán” névvvel illették szépsége miatt.

A zentai csatában 1697-ben Savoyai Jenő legyőzte a török sereget, majd Karácán 1699-ben megkötötték a békét.²⁷

A szerémi püspök Jany Ferenc volt, és általános helynökéül 1696-ban Natale Lukács ferences szerzetest nevezte ki. Natali 1708-ban missziós belgrádi püspök lett, aki vizitált a Szerémségben.²⁸

Savoyai Jenő 1716-ban sikerrel védte a várat 65 ezer harcossal.²⁹ A vele szemben 200 ezer törökkel harcoló Komürdsi pasa életét veszti. A törökök részéről 6 ezren, a győztesek részéről 3 ezren veszítették életüket. A győztesek 2 ezer keresztény rabot szabadítottak ki. A zsákmányolt 15 zászlót, 5 lófarkat, 3 dobót és Ali basa gazdagon felszerelt sátrát az osztrák császárnak adományozták.

1717-ben Savoyai Jenő Péterváradra érkezik, és innen indul a győztes belgrádi ütközetbe.³⁰ 1718-ban végül megkötötték a pozsareváci békét.

A kánoni látogatás

A szerémi püspökség 1526-ban elpusztult, címzetes püspökség lett.³¹ Püspökei a török idők után Kaptolban, majd Zimonyban, Újlakon és végül Péterváradon székelték, és joghatóságuk alá vonták a Szerém megyei katolikus plébániákat, összesen 6-ot, amelyeknek száma 1760-ra 9-re gyarapodott.³² Jurjevics Péter szerémi püspök után Jany Ferenc lett a püspök. A szerémi püspökség élére 1729. június 29-től Patachich Gábor állhatott, aki belgrádi székhelyére költözött. Ő 1733. február 6-tól lett kalocsai érsek.³³

Tehát az esztergomi egyházi látogatás Patachich kalocsai érsek idejére esik. Valójában kánoni látogatást Natale Lukács, belgrádi püspök is végezhetett volna, aki egyúttal az egykori török hódoltság (1708) apostoli vikáriusa is volt. Püspöki helynökévé unokaöccsét, Andrea Natalét választotta meg. Keresztély Ágost esztergomi érsek Natalét kinevezte a Szerémség és a török határvidék adminisztrátorává. Püspökké szentelése 1709. június 30-án történt, ez után bérnakörútra és vizitációra indult. A Száva melletti falvakban sok ezer ember gyűlt össze, akiket megbérmált. Olyan százéves embereket is bérmált, akiknek még a szüleik sem láttak püspököt.³⁴ A még mindig török kézen maradt területeket nem tudta meglátogatni. Viszont a prímás Natalét kinevezte esztergomi segédpüspökévé, és

így vizitálta 1715–16-ban a Felvidéket, Budát és Pestet,³⁵ de Péterváradot már nem ő látogatta meg.

Ez után került sor Pétervárad egyházi vizsgálatára, 1732/33-ban, amikor Esterházy Imre volt a hercegprímás, esztergomi érsek. Esterházy jól ismerte a Délvidéket, hiszen 1708-ban zágrábi püspök volt.

Tehát 1732 szeptemberében, októberében és novemberében, valamint 1733 januárjában volt kánoni látogatás az exempt plébániákon. Közéjük tartozott Pétervárad is. Az erről szóló jegyzőkönyv ezért került be a Prímási Levéltárba.³⁶ A Liber bevezető lapján olvasható, hogy Esterházy Imre idejében több exempt plébánia meglátogatására került sor. Ezt Berényi Zsigmond gróf, mallensemi c. püspök, esztergomi segédpüspök, poroszlói apát, esztergomi éneklő kanonok végezte. Ebben hivatkozik az esztergomi érseknek az exempt plébániákra vonatkozó jogaira. Érdekes módon 1735-től Berényi Zsigmond áll a pécsi püspökség élén, és több főpapi funkciót végez a Délvidéken.³⁷

A jegyzőkönyv adata a következő: Szerém megyében helyőrség Pétervárad.³⁸

A jezsuita rend 1697-ben telepedett le Lipót császár és Kollonits Lipót esztergomi érsek engedélyével. Azért az esztergomi érsek engedélye, mert az exempt egyházak fölött az esztergomi érseknek volt joghatósága.

A mintegy 30 évvel azelőtt épített, egészében deszkázott Pétervárad templomát Szent György tiszteletére szentelték.³⁹ A templomnak 5 oltára van, mindegyiket felszentelték a templommal együtt. Valamennyi oltár illendően el volt látva 3 terítővel. Szent György plébániatemploma egyesek szerint 1198 óta létezik. Újraalapítására 1702-ben került sor.⁴⁰ A középkori alapítás mellett szól az is, hogy a búcsúengedélyben felsorolt szentek között szerepel Szent György.

Felszerelése a következő: 2 szentségmutató, 2 cibórium, 6 kehely paténával, 4 pyxis (=szelence) Viaticum és szent olajok hordozására, 2 kehely rézből, teljesen ezüstözött, aranyozott. Tömjenező naviculával. 2 gyertyatartó, 2 korsócska, 5 fáklya – mind ezüstözött. Pacificale békecsók kereszt sárgarézből, 6 hasonló fáklya, tömjenező – érc vagy bronz, 12 fém gyertyatartó. Kazula (miseruha) stóllakkal, manipulusokkal, velumokkal, bursakkal és pallakkal (kehelyfedő) 25 db. 3 pár dalmatika, 15 alba humeraleval

és övvel, 9 superpelliceum, 16 oltárterítő, 16 corporale, 30 purificatoria, baldachin, 4 zászló (coetuum). Mindegyik tisztán tartva, nem szakadozottak. A templomban 5 harang található, amelyet megáldottak. Ezeket részben katonai és polgári felajánlásokból szereztek be. Az eucharisztia szentségét, a szent olajokat, keresztlő kutat illően és zárva őrzik, és megállapított időben újítyják.

Anyakönyve 1697-től van, amelyben kereszteltek, házasultak, halottak nevei vannak feljegyezve. Jövedelme a temetési harangozásból származik, felnőtteknél 50x, gyermekeknél 25x.

Télen az istentisztelet rendje: első szentmise 7 órakor, utána illír szentbeszéd. 9 órakor énekes mise, azután német szentbeszéd. Nyáron minden fél órával hamarabb. A szentbeszédek tartalma morális, panegyricus, hitmagyarázat. Délután németül a templomban, az illíreknek a halottak kápolnájában tartanak szentbeszédet.

A helyi plébános Andreas Zamberg (Lamberg?), a jezsuita misszió főnöke. 2 éve működik itt, akit a plébánián 4 jezsuita segít. Szorgalmas a szentségek kiszolgáltatásában. Ha a város környékén a papnak dolga van, a helyőrségi kaput kinyitják. Kegyes alapítvány nincsen. A nyájnak jó lelkipásztora, a szentségek kiszolgáltatója. Fix jövedelme – Kollonits Lipót egykori bíboros, esztergomi érsek megbízásából – a bortized, terménytized, amit az utód érsekek nem vontak vissza. Őfelségétől a katonaság miatt – akiknek minden szentséget kiszolgáltattak – évente 300 Ft-ot kap, a közösségtől viszont semmit, pedig 100 Ft-ot kellene tőlük kapnia. Stólajövedelme keresztelekor 50x, szü-

lőnő bevezetésekor 15x, esküvőkor 1 Ft 20x. Temetési beszédért semmi nem jár.

Az iskola rektora Lixinger(?) Lipót tanítja a hitre, vezeti be a tudományba (parvulus) a kicsiket, akikből most 30 van. Elégséges a magatartásuk. Szolgálata mind a plébános, mind a nép felé megfelelő. Biztos jövedelme van. Lakhatása a polgárok között van, 6 köből fa a növénydekektől havonta, az alfabetariusoktól 20x, az olvasóktól (legentibus) 30x, akiket írásra tanít 40x. Stólajövedelme a temetési kíséretért 30x, énekes miséért 1 Ft.

Péterváradon a földesúr a császár, király. Két társulat, a jezsuiták vezette Krisztus Szenvedése és a ferencesek Kordaviselő társulata működik itt. Semmilyen szokatlan eltérés a nép erkölcsében nincs, hacsak nem az, hogy vasárnapon és ünnepnapon a kereskedők és kocsmárosok miatt elhanyagolják az istentiszteletet. A böjtöt még a katonák is megtartják. A húsvéti gyónást is elvégzik, amiről igazolást adnak. A lakosság létszáma 2000, mindegyik római katolikus, ortodox egyáltalán nincs. A lutheránusokból 12 áttért és 1 zsidót megkereszteltek.

A szerzetesek közül a jezsuiták telepedtek le, akiknek ezt 35 évvel ezelőtt Lipót császár és Kollonits Lipót érsek engedélyezte, és akikre az érsek, mint ordinárius, rábízta a plébánia vezetését. A jezsuita plébánost az érsek nevezte ki. A ferencesek szintén megtalálhatók Péterváradon,⁴¹ akik ellentétben állnak a jezsuitákkal, mert azoknak plébánosi jogkörét sértik. A ferencesek ugyanis több pontban a plébános ellen cselekszenek. Nem adják meg a plébánosnak a temetés után járó negyedet. Nyilvános körmenetet vezetnek saját templomukból Karlóca területére stólában és harangzúgás mellett. Nagyszombaton saját harangjukat húzzák meg. A feltámadási körmenetet a monostoruk falain kívül vezetik, a város terén. A plébániai körmenethez nem csatlakoznak, csak úrnappja alkalmával. Akik nem náluk temetkeznek, azokért is ünnepi gyászmisét tartanak a ferences templomban. A karlócaiaknak a keresztséget saját templomukban szolgáltatják ki. König Paschal a ferences gvardián és a vizitáló közte és a plébános között egyezséget szeretne kötni.

Péterváradon a helyőrségen kívül és belül működik egy bába, aki szükség esetén a gyermekeket megkereszteli, mert fel van rá készítve.

A Szent György-templomon kívül a jezsuiták gondozásában két kápolna ta-

lálható. Az egyik fél óra távolságra van, amelyiket török mecsetből alakítottak át és még megőrizte formáját. Ez Havas Boldogasszony tiszteletére volt felszentelve. A nép ájtatosságára a kápolnát megáldották, de semmi felszerelése nincs.

A jezsuiták gondozásában van a helyőrségen belüli temetőben lévő Szent Kereszt kápolna is. Befogadóképessége szűkös. A kápolnát is benedikálták, a benne lévő oltár meg van szentelve. Az előző év május 29-én Patachich Gábor szerémi püspök a jezsuita superior, plébános kérésére a zárat kinyitatta, és mintegy 20 személynek a bérálás szentségét kiszolgáltatta. A superiort az esztergomi érsek által kánonilag letette, a ferenceseket a suburbium plébániára bevezette. A kápolnát a plébániának visszaadták, amelyet az békével birtokolt.

A temető, amelyiknek a gondját nem tudni, mi okból a város 8 éven át viselte, a plébánosnak visszaadták. A vizitáló úgy rendelkezett, hogy a temetőt körbe kell keríteni, és a helyieknek 50x, az idegeneknek 75x-ért lehet temetkezni. Ez után az itt eltemetettekért az ünnepi gyászmisét a plébániatemplomban kell tartani és nem a ferenceseknél.

A plébánia jövedelmét ládában kell tartani, és két kulcsot használni, az egyik a plébános superiornál, a másik a templom gondnokánál őriztetik, és az elszámolásokat évente a plébános jelenlétében a bírónak és két helyi szenátornak kell átadni.

Ennek a látogatásnak az a furcsasága, hogy a vári Szűz Mária-templomról nem tesz említést, csak a Szent György-templomról, illetve a Havas Boldogasszony, valamint a Szent Kereszt temetői kápolnáról. Mégis érdekes dolgokat lehet belőle leszűrni. Bizonyára nem tudta meglátogatni az egykori ciszterci monostort. A plébánia területét jól ellátták a szerzetesek, még ha vita is volt közöttük. A keresztyénségre jellemző remény nyilvánult meg abban, hogy templomot építettek a nagy pusztulás után. A Szent György-templom nyilván a helyőrségi templom volt, ami aránylag gazdagon volt felszerelve. A nehéz anyagi körülmények ellenére fontosnak tartották a művelődést, az ész pallérozását, ezért iskolát működtettek. Elég jó arálynak számít a 30 iskolás gyermek. A nép vallásosságát igyekeznek a szerzetesek felszítani a nyilvános körmenetekkel is, ahol céhek (?) zászlók alatt vonulnak fel. Törődnek a szegényekkel, hiszen Péterváradon van

Pétervárad Szent György-templom

egy szegényház, világi kezelésben, és ott is fontos, hogy a házban működik a Szent Olvasó Társulat.⁴²

Ezeket az információkat egészíti ki Patachich tudósítása, amelyet kalocsai érsekként végzett 1736 áprilisában. Több plébániát látogatott meg, köztük Péterváradot is.⁴³ Pétervárad temploma előbb a Segítő Szűz Mária nevet viselte, mos Mária Nevét kapta. Templomát Patachich szentelte föl 1734-ben. Ennek a hossza 14 öl, szélessége 6 öl. Pétervárad filiái voltak: Temerin, Futak, Katy, Kobil, Villova és Titel. Majd Titel, Temerin és Futak anyaegyház lett. Ebben az évben gyónásra képes felnőtt 400 fő volt (ez a 6 éven felülieket jelentette).⁴⁴ Péterváradon 1748-ban illírek (rácok), magyarok és németek összesen 1745 főt számoltak. A XVIII. század elején a plébániát a ferencesek vezették.⁴⁵

Patachich után Szörényi László lett a szerémi püspök, aki 1746-ban saját költségén épített püspöki székházat Péterváradon. 1750-ben beadvánnyal fordul a püspök a kormányzó hatóságokhoz, amelyből kiderül, hogy Pétervárad erődjét háromszorosára bővítették, ezért püspöki székház és székesegyház részére alkalmas telket kért, és azt, hogy oda katolikusokat telepítsenek be.⁴⁶ Tehát a püspöki székhely gondolata ismét felvetődött.

Az elmondottak alapján pontosítani lehet eddigi adatainkat is. A Szent György-templom valóban a középkorban létezett. A Szent Kereszt templom építésének dátumát 1777-ben jelölik meg,⁴⁷ holott temetőkápolnaként a XVIII. század elején biztosan létezett, hacsak nem máshol építették meg ugyanezen titulus alatt a templomot, amelynek dátumát 1812-re helyezik. A Szent Rókus-templom alapítását 1789-re datálták, pedig már a középkorban is volt ugyanilyen nevű templom. Ami érdekes, az Havas Boldogasszony tiszteletének elmélyítése. Ugyanis Savoyai Jenő herceg 1716. augusztus 5-én, Havas Boldogasszony napján aratott győzelmet Péterváradon a törökök felett. A templom helyén a török időkben dervis zárda, takia állt. A csatában megsérült török fővezért ebbe a templomba hozták, és vigasztalásul sok keresztény foglyot mutattak be neki.⁴⁸ Köztük volt Breiner báró generális, akinek kezét, lábát levágták, majd felakasztották. Jenő herceg a Mária kegykép előtt imádkozott. Ez a kegykép a római Santa Maria Maggiore bazilika kegyképének másolata, az eredetit Szent Lukács festményének tartja a hagyomány. Amikor

Jenő herceg itt imádkozott, akkor elkezdett esni a hó. A sűrű havazás következtében megfordult a csata, és győztek a törökök felett. E győzelem emlékére terjesztette ki az egész egyházra XI. Kelemen pápa a Rózsafüzér Királynőjének ünnepét. Breiner báró rokonsága a mecsetet kápolnává alakította át.⁴⁹

A XVIII. század elején Pétervárad még mezővárosi rangban állt. Erről tanúskodik a pecsét. 1735-ben mezővárosi pecsétjének körirata Pererwardein Cameral-Mark Insigill(um).⁵⁰ 1742-ben Szent Flórián található a pecsétképen. 1747-ben pedig eltűnik Szent Flórián, és csak magyar felirata van: Pétervár Kamarál-Város.

Péterváradon 1753-ban folyik a vár építése.⁵¹ Ekkor 2 magyar plébániája volt.⁵² Úgy tűnik, hogy a két plébánia közül az egyik a várban volt. Katona István szerint ebben az időben 3600 katolikus és 102 örmény lakik a városban.

A szerémi püspök itt székel. Az épületet Giovich Miklós püspök elődje, Szörényi László vette 4 ezer Ft-ért. A székház eléggé szűk, van egy kis kápolnája, amelynek nyilvános bejárata van, a püspök naponta itt miséz. Az ünnepélyes püspöki ténykedéseket, mivel székesegyházuk nincs, a jezsuiták vagy a ferencesek templomában végzi a szerzetesek asszisztenciája mellett. A püspök évente meglátogat minden plébániát, ekkor prédikál, bérmai és a plébánosokat ellenőrzi. Egyházmegyei zsinatot szegénységük miatt nem tudnak tartani, de úgy véli a püspök, hogy erre nincs is szükség. A Szentszék megjegyzése: a püspök gondoskodik a székesegyházról. Mivel építkezésre nincs pénz, a pápa engedélyezné a székesegyház translatióját, de a plébános jogának sérelme nélkül. Erről egyházmegyei zsinaton kellene dönteni, ha ez nem megy, széküresedés esetén a szomszédos egyházmegyével kell egyesíteni.⁵³ Ez tehát az 1760-as jelentés.

Pétervárad és egyházmegyei hovatartozása

A területet érintő egyházi rendezések igen jelentősek. A boszniai püspökséget X. Ince pápa már 1651 után a belgrádi

Pétervárad Havas Boldogasszony templom

püspökséghez csatolta. 1705-ben került a zágrábi püspök joghatósága alá.⁵⁴

A belgrádi püspökség területe 1708-ban már felszabadult a török uralom alól, azonban a székhely nem. 1708-ban Luca Natale került a belgrádi püspökség élére, noha székhelye török kézen volt. A püspöknek sok szenvedésben volt része.⁵⁵

Belgrád 1717–1739 között Habsburg uralom alá került.⁵⁶ Az 1729. december 23-án kelt pápai bulla a belgrádi püspökséget egyesítette a szendrőivel, és ez 1924. október 29-ig fennállt. Az 1739. szeptember 18-i belgrádi békével ismét török uralom alá került. Amikor a Szerb Királyság megkötötte Rómával a konkordátumot 1924. február 10-én, október 29-én létrejött a belgrádi érsekség.⁵⁷ Az 1920 után beállt egyházmegyei változások miatt az addigi kalocsai érsekséghez tartozó bácskai apostoli kormányzóságot és az addig csanádi egyházmegyéhez tartozó bánáti apostoli kormányzóságot rendelték joghatósága alá.

A szerémi püspökséget Mária Terézia idejében XIV. Kelemen pápa 1773. július 9-én kelt bullájával egyesítette a boszniai egyházmegyével, székhelyét Djakovóban jelölve meg, és djakovói püspökség néven működött.⁵⁸ Mária Terézia a püspökség mellé 4 tagú káptalant alapított, de működését csak 1777-ben kezdte meg. Tagjainak létszáma 6-ra emelkedett. Az esztergomi főegyházmegyé is érin-

Péterváradí sánc és a címerek

Mária Terézia 1748. február 23-án kelt oklevele Péterváradí sáncnak szabad királyi városi rangot ad.⁶⁴ Ebben a címer leírása is szerepel: „Kék pajisznak mezőjében három kerek, ezüst színű torony áll, melyek mindegyikét közepén és tetején párkányzat övedzi, a tornyok egyenként külön állók, termés kövekből építettek, felső részők párkányzata fogazott, kapuik bezártak, ablakaik nyitottak és lövöldözésre alkalmazvák. Sorban egymás mellett állanak a zöld mezőseget átszelő hullámzó Duna mentén, a középső kissé magasabb és szélesebb, fölötte Noé galambja röpköd. A pajzs szegélyét

Pétersvárad címere címertartóval 1792. jan. 1.

A XVIII. század

Végezetül idézzük Teleki Domokos gróf 1793-as péterváradai leírását: „Pétervárad egy erős vár, és a legerősebb M[agyar] országban s annak részeiben [...] A vár az alsó és felső várból áll: Az alsó a felsőt egészen körülvesz és szélesen kiterjedt erősítésekkel bírt; a felső pedig egy magas, kösziklás hegyen van építve és erős kőfalakkal és sáncokkal körülvéve [...] Az alsó várnak kerületiben pedig maga a város vagyon, melyet ugyan szoros, de csinos városnak mondhatni. Itten tartja helyét a slavoniai generálkommandó. [...] az alsó várnak minden árkait víz alá lehet tenni, és hogy a vízre nézve még a magas felső várban sincs szükség, minthogy egy hydraulica machina segítségével a Dunából egész addig víz pumpoltathatik [...] Katonai jurisdictio

Trianon után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, illetve Jugoszláv Királyság része lett. 1980–1989 között önálló község, 1989–2002 között Újvidék község része, 2002 óta Újvidék város egyik községe lett az egykori *Dunai Gibraltár* gyöngyszeme. ◉

CD = Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.
Diós = 714. Diós István: *Belgrád-szendrői püspökség*. In MKL I. 714. o.

Diós = 605–606. Diós István: *Djakovári püspökség*. In MKL II. 605–606. o.

Dudás = Dudás Gyula: Petur bán és Peturváradjja.
In *Századok* XL. évf. 1906. 84–86. o.

EFK = Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan
 Érdujhelyi 1894. = Érdujhelyi Menyhért: Újvidék
 története. Újvidék, 1894.

Érdújhelyi 1899. = Érdújhelyi Menyhért: *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta, 1899.

Fraknoi 1916. = Fraknoi Vilmos: *Egyháznagyok a magyar középkorból*. Budapest, 1916. Tomori Pál élete 266–336.

Gere = Gere László: Várak a Szerémségben. In *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk.: Kollár Tibor, Szeged, 2000. 337–382, 339. o.

Gyetvai = Gyetvai Péter: Egyházi szervezet főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. (*Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae VII.*) München Görres G. 1987.

Hervay = Hervay, Ferenc L.: *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria* (Bibliotheca cisterciensis 7.) Roma, 1984.

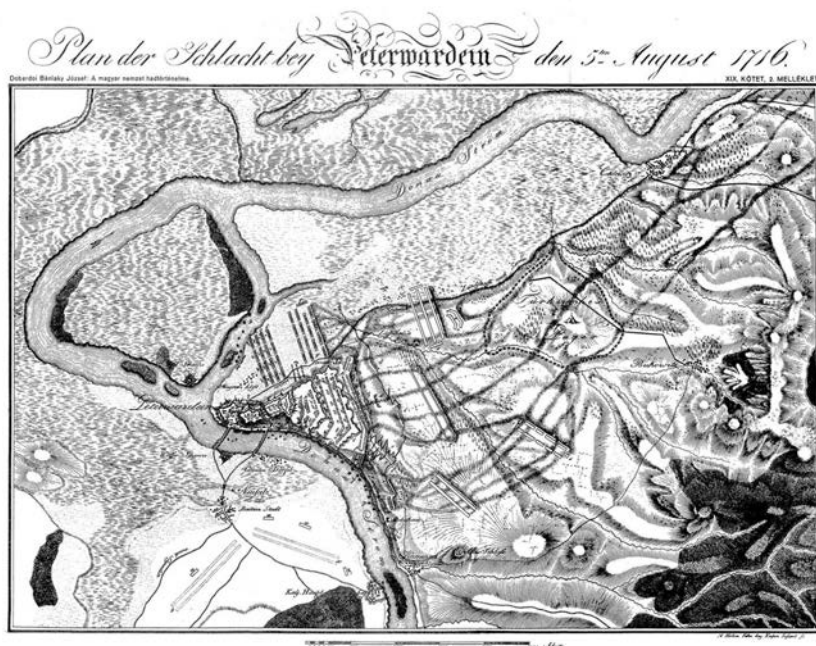
Hervay – Diós = Hervay Ferenc Levente – Diós István; Pétervárad. In MKL X. 903. o.

Katona Kalocsai = Katona István: *A kalocsai érseki egyház története I-II.* Ford.: Takács József. Kalocsai, 2001–2003.

Kollányi = Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900.

Újvidék és Pétervárad 1868-ban a Vasárnapi Ujság egyik metszetén

Pétervárad csata (Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme című könyvéből)

KMTL = Korai magyar történeti lexikon. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest, 1994.

Kronológia = Magyarország történeti kronológiája I–V. Szerk.: Benda Kálmán – Seifert Tibor. Budapest, 1981–1994.

Lib. = Liber, kötet

MKL = Magyar katolikus lexikon I – XVI.

MOL = Magyar Országos Levéltár (2012-től Magyar Nemzeti Levéltár: MNL)

Petrovaradin 1915. = Petrovaradin várának hadi története rövid kivonatban. Újvidék, 1915.

PL = Primási Levéltár, Esztergom

Reg. Árp. = Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–III. Budapest, 1923–1987.

Ritzler – Sefrin = Conrad Eubel – Remigius Ritzler – Pirminius Sefrin – Mauritius Gauchat: Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. I. Münsterii-Ratisbonae-Patavii, 1898.

Rupp = Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története I–IV. Budapest, 1870–1876.

Takács 1989. = Takács Miklós: A bélakuti/pétervárad cisterci monostor. Fórum. Újvidék, 1989.

Tóth 2007 = Tóth István György: Misszionáriusok a kora újkor Magyarországon. Balassi Kiadó. Budapest, é. n. (2007)

Török hadak Magyarországon. = Török hadak Magyarországon 1526–1566. Thury József fordítását vál., jegyzeteit bővítette Kiss Gábor. Panoráma. H. é. n.

Udvardy = Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526) (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Görres G. Köln, 1991.

Vanyó = Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma, 1933.

Velics = Magyarországi török kincstári defterek. Ford.: Velics Antal

Szerk.: Kollár Tibor. Szeged, 2000. 41–80, 57. o., Kronológia I. 145. o.

⁵ Rupp III. 18. o. MOL NRA 1504. cs. 13. sz., Dudás I. o.

⁶ Gyetvai 48. o., Érdujhelyi 1899, 195. o. bár ő ezt 1390-re datálja László érsek alatt, de ekkor Miklós volt az érsek. Katona Kalocsa II. 68. XXVIII. o.

⁷ Udvardy 422. o.

⁸ Érdujhelyi 1894, 90. o.

⁹ Fraknói 1881, I. 20. o. o.

¹⁰ Fraknói 1916, 287. o.

¹¹ Fraknói 1916, 287. o.

¹² Katona Kalocsa I., 295. o.

¹³ Udvardy 451. o. Petrovaradin 1915, 4. o.

¹⁴ Török hadak Magyarországon. Dsælzáde Mustafa naplója 70–71. o. Kátib Mohammed záim. 196. o.

¹⁵ Érdujhelyi 1894, 91., 93. o.

¹⁶ Érdujhelyi 1894, 93. o.

¹⁷ Érdujhelyi 1894, 94. o. A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1885. III–IV. füzet, 24–26. o.

¹⁸ Érdujhelyi 1894, 94. o., Velics I. 22., 354. o.

¹⁹ Érdujhelyi 1894, 94. o.

²⁰ Érdujhelyi 1894, 96. o.

²¹ Érdujhelyi 1894, 97. o. idézi Magyar Történelmi Emlékek II., 301. o.

²² Érdujhelyi 1894, 97. o., Velics I. 354., 355. o.

²³ Gyetvai 107. o. Boszniai püspökök: Marnavics Tamás 1637–1746, Maravics Marián OFMObs. 1946–1660, Benlich Máté OFM 1660–1669, Pozsegai Miklós 1669–1702, Patachich György 1703–1716, majd 1773-tól Kerticza Máté Ferenc, a boszniai-szerémi egyházmegye első püspöke. Vö.: Diós István: Boszniai püspökség. In MKL II. 7–8. o.

²⁴ Gyetvai 114–115. o.

²⁵ Gyetvai 125. o.

²⁶ Takács 1989, 45. o., Gere 374. o.

²⁷ Petrovaradin 1915, 5. o.

²⁸ Takács Emma: Natali Lukács. In MKL IX. 623. o., Ritzler-Sefrin V. 117. o.

²⁹ Varga J. János: Ismeretlen adalékok az 1716. évi pétervárad utközethez. In Századok 128. évf. 1994. 3–4. sz. 634–649. o.

³⁰ Petrovaradin 1915, 5. o.

³¹ Diós István: Szerémi püspökség. In MKL XIII. 218. o.

³² Gyetvai 68. o.

³³ Gyetvai 133. o. Patachich Gábor életéről is szól Tóth Tamás: A két Patachich érsek, egyházi újjászülés a Bácskában (Bácsország, 2011/4. 2–11.)

³⁴ Tóth 2007, 67. o.

³⁵ Tóth 2007, 67. o.

³⁶ PL Visitatio canonica. Lib. 27.

³⁷ Kollányi 335–337. o. Karancsberényi Berényi Zsigmond (1624. szept. 24. – 1748. szept. 25.) gróf, pécsi püspökként halt meg.

³⁸ PL Visitatio Canonica. Lib. 27. 1732/33. év 75–81 (régí számozás 42–45a) 75. o., MOL X. 727. 23447–448. d.

³⁹ PL Visitatio Canonica. Lib. 27. 1732/33. év.

⁴⁰ Hervay – Diós 902–903. o.

⁴¹ A pétervárad ferencesekről bővebben: Dušan Škorić A pétervárad ferencesek (Bácsország 2009/4. 112–114.)

⁴² Vanyó 77. o.

⁴³ Katona Kalocsa II. 156. o.

⁴⁴ Katona Kalocsa II. 68. o.

⁴⁵ 1702-ben Marinovics Balázs, 1709-ben Budai Mihály mint ferencesek, ez után világi papok álltak a plébánia élén: Novajovszky András 1717-ben, Gyurkovics Mátyás 1726-ban, Újvári Ferenc 1734-ben, Partein László 1735-ben. Katona Kalocsa II. 68. o.

⁴⁶ Gyetvai 68. o., hivatkozik MOL A 108. Iratok. 7. cs. L. 9. Nr. 5.

⁴⁷ Hervay – Diós 903. o.

⁴⁸ Hervay – Diós 904. o.

⁴⁹ Hervay – Diós 904. o.

⁵⁰ Érdujhelyi 1894, 171. o. Jelentése Pétervárad kamarai birtok pecsétje.

⁵¹ Petrovaradin 1915, 5. o.

⁵² Katona Kalocsa II., 75. o.

⁵³ Vanyó 223–224. o.

⁵⁴ Diós István: Boszniai püspökség. In MKL II. 7–8. o. Boszniai püspökök: Marnavics Tamás 1637–46, Maravics Marián OFMObs. 1646–60, Benlich Máté OFM 1660–1669, Pozsegai Miklós 1669–1702, Patacsics György 1703–1716.

⁵⁵ Tóth 2007, 66. o.

⁵⁶ Diós 714. o.

⁵⁷ Diós 714. o.

⁵⁸ A bulla kiadva: Bullarii Romani... V. Prati 1845. 616. o., Gyetvai 68. o., Diós 605–606. o.

⁵⁹ Vanyó 76. o.

⁶⁰ PL Batthyány József. Prot. I. PE Nr. 2/13., Cime: Bulla separationis exemptorum parochiarum ab archi-dioecesis: kiadva Bullarii Romani continuatio summorum pontificum Clementis XIII. Clementis XIV. Pii VI. Pii VII. Leonis XII. et Pii VIII. Tomus V. continens pontificatus Pii VI. annum primum ad tercium. Romae 1842. 209–210. o. Ennek a cime: Unio ecclesiarum parochialium comitatus Nitriensis cum archidioecesi Strigoniensi

⁶¹ Esztergomi Főegyházmegye I–III. Összeáll.: Hegedüs András – Tóth Krisztina. Esztergom, 2000. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9/2.) II. 141. o.

⁶² Diós 605–606. o.

⁶³ Érdujhelyi 1894, 99–100. o.

⁶⁴ Idézi Érdujhelyi 1894, 161–162. o.

⁶⁵ Érdujhelyi 1894, 171. o. A szabad királyi városi okmány teljes terjedelmében közölve van latinul a 433. oldaltól, és magyar fordításban a 445. oldaltól.

⁶⁶ <http://vajdasag.rs/P%C3%A9terv%C3%A1rad2012.máj.8>

⁶⁷ Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások leírása. Nyomtatott Bécsben, 1796. (Régi Magyar Könyvtár Források 3.) Balassi K. Budapest, 1993. 78–79. o.

Jegyzetek

¹ A Pallas nagy lexikona. XIII. [Budapest 1892.] 997–998. o. Érdujhelyi 1894, 34. o.

² Dudás 84–86. o.

³ CD III./ I. 152., Udvardy 110. o.

⁴ Reg. Árp. I. 188. o. 1236. okt. 27-éről. Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In A középkori Dél Alföld és Szer.

Pestisjárványok a Délvidéken

Miklenovics Tibor, Szabadka

A pestis mint betegség

Mielőtt bármit is szólnék a járványokról szükségesnek tartom, hogy a kedves jelenlevőket egy pár mondat erejéig megismertessem a pestis betegséggel. Hála Istennek, ez a borzasztó kór nálunk, Európában már nem jelentkezik.

A pestis rendkívül veszélyes, fertőző, ragályos betegség, járványként jelentkezik. A karantén betegségekhez tartozik. Nevezik még a mi nyelvterületünkön fekete halálnak, dögvésznek, mirigyhalálnak is. Klinikailag három formában jelentkezik: 1. mirigy pestis vagy bubópestis, 2. tüdőpestis, 3. szepszis, azaz vérmérgezésként. Kórokozója egy bacillus, amely évszázadok, akár mondhatnám évezredek folyamán ismeretlen volt, míg végül 1894-ben, a hongkongi járvány alkalmával egy csoport kutatóorvos ment el a helyszínre, és nekik sikerült felderíteni ennek a halálos kórnak az előidézőjét. Alexandre Yersin francia (svájci) és Kitasato japán orvosok fedezték fel a megbetegedett mirigyekben a bacilust és tették közzé felfedezésüket. Yersin leírása volt a tökéletesebb, így később róla nevezték el Yersinia-bacilusnak. A szakirodalomban Pasteurella pestis néven ismerik. A fertőzés elsődleges terjesztői a patkányok és a bolhák.

A bacilusok a bolhák emésztőrendszerében élnek és fejlődnek. A bolhák maguk nem betegednek meg, hanem a

Patkányfajták

A kórokozót hordozó bolha

t a t h a t a megcsípett patkány vagy e m b e r szervezetébe, de a bolhák ürüléke és petéje is fertőző. Maga a megbetegedett ember is rendkívül fertőző, mert a betegség cseppfertőzéssel is terjeszthető. Így keletkezik a tüdőgyulladásos forma. Minden tárgy, amelyhez a beteg hozzáért, a ruházata, használati tárgyai is továbbvihetik a fertőzést. A bubópestisnél megdagadnak a nyirokmirigyek, kelések keletkeznek, elfakadnak, a váladék szörnyen büszlik, elüszkösödik. Innen a „fekete halál” elnevezés.

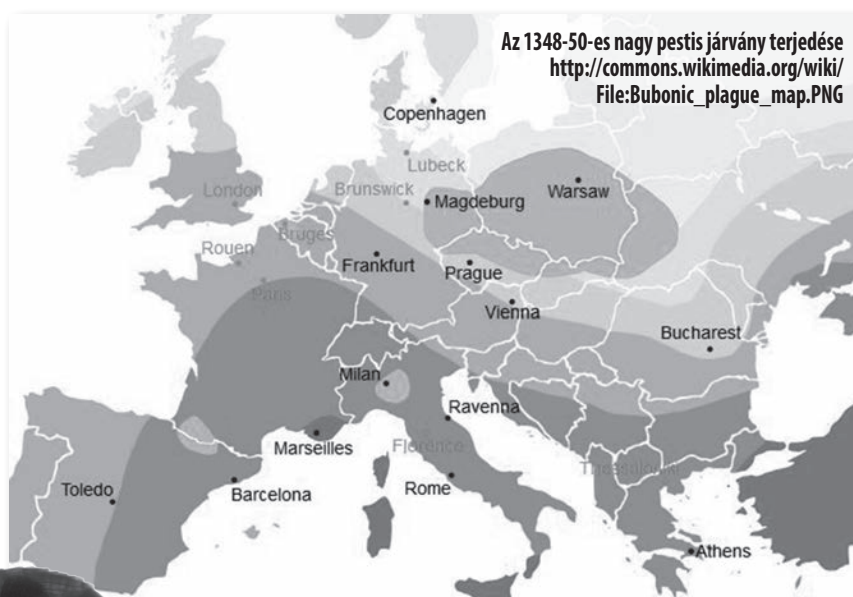
A fertőzés útja tehát: patkány-bolha-ember láncolat. A kór lappangási ideje néhány órától egy hétig tart. Évszázadokon át az elhalálozások aránya 95% volt. Több millió ember vált áldozatává. Ma már antibiotikumokkal gyógyítható.

Megelőzése: a patkányok irtása, fertőtlenítés, azaz az egészségügyi előírások szigorú betartása, a karantén bevezetése, ahol megjelenik. Megelőzhető még szérum és oltás útján is, amely 2-3 hétig nyújt védelmet. A WHO (Egészségügyi Világszervezet) jelentése sze-

rint még mindig jelentkezik Kelet-Ázsiában.

Járványok

A szakirodalomban talált adatok szerint a pestis őshazája: Szíria és Miszíría. Innen indult ki világromboló útjára. A

beteg patkányokat és a rajtuk élősködő bolhákat a tengerészek hordták szét hajóikkal, földünk minden részébe, így Európába is. A járványok leghamarabb azokon a területeken jelentek meg, ahol a hajókról szerteszaladt patkányok élelmet találtak. Ismerve a középkori egészségügyi állapotokat, könnyen találtak ilyen helyeket: csatornák, folyóvizek mellett, a harctereken, valamint a környékükön, ahol sok temetetlen halottat találtak.

A járványokról már az egyiptomi tekercsekben találhatók adatok, például az Ebers-féle tekercsekben Kr. e. 1550-ben. Ezek az adatok nem biztos, hogy pont a pestis járványokról szólnak, hanem más eredetű járványokról is, hiszen a leírt tünetek nem fedik pontosan a pestis tüneteit. Mivel kórokozója sok évszázadon át ismeretlen volt, így különféle nézetek, elméletek alakultak ki. Kórokozókként emlegették a démonokat, boszorkányokat (sokat el is égettek máglyákon). Van, ahol Isten büntetésének tekintették. Hippokratész is megemlíti, de ő már a levegőben levő fluidokat, miazmákat említi mint lehetséges kórokozókat.

Az első biztos adat, hogy pestis járványról van szó, a Kr. u. VI. században jelent meg Justinianusz császár idejében 531-ben, amikor Konstantinápolyban pusztította a lakosságot. Justinianusz vagy Prokopius-féle járványnak is nevez-

ték. Ez a járvány több évtizedig tartott, és voltak napok, amikor 5-10 ezer ember esett áldozatul. A keresztes háborúk is hozzájárultak a járványok megjelenéséhez Európában. Egyes adatok szerint ekkor jelent meg Zárán is (mostani Zadar), tehát a szélesebben értelmezett Délvidéken. A VIII. században többször is felüti a fejét, és ezután minden században, nem is egyszer, hogy azután 200 évig ne jelenjen meg.

A legborzasztóbb járvány a XIV. században söpör végig egész Európán. 1346-ban jelenik meg Mongóliában, majd a Krim félszigeten fekvő Kaffa (ma Feodoszija) az útja. Erről egy érdekes adatot közölnék. A várost ostromló tatár kán, miután harcosai között is megjelent a pestis, hogy megtörje a várost hősiesen védők ellenállását, megparancsolta a még egészséges katonáinak, hogy társaik hulláját katapulttal hajítsák át az ostromlott városba. Természetesen ezután a városban is kitört a pestis, és így mondhatjuk, hogy biológiai fegyver segítette a kánt a hadisikerhez. Ebből a városból menekülő genovaiak bárkái vitték tovább a fertőzést Szicíliaba és Dalmáciába. 1347-ben ismét Zárán és az összes dalmáciai városban kaszált a halál. Fontos megemlítenem, hogy Raguzában (ma: Dubrovnik) a Velencei Köztársasághoz és más fejlett európai városokhoz hasonlóan először vezették be a „karantént” abból a célból, hogy amennyire lehet, megakadályozzák a betegség továbbterjedését. A betegeket elszállították a Ragusa körüli szigetekre, ahonnan senki sem jöhetett át a szárazföldre. Eleinte egész területeket zártak el a külvilágtól, s később helyezték külön épületekbe a pestisben szenvedőket, ezekből alakultak ki az úgynevezett „ispotályok”. Ebben az időben már felfogták, hogy a beteg emberek is terjeszthetik a betegséget, de a valódi okról még semmit sem tudtak. Az eddig ismert adatok szerint csak Európában 25 millió ember halálát okozta a XIV. századi - a „feketehalál” néven ismert járvány. Az emberek kétségbeesésükben Szent Sebestyénhez és Szent Rókushoz fordultak, könyörögve, hogy legyenek a betegek segítségére és szüntessék meg Isten büntetését.

Miért pont Szent Rókus lett a ragályos betegségben szenvedők védőszentje? Szent Rókus 1345-ben született Montpellier-ben. Édesapja nemes lovag, János király rokona volt. Sokáig gyermekáldás nélkül éltek, és ezért fogadalmat tettek, hogy ha gyermekük születik,

akkor őt Krisztus szolgálatára szentelik. Kérelmük meghallgatásra talált Istennél és hamarosan fiuk született, akit Rókusnak neveztek el. Születésekor mellkasának bal oldalán egy keresztet észleltek. Ez a jel megmaradt élete végéig. Szülei halála után, betartva édesapja utolsó kívánságát, vagyonát szétosztotta és vándorútra kelt. Legelőször Piacenzába került, ahol éppen a pestisjárvány dühöngött. Itt hozzáfogott a betegeket gyógyítani keze és imádsága erejével, igen sikeresen. Bármerre is járt, olyan helyekre került ahol a pestisjárvány dühöngött, mindenhol gyógyította a betegeket. Vándorlása közben visszatért Piacenzába és itt ő is megbetegedett. A lakóság ezért kiűzte őt a városból. Egy közeli erdőben húzódott meg, készített magának egy kis kunyhót, amely mellett egy most is létező forrás fakadt, s egy bizonyos idő után meggyógyultan tovább indult Lombardia felé. Angéra város közelébe érve, ahol épp háborúztak, fogságba esett, mert kémnek vélték és börtönbe vetették. Igen hosszú ideig volt a börtönben, és ez idő alatt is számtalan csodát észleltek. Mikor megbetegedett, kérte, hogy küldjenek neki egy papot. Kérését teljesítették, meggyónt és utolsó kívánságában arra kérte a Mindenható Istent, hogy azok, akik Jézus nevében áhitattal megemlékeznek róla szabaduljanak meg a járványos betegségtől. A város urának anyja elhatározta, hogy megkeresi őt a börtönben, de már csak holtan találta, és a holttest mellkasán felfedezett keresztjelről felismerte benne az unokáját. Ezután indult el Szent Rókus tisztelete 1420

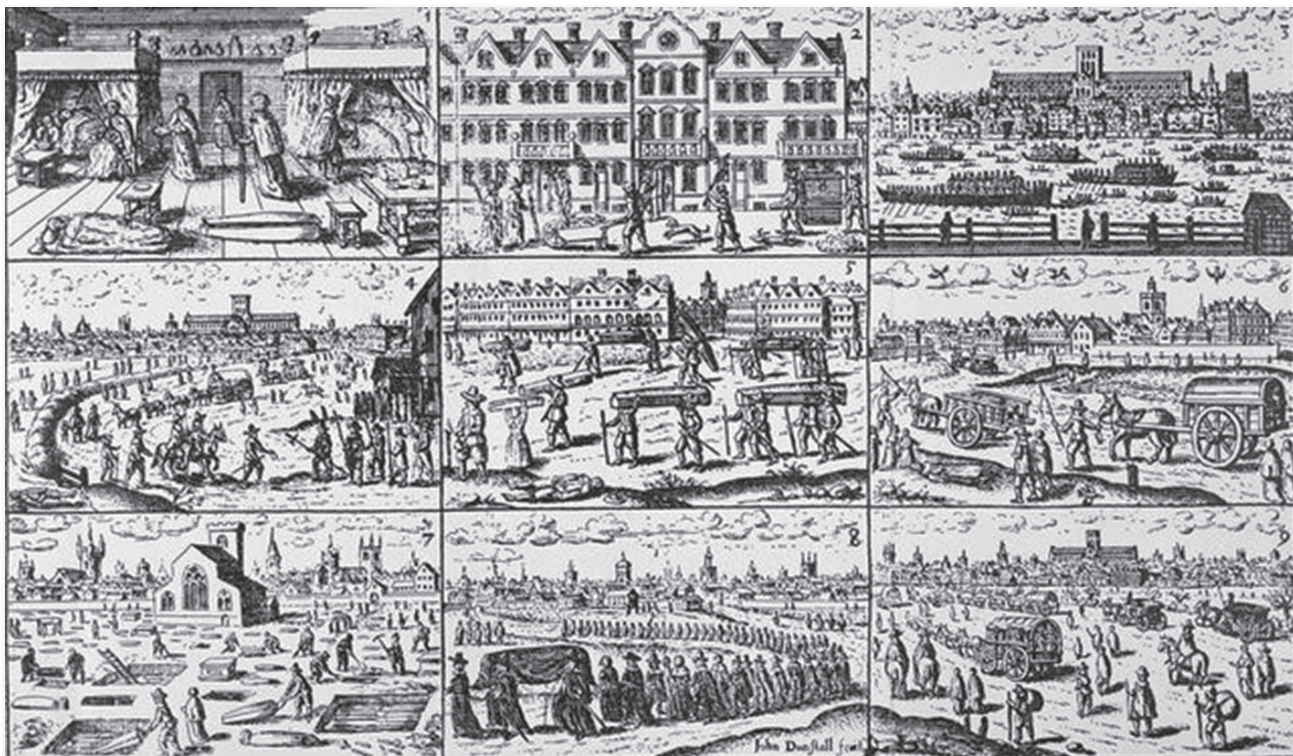
Szent Rókus

körül, szülővárosában Montpellier-ben, innen terjedt el egész Európában.

A XV. századi járvány áldozatainak között külön kell kiemelni két személyt, hiszen az 1456. évi nándorfehérvári győzelem két kiemelkedő hőse nem a csataterén halt meg, hanem közvetlen utána a pestis vitte el őket. Hunyadi Jánosról és Kapisztrán Jánosról van szó. A török seregek magukkal hozták a gyilkos bolhákat a ruházatukon és a hajóikon levő patkányokkal. Az itt harcoló embereink a harctéren levő török katonák hulláiról szedték le a ruhákat, csizmaikat és velük együtt a bolhákat, és így terjedt a pestis. Hunyadi Zimonyban, Kapisztrán nem sokkal később Újlakon (ma: Ilok) halt meg. Állítólag az újlaki templomban látható ereklye Kapisztrán Jánosé. Nándorfehérvárról terjedt át a járvány Szerémségbe. A rendelkezésemre álló szakirodalomban a XVI-XVII. században hét járványról találtam említést. A XVIII. században 1795-96-ban ismét Szerémségben tört ki. Ezt a járványt egy pesti orvos, F. Schraud sikeresen megállította. Erről bővebben *Historia pestis sirmiensis annorum 1795 et 1796* című könyvében számolt be.

A pestisjárványok terjedését elősegítette az emberek pánikszerű menekülése a fertőzött területekről, valahova messzebbre az erdőbe (ilyen menekülésről szól Boccaccio *Dekameron* c. regénye) de sajnos az emberek nem tudták, hogy magukkal vitték a bolhákat is, a bacilusok terjesztőjét. Ehhez hozzájárultak a határőrvidékeken állandóan jelenlévő összetűzések a be-törő török hadakkal.

Az első pestisemlékmű, amelyet megemlítenék ezen a területen található. Ahogy Silling István kutatónk írta: „Ürög városában láthatjuk a vajdasági pestisjárványok után emelt legszebb, a szabad ég alatt, a mezőben, utak kereszteződésénél álló barokk pestisemlékművet. (A hasonló céllal emelt Szentháromság-oszlopok a települések központjában állnak/álltak.) Az út egyik oldalán épített barokk oltárszerű emlékmű csúcsán a feszület áll, míg az oltár két oldalán Szent Rókus, illetve Szent Sebestyén szobra, vagyis a legismertebb pestisvédőszenteknek emeltek emléket a szomédos Ruma város lakói, mert az Ürögön 1795-96-ban pusztító és mintegy 2500 ürögi lakost magával ragadó pusztító járványt meg tudták állítani, s hozzájuk nem tört be. A rumai iparosok adakozásából épült 1796-ban vagy 1798-ban ez a 2011-ben szépen felújított mű-

Metszet a londoni pestisről

emlék. A dedikációja német nyelvű volt. Az út másik oldalán magas kerek oszlopok hirdetik a győzelmet. A egész komplexumot Kipovi néven ismeri a környék.”

A XVIII. században ismét megjelenik a járvány Dalmáciában, majd Horvátország többi területén és a Szerémségben, a határörvidékeken, Bácskában és Bánátban is. A legnagyobb járvány 1739-1740-ben szedte áldozatait ezen a vidéken.

Versecen a nép egy kápolnát épített Szent Rókus emlékére. Eleinte e kápolna köré kezdtek temetkezni. Adalékok a zrenjanini (Nagybecskerek) egyházmegye történetéhez című könyvben talált adatok szerint: „Ezt a temetőt 1965-ben, a városi előljárásság megszüntette, a halottakat a hozzátartozóik áthelyezhették a román és szerb pravoszláv temetőbe, ahol a temetkezés most is folyamatos. A város a kápolnát meghagyta, mint műemléket, de továbbra is a karbantartása az egyház gondja maradt”. Ebben a könyvben talált adatok szerint a kápolna köré temetettek síremlékei igen gazdagon voltak díszítve.

Az 1347-1351-ig tartó szegedi pestisjárványról a legaprólékosabb adatok találhatóak meg Reizner János *Szeged története* című monográfiájában. Ez volt a legborzasztóbb pusztítást előidéző európai járvány. Az itt található leírásokból kedves hallgatóimnak csak a legfontosabb adatokat közlöm. A járvány ellen a korabeli orvostársadalom teljesen tehe-

tetlen volt. Volt, amikor igen drasztikus módszereket alkalmaztak: a pestises betegek házáat befalazták, vagy valami más módon elzárták, és az épületeket felgyújtották. Az 1708–10. évi járvány idején a betegeket kórházba szállították. Ez a mai Tisza Lajos körút alsó végpontjánál elterült városi szérűskerten volt felállítva. A lakosság hálából fogadalmat betöltésül 1709. szeptember 7-én Máriazellbe egy díszes ezüst lámpát és egy festményt küldött. 1738–39-es járványt a török háborúk alkalmával a katonák hozták be. A város hatósága és lakossága a vész tartama alatt fogadalmat tett, hogy a csapás emlékére és kiengesztelésére két kápolnát állítanak. „Az egyiket a rókusai Xenodochium mellett még az évben 1738. szeptember havában, Szent Rókus és Sebestyén tiszteletére felállították. A másik kápolna a palánki kiskapu előtt, a Tisza Lajos körút és Boldogasszony sugárút érintkezési pontján Szent Erzsébet tiszteletére a következő évben emeltetett.” Ezt később Rozália templomnak nevezték el, de a 18. század végén II. József rendeletére bezárták és később lebontották. Az 1740-ben jelentkező járvány alkalmával igen szigorú előírásokat fogadasítottak, de a ragály

több hónapon át dühöngött. A vész után a város népe ismét vallásos fogadalomban adott kifejezést hála és örömmérmének. Azóta ünnepli Szeged hívő népe augusztus 1-jét Vasas Szent Péter napját, mikor is az összes plébániák áhítatos népe körmenetekben indul el az istentiszteletre, melyet a Rókusi templomban szoktak megtartani.

A XVIII. századi dögvész Zombort sem kerülte el. A járvány megszűnte után a túlélő hívők emlékművel adták hálát Istennek. A város régi főterére varbói Kruspér Pál főúr 1774. október 14-én

Pestisdoctor

Szentháromság-szobrot emeltetett. Sajnos ez a szobor is a XX. század közepén eltűnt. Zomborban Szent Rókus tiszteletére 1689-ben épült az első kápolna, de ez nem volt időtálló, és Mandity Mátyás 1725-ben újat építtetett. A Szent Rókus kápolna mai alakját 1835-ben nyerte el.

A török háborúk következtében Szabadkán is megjelent a döghalál, azaz a pestis. Ennek a járválynak 1738. június 15-étől 1739. február 19-ig 313 halálos áldozata volt a ferencesek feljegyzései szerint. Iványi István ezt az adatot megkérdőjelezte, mert feltételezte, hogy ezek az adatok csak a róm. katolikusokra vonatkoztak. Ezek közül 78 férfi, 54 ifjú s gyermek, 89 asszony és 92 lány. A ragály megakadályozása céljából, Csongrádtól Bajáig egy kordont vontak, azaz egy őrvonalat Balota, Kisszállás, Máda stb. pusztákon át, s 40 napi vesztégzarat rendelt el a hatóság. A ragály megszűnése után rendeletet hoztak, hogy a ragályban elhaltak sírjaira meszet öntsenek, s a kihalt helységeket gyűjtsák fel. A szabadkai barátok már 1738. szeptember 5-én letették megszabadulásuk hálás emlékére a zombori úton (Deák utca, ma Matko Vukovics) levő Rókus-kápolna alapját, melyet részint a helybeli lakosság adakozásából, nagyobb részt pedig a maguk költségén építették. A Rókus-kápolnát már 1753-ban restaurálták. 1773-ban deszkasátorral megtoldva ideiglenesen plébániai templomként szolgált, a Szent Teréz főtemplom (ma katedrális) elkészítéséig, 1797 októberéig. Ezután 1803-ban a városi tanács le akarta bontani a kissé dísztelen épületet, mert útjában volt a főutca szabályozásának – amely abban az időben mély sártenger volt – és takarta a kilátást az új szép főtemplomra. A képviselő-testület határozottan ellenezte a városi tanács tervét. 1804. január 28-án az érseki hatóság is hasonlóképp határozott, hiszen fogadalmi épületről volt szó. „1838. szeptember 5-én a kápolna alapításának 100. évfordulója teljes egyházi ünnepélyességgel tartott meg. Körmenetet tartottak a plébániától – (Ez most is ebben az utcában van) – a barátokhoz. Itt bunyevác alkalmi beszéd és ünnepélyes gyászmise tartott a 100 év előtt pestisben elhunytak lelkiüdvéért, innen a Rókus kápolna elé vonultak, ahol magyar szónoklat és ünnepélyes hálaadó mise tartott.”

Az 1878-80-as években ismét útjában volt a kápolna a városi tanácsnak, de a nép kegyeleme ezt ellenezte, és végül 1884 nyarán restaurálták és az ajtó fölé kronosztikon került: VOTIVA HAEC E FVNDAMENTIS A SENATV CIVICO

Ürög: a barokk pestis emlékmű felújítás előtt

SIBI ET POSTERIS RESTABILITA (1884 ÉV) magyarul: EZ A FOGADALMI ÉPÜLET AZ ALAPOKTÓL KEZDVE A VÁROSI TANÁCS ÁLTAL LETT UJJÁ ÉPÍTVE A SAJÁT ÉS AZ ELJÖVENDŐ NEMZEDÉKEK JAVÁRA.

1885. augusztus 15-én újra benedíktálták.

A kápolna most is az említett helyen áll és ismét restaurálták. A Rókus-napi díszes körmenetet még a kommunista hatalom betiltotta, de az ún. Rókus nyolcadot a hívők ma is megtartják augusztus 16-a és 23-a között. A körmenet helyett a hívők imádkoznak és elhangzik a Szent Rókushoz szóló ének is: idézet a Hírvivő, katolikus hetilap 2011. augusztus 28-ai számából):

„1. Ó dicső Szent Rókus, téged magasztal buzgó szívünk és kér bizodalommal.

Vidd Isten elébe könyörgésünket, hogy mentsen meg minden vészről bennünket.

2. Főképp távoztassa el a mirigyet, hogy Isten jóságát épen áldhassuk és pártfogásodat meghálálhassuk.

3. Véletlen haláltól mentsen meg minket, mely, nem lenné készen bűnös lelkünket.

A szabadkai Szentháromság-szobor (képeslap részlet)

Isten adjon időt a megtérésre, mit te hozzá nyújtasz, a könyörgésre.

4. Az Úr Jézus Krisztus vére hullása legyen testünk s lelkünk meggyógyulása, s ha Isten kiszólít, mint oh, szent, neked, adjon minekünk is örök életet.”

Az ének szövege megtalálható mind a két nyelven a kápolnában. Ezekben a napokon kétnyelvű szentmiséket is tartanak. Még most is sokan kegyeletben tartják őseink fogadalmát és szigorú böjtöt tartanak, csak dinnyét és főtt kukoricát fogyasztanak. Minden évben augusztus 16-a és 23-a között tartják meg Szent Rókus nyolcadát, és ezeken a napokon a kápolna is reggel este nyitva van. Ez a XVIII. századi járvány volt az utolsó Európában. ○

Irodalom

A szentek élete, I-II. Szerk: dr. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2009. (<http://www.katolikus.hu/szentek/>)

A fekete halál: a pestis (<http://www.vital.hu/themes/history/history1.htm?page=0%2C1>)

Adalékok a zrenjanini – nagybecskereki egyházmegye történetéhez. Erős Lajos, 1993.

Czékus Géza: Az idén is megtartották Szabadkán Szent Rókus tiszteletére a nyolcadot. In: Hírvivő, katolikus hetilap 2011. augusztus 28-ai száma.

Iványi István: Szabadka Szabad királyi város története I-II. rész, Szabadka, 1886–1892.

Medicinska enciklopedija-Zagreb leksikografski zavod FNRJ, 1962 prošireno. Medicinska knjiga Beograd-Zagreb, 1958.

Reizner János: Szeged története, IV. kötet. Tizenharmadik rész: Egészségügy. Szeged. (<http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/03/3165.htm>)

Silling István: Templomok, szentek, imádságok. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság – Logos Újvidék–Tóthfalu, 1994.

Todorović Prof. dr. Kosta: Akutne infektivne bolesti IV.

Lovag vitéz dr. Bogner István beszéde a Szent György Lovagrend kegyeleti keresztjének elhelyezése alkalmából¹

Tisztelt Lovagársaim, Tisztelt Vendégeink!

Megtisztelő, de ugyanakkor szívet szorogató feladatot kell ellátnom, amikor itt, ezen az emlékhelyen, a „44-es parcellában” kell szólnom, mert jómagam is érintett vagyok, hisz előtünk lévő tömegsírokban nyugvó áldozatok között ott van az édesapám is, vitéz dr. Bogner József, néhai országgyűlési képviselő.

Ennek az emlékhelynek mi szabadtéri adtuk ezt az elnevezést, mert 1944 októbere óta ide hurcolták és végezték ki ártatlan áldozataikat a partizánok. 1944. október 10-én jöttek be Szabadkára Tito partizánjai, október 17-én már bevezették a katonai igazgatást, és akkor elszabadult a vak bosszúhadjárat, elsősorban a magyar lakosság ellen. Elég volt csak egy rossz szót szólni valakire, hogy tán együttműködött a „megszállókkal” – értsd az 1941-ben bevonuló magyar hadsereget és a közigazgatás tisztviselőit –, máris vitték, és kihozták ide elveszejteni. Így került ide az az 56 éves szíjgyártó, aki rászólt a templomban valakire, hogy énekelje a magyar himnusz. Az illető ezt megjegyezte, és amikor bekövetkezett a fordulat, fel is jelentette. Így került ide az a 16 éves diák is, aki egy ünnepségen a Talpra magyart szavalta. De ide került a 12 éves Soós Dékány Terike és a 13 éves Soós Szegedi Gabriella, valamint a 80 éves Kis György nyugalmazott vasutas is.

Tisztelt Rendtestvéreim, itt az emléktáblákon 852 név szerepel – ez 852 tragédiát jelent! Azokban az évtizedekben, amikor erről még beszélni sem volt szabad, akkor csak két rövid szót mondtunk: „Őt is!” – akkor már tudtuk, hogy sorstársakról van szó, tehát az ő hozzátartozója is itt nyugszik valahol.

Az áldozatok között 37 húsz év alatti fiatal van. A legtöbb azonban a 20–50 éves korban lévő áldozat – éppen az a korosztály, amely a legtöbbet tehetett volna a magyarságért.

Erre a helyre valójában illenek – a szó legszorosabb és legkegyetlenebb értelmében – a Szózat sorai: „Ez a föld, melyen annyiszor Apáid vére folyt ...”

Lassan 68 éve történt meg mindez, de visszaemlékezni szeretneinkre még

mindig nehéz, még mindig nagyon nehéz...

Ezért szeretném megköszönni a visegrádi Szent György Lovagrendnek – úgy a magam és minden ártatlan áldozat hozzátartozója nevében, de úgy is, mint a Szabadkai Kegyeleti Bizottság alelnöke –, hogy ezzel a keresztállítással fejet hajt a Rend a '44-es bosszú ártatlan áldozatai előtt. Ez a kereszt jelképezi azt is, hogy talán mégsem volt hiábavaló az áldozatok vértanúsága, mert még a legrégebbi világi lovagrend tagjai is eljönnek az Anyaországból leróni kegyeletüket!

Köszönet érte!

Ők pedig nyugodjanak békében!

Jegyzet

¹ Elhangzott 2012. július 17-én, a szabadkai zentai úti temető „44-es parcellájában”

A kegyeleti kereszt ikonográfiájáról

Erdős Péter, Esztergom

A kegyeleti kereszt elkészítését megelőzően a kereszt méreteinek és szövegének feltüntetésével engedélyt kértünk a helyi önkormányzattól. Menet közben személyi változás állt be az önkormányzatnál, ezért azt meg kellett ismételni. Végül az engedély birtokában elkészítettem a keresztet.

A kereszt anyagának és formai elemeinek kiválasztásában az volt a célom, hogy az minél több elemével kötődjön Visegrádhoz. Az elkészült szokványos fakeresztet a visegrádi erdőből kitermelt tölgyfából készítettem. Erre a visegrádi Duna-parton gyűjtött kavicsokból kialakított belső keresztet építettem ki. Ez a belső kereszt a visegrádi templom karéjos végződésű keresztjét mintázza. A keresztet tartó vasszerkezet Stabarecz Péter rendtársunk visegrádi műhelyében készült.

Ez az első emlékkereszt ezen a helyen, de hogy meddig fog állni, nagyon nehéz megmondani. Dr. Bogner István szabadkai rendtársunk már másnap kint volt ellenőrizni. A Nyári Egyetem zárása után 3 nappal még állt. Csak remélni lehet, hogy a jövőben sem lesz kegyeltsértés áldozata. ○

Főnt jobbra: A kegyeleti kereszt (Fotó: Harsányi János)

Főnt balra: A kegyeleti kereszt felirata (Fotó: Harsányi János)

Jobbra: lovag Erdő Péter (középen) ismerteti a kereszt ikonográfiáját

Két szerémségi, egykor Chotek tulajdonban lévő szakrális épület mai állapota

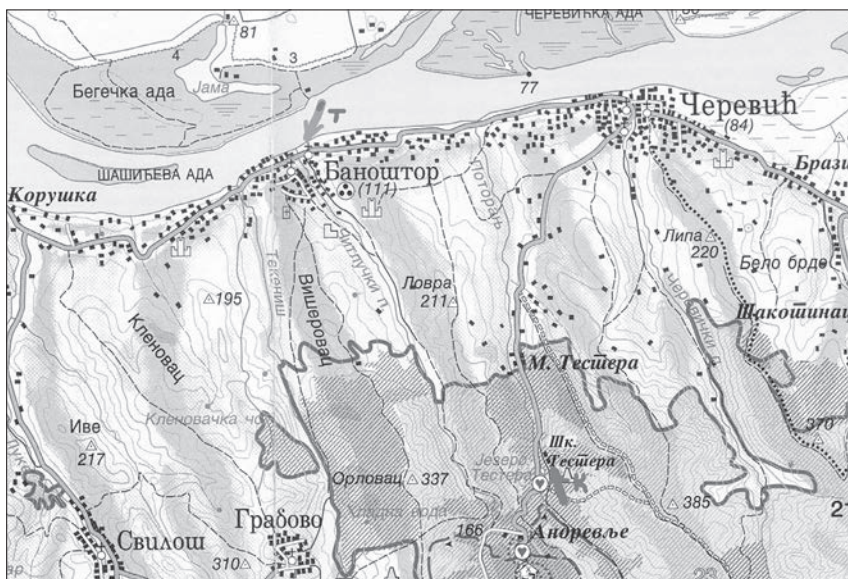
Pecze Rózsa, Ada

A Chotek grófi családnak az első világháború előtt nemcsak Futakon és környékén, hanem Szerémségben is voltak birtokai (Cserevicsen, Bánmonostoron, Nyesten).

Ifj. Chotek Rudolf (népszerűbb és magyarosabb nevén Chotek Rezső) grófot és feleségét, Ráday Mária (Irma néven is ismert) grófnőt elsősorban a futaki neogótikus templom építtetőjeként ismerjük (a templom 1908-ban épült fel az előző, barokk stílusú, Hadik András által emelt templom helyén). Ifj. Chotek Rudolf bánmonostori birtokán is templomot építtetett a katolikus hívők (túlnyomó többségében németek) számára.

Bánmonostor nevezetes történelmi hely. Az ókori Malata, azaz a későbbiek folyamán Bononiának elnevezett római kikötőváros helyén épült. Jelentős szerepet töltött be a középkori Magyar Királyságban is. A XII. században bencés apátság állt itt, később pedig egy ideig a szerémi püspökség székhelye volt. A Duna menti középkori várak egyike is itt állt, nyomai ma is láthatóak.

A templom ma olyan állapotban van, hogy első pillantásra egy vízivárosi, ezeréves templomromnak tűnik. A bejárat fölötti márványtábla feliratát tanulmányozva azonban kiderül, hogy mindössze száz éve épült. Egy, a hegymászók számára írt útikalauz szerint a második világháború során omlott be. Falai még ma is állnak, de a templom oldalához illeszkedő harangtoronynak már hiányzik

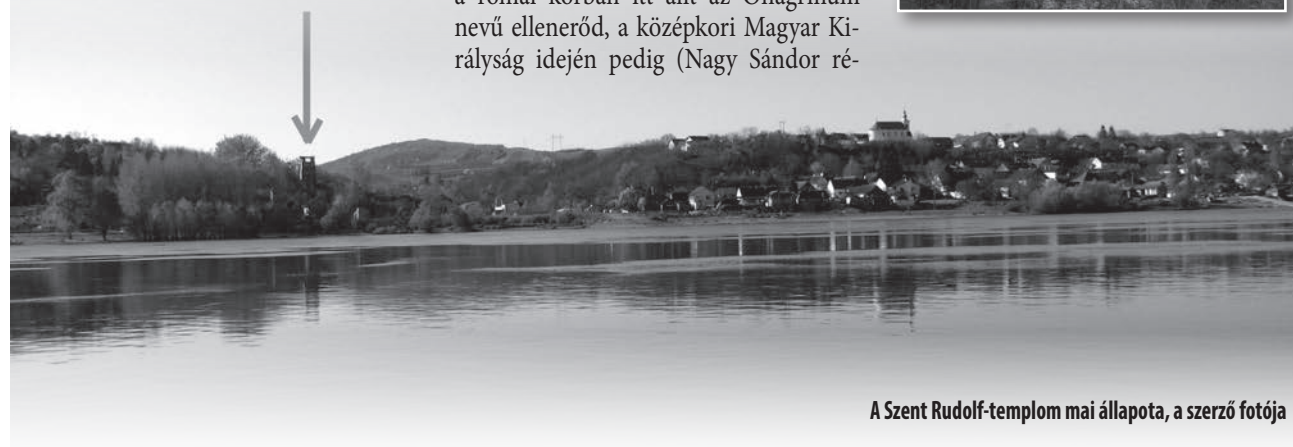

A templom (T) és a kápolna (K) helye, térképrészlet (Nacionalni park Fruška gora, planinarsko turistička karta, 1:60 000. Geokarta d.o.o. Beograd-Nacionalni park Fruška gora, Novi Sad, 2008.)

a toronysisakja. A második világháború után a falu a hívők többségét alkotó németek nélkül maradt, s a templom azóta gazdátlanul pusztul tovább. A község nem törődik vele.

1980 táján, szüleim Begecs környéki horgásztanyája közelében kóborolva, a túlsó partról nézve egyszer le is rajzoltam Bánmonostor látképét a domboldali és a lenti (ez utóbbi a katolikus) templommal. A harangtoronynak akkor még megvolt a sisakja. Az egyik internetes oldalon pedig egy valamivel pontosabb rajzot is találtam a templomról és a harangtoronyról. A túlsó Begecs szintén nevezetes hely, a római korban itt állt az Onagrinum nevű ellenerőd, a középkori Magyar Királyság idején pedig (Nagy Sándor ré-

gészünk szerint) a Kuva dűlőben a kövi káptalan. (A másik bánmonostori templom, a szerb templom a domboldalon áll, valószínűleg az egykori apátsági templom helyén.)

A Szent Rudolf-templom mai állapota, a szerző fotója

A harangtorony mai állapota, a szerző fotója

A templom belseje ma, a szerző fotója

A márványtábla (ma már alig kivehető) felirata a következő:

D.O.M.

Et honori S.Rudolphi
erexit

Rudolphus c Comitibus Chotek
de Chotkowa et Wognin.
Annis MCMXI-MCMXIII.

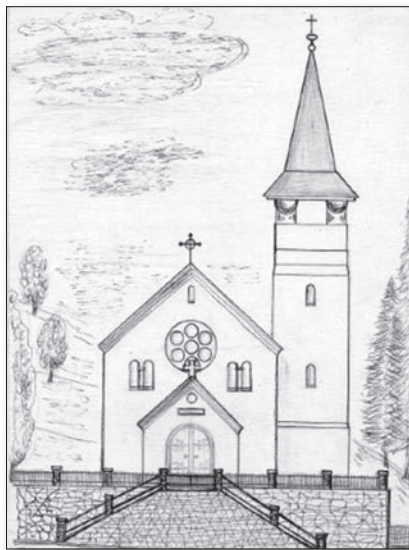
Ebből megtudjuk, hogy 1911-től 1913-ig épült Szent Rudolf tiszteletére, építtetője pedig Chotek Rudolf, Chotkovai és Wognini gróf. A bejárat feletti máltai kereszt ifj. Chotek Rudolf máltai lovag mivoltára utal.

Ifj. Chotek Rudolf 1915. július 2-án keltezett végrendeletében nem felekezett meg a szerémségi birtokain lévő katolikus templomokról sem, 1250 dinárt hagyott a bánmonostori katolikus templom, és ugyanennyit a cserevicsi és

a nyesti katolikus templom fenntartására is. Megemlíteném még, hogy a nyesti (Neštín) Szent Anna-templom belső berendezése nemrégiben gyújtogatás áldozata lett. 2011. február 2-án leégett a sekrestye belseje, valamint a templombelső egy része az oltárig. A gyújtogató másnap visszatért, és ekkor leégett az oltár, a szószék és a berendezés többi része is.

Mindkét Chotek Rudolf, az idősebb (1822–1903), később a fiatalabb is (1870–1921), szenvedélyes vadász volt. 1878-ban Rudolf trónörökös Alfred Brehm, a neves zoológus társaságában, Duna menti vadászkirándulásuk során öt napot vendégeskedett Chotekék szerémségi birtokán.

A cserevicsi birtokhoz tartozó Teszterán egy vadászkastély és egy kis kápolna is volt. A szerémségi birtoknak ez a része az 1921-es földreform után is

A templomról készített vázlatos rajz egy német nyelvű cikkben, Paul Beiwinkler: *Banostor in Syrmien* <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CC4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.donauschwaben-bayern.de%2F>

megmaradt a Chotek család tulajdonában, pontosabban az ifj. Chotek Rudolf örököseinek tulajdonában (mert ifj. Chotek Rudolf 1921-ben meghalt). De már 1918-ban voltak önkényes földfoglalások, s a vadászkastélyt is lerombolta a földosztást kívánni nem akaró csöcselék.

1929-ben Cserevics falu megvásárolta a teszterai erdőt, s az eredetileg katolikus kápolnát a cserevicsi pravoszláv pap, Dušan Popović javaslatára, a katolikus pap és a diakóvári (Djakovo, Horvátország) püspökség tiltakozása ellenére, pravoszláv szertartás szerint újraszentelték Szent Eusztácusz tiszteletére. A második világháborúban megszűnt a kápolna szakrális jellege, egyéb célokra használták. 1999-ben szentelték fel ismét, szintén a pravoszláv előírások szerint.

A kápolnát a mesterséges tó partján napjainkban működő Természetiskola épületegyüttese felső szélén találjuk meg. ○

A pravoszláv szertartás szerint újraszentelt kápolna napjainkban Teszterán, a szerző fotója

Irodalom

Damjanović, Aleksandar: *Fruškoj gori s ljubavlju*. Novi Sad, 2003, autor, drugo, dopunjeno izdanje.

Gaćeša, Nikola L.: *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu, 1919–1941*. Novi Sad, 1975, Institut za izučavanje istorije Vojvodine.

Kljaić, Leposava: *Čerević*. Novi Sad, 2007, Mesna zajednica Čerević.

Nagy Sándor: Középkori magyar történelmi műemlékek jelenlegi állapota a Vajdaság déli részén. *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV. évfolyam, 1972. márciusi szám

Šovljakov, Mara: *Varoš Futog*. Novi Sad, 2003, Autor.

Szluha Márton: *Bács-Bodrog vármegye nemes családjai*. Budapest, 2002, Heraldika Kiadó.

Uhapšen piroman u Bačkoj Palanci, Podmetnuo požar u crkvi. *Blic online*, 05. 02. 2011., 13:07h

Régi mesterségek Torontóban

Précz István, Nagybecskerek–Muzslya

Már régen fejlett volt a háziipar, a kézművesség, a népművészet a Bega menti falvakban, kezdetét vette a kisipar fejlődése. Megjelennek a bográrok, ácsok, kovácsok, kötelesek, gölöncséresek, műhelyeket, üzleteket létesítenek. De az állam sem tétlenkedik: 1884. május hó 18-án fent Budapesten szentesítést nyert, és az országos törvénytárban kiadják néhány napra rá az első ipartörvény cikket. Mivel a Bega menti falvak, valamint az egész bánáti térség akkoriban Torontál vármegyét képezte, mi is az anyaországhoz tartozunk. Tehát az itt élő lakosságra is vonatkozik e XVII. törvénycikk, amely első fejezetének első szakaszában fel van tüntetve: a Magyar Korona országának területén minden nagykorú, vagy nagykorúnak nyilvánított egyén, nemre való tekintet nélkül, ezen törvény keretei között bármely iparágat, ideértve a kereskedést, vendéglőt is, bárhol önállóan és szabadon gyakorolhat (végezhet – a szerző megjegyzése). A második szakaszában kiskorúak életkoruk tizenharmadik évének betöltése után, atyjuk, illetőleg gyámjuk jóváhagyott beleegyezésével önállóan űzhetnek ipart, és ez által teljesen nagykorúakká válnak.

Régi szakmák nyomában, kihalóban az ősi mesterségek

A háziiparban oly sokat említett szöttek vezetnek el bennünket a már kihaló régi mesterséghez, a köteleshez. Volt alkalmam 2003-ban találkozni Kovács Mihály kisiparossal, aki Torontán született. Katona János volt a falu első kötelese, Kovács Mihály pedig az utolsó. Köteles az, aki a kendert feldolgozza a szálak összesodrásával. A kendert is úgy vetik, mint más gabonaféléket. Nyáron levágják, majd két hétig vízben áztatják. Udvarnokon –

Rogendorfon termeltek sok kendert, ott felelt meg a Bega folyó, valamint a medernek tavai. Habár a folyóvízben a hatóság mindig is tiltotta a kender áztatását – mert a kenderből felszabaduló mérgező anyagok elpusztították az állatvilágot –, ezért volt itt külön kiépítve kenderáztató. Más helységekből is ide szállították a frissen levágott kendert, majd itt áztatták. Az áztatás általában húsz napig is eltartott, azután kévékbe kötötték, kúpokba rakták, esetleg hazaszállították, és odahaza szintén kisebb kúpokba rakva szárították. A szárítást követően feldolgozták a szálakat fonásra. Gyárilag csak Nagyikindán dolgozták fel a megszáritott kendert. A kenderből részben mezőgazdaságban használatos termékeket készítettek: kis és nagy köteleket, istrángokat, kócból borjúköteleket, kócmadzagot, a háztartásban leginkább ruhaszáritót, vízhúzó kötelet. Kötélfonás mellett földműveléssel is foglalkoztak.

A tamásfalvai (Hetin) Barta István köteles minden szabadidejét hobbijának szentelte. Ő volt az, aki a szántóföldek mély barázdáinak titkait emelte ki számunkra. Halála után is megmaradtak a kőkorszakbeli tárgyak, melyeket talált. Folyóiratunk munkatársa volt, 1962-ben a tartományi múzeum külső munkatársa lett.

Magyarittabén Mákovity Istvánnak, Nagybecskereken hat kötelesnek volt kisiparos üzlethelyisége, Muzslyán Boldizsár Károlynak és Tóth Ferencznek. Az utolsó környéki kötelest a Bega mentén még manapság is megtalálhatjuk Aradácon, termékeit pedig a nagybecskereki piacon értékesíti. Ő Szremko Péter.

Kenderből egyre kevesebb tárgy készül, leginkább műanyagokból készülnek a különféle kisebb kötelek, ruhaszáritók. Szremko Péter a kanászok, gulyások számára is készített

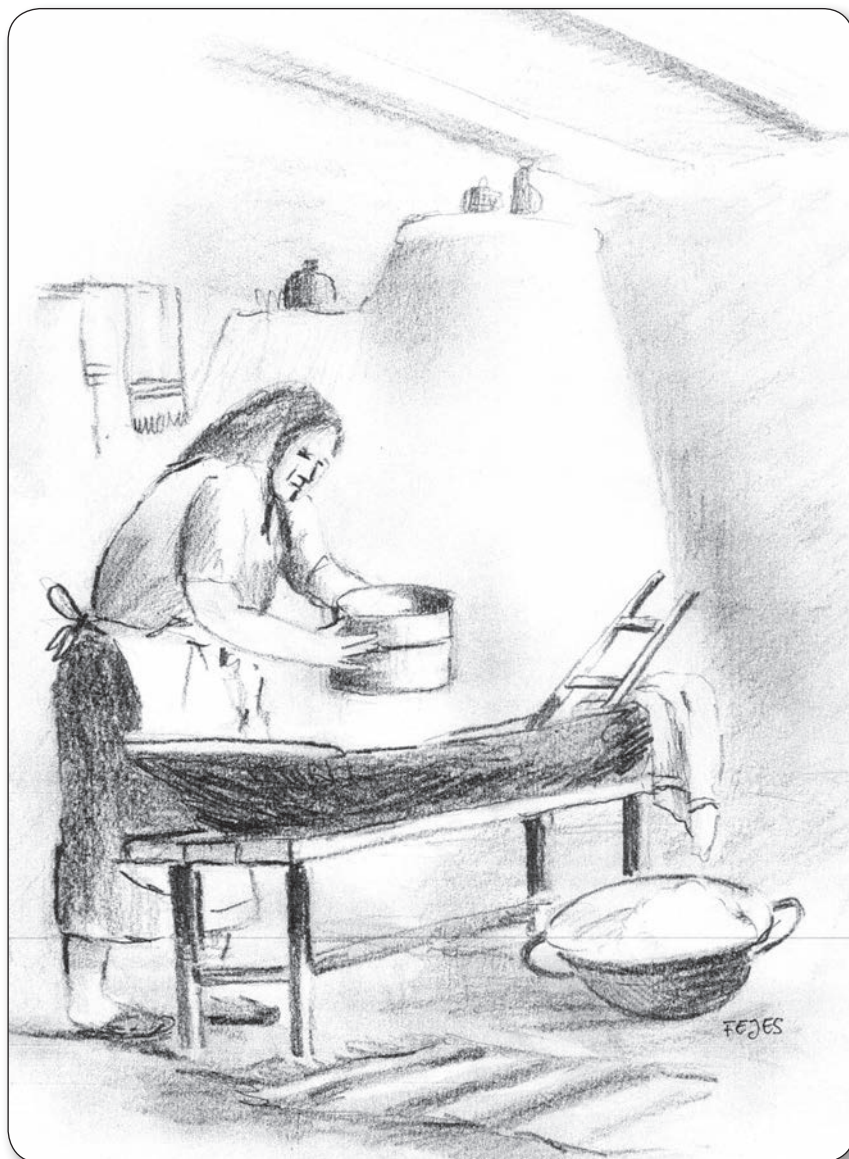
kenderből kancsukákat, mindegyik három részből áll: a fej, a csapó és a sugár. Készített ő már ökörhajtó kancsukát is. Az sokkal vastagabb és nehezebb is a gulyás kancsukájától. Ez elérheti a 2 és 4 méter hosszúságot, s mindegyik négy ágból és négy szemből fonódik össze. Az ökörhajtó kancsuka legalább 5 méter hosszú. Minden kancsukát ajánlatos volt befogni bőrrel, hogy a nyári harmatos fűben ne nedvesedjen, s a késő őszi esőben ne ázzon át, mert olyankor bizony elég nehéz volt a gulyásnak az átnedvesedett kancsukával dolgoznia.

Alig volt a Bega menti falvakban olyan család, aki nem vetett volna kendert, mert kezdetben bizony nem csak köteles dolgozta fel e növényt, hanem a takácsok is felhasználták, különböző ruházati anyagokat készítettek belőle. Különben a kender nem is volt nagyon igényes növény.

A mindennapi kenyérünk

A kenyér napjainkban is, mint már ősidőktől fogva, nélkülözhetetlen a mindennapi életünkben. A kenyér legfontosabb alapanyaga a búza, kevésbé a rozs és a kukorica. Ha megszeretnénk határozni a kenyér korát – amikor még az ember nem ismerte azt –, akkor egész bátran mondhatjuk azt is, hogy nem csak a kenyeret nem ismerte, hanem még a búzát sem. Tulajdonképpen mikor ismerte fel mindezt? Bátran mondhatjuk, hogy az újkorban kezdte felhasználni az érett búzaszemeket.

Manapság nálunk a legelterjedtebb gabonanövény a búza, amelyet további feldolgozással tudunk hasznosítani és kenyeret sütni belőle. Először is az érett búzaszemeket, a kalászeket kell a termőföldről betakarítani. Az aratás után következik a cséplés. Már e folyamatnak is múltja veszett, nincsenek meg azok a régi aratási szokások, amelyekre még nosztalgizva sokan emlékszünk. (Az 1900-as évek közepén még megvolt.) A cséplést követi a padláson történő szárítás, tárolás. Minden családi ház padlásán megvolt a megfelelő hely, ahol a búzát tárolták a család részére

Hajnalhasadáskor már készült a kenyértészta: A fából készült dagasztóteknőben ott a keresztfá, a teknő mellett a tálban a megkelt kenyértészta. A dagasztóteknő fölött a háziasszony átszitálja a lisztet mögötte a banyakemence látható. A rajz néhai Fejes István tordai festő alkotása

egész éven át. Innen vittek a malomba bizonyos mennyiséget őrölni. Az őrölt búzaszemekből kapott finomlisztet szintén a padláson tárolták egy külön erre a célra készült tiszta faládában. Korábban e ládát nem asztalosok, hanem ácsok, majd bognárok – ideiglenesen – deszkákból készítették.

A kenyérsütésre a hétvégeken került sor – tehát pénteken –, hogy vásárnap mindig friss kenyeret tegyenek az asztalra. Minden sütés előtt a gazdasszony, már fenn a padláson, szőrszítával kiszitálta a lisztet. Ez azért volt nagyon fontos, hogy mindig tiszta liszt kerüljön a kenyérbe. Ezután egy gyékényből készült szakajtóval mérte ki a liszt mennyiségét. Annyi szakajtó lisztet hozott le a padlásról, ahány

kenyeret kívánt sütni a családnak. Általában egy hétre való kenyeret sütöttek. A családtagok számától is függött, mennyi kenyér kerül a búbos kemencébe.

A megfelelő mennyiségű kenyérlisztet egy fateknőbe – ami fűzfából készült –, közismert néven „kenyérsütő teknőbe” helyezte. Közben már beáztatta a komlót. A „komló” nem más, mint ma az üzletekben vásárolható élesztő, amelyet a kelt tészták készítésére alkalmaztak. A komlót minden háziasszony – tavasz alkalmával, amikor nem akadt sok tennivaló a ház körüli kertben – kinn a termőföldön készítette. Mintegy húsz-harminc darabot, mégpedig korpából. A korpa pedig nem más, mint amikor a liszt

tet a malomban megőrlik, ekkor több részt választanak ki a búzaszemekből, tehát kapható a korpa, a durvább liszt, vagyis a gríz, valamint bizonyos mennyiségű fehér liszt, amelyből vásárnapokon és más ünnepnapokon elkészül az ünnepi kalács, valamint a kenyérliszt. A komlókészítés alkalmával – amikor termeltek komlót falvainkban – a nyers korpába bizonyos mennyiségű komlót is tettek. Így ez adja meg a kenyér ízét, aromáját. Amikor elkészült a nyers komló, kisebb kúp alakú gombócokat formáltak belőlük, és egy úgynevezett „komló kosárba” rakják. Kinn a napon napokig szárítják. Ezt követően, anyagból varrott zacskókba rakják, s abból vesznek minden kenyérsütéskor használatra.

A komlót langyos vízben áztatják. A padlásról lehozott liszt mennyiségét pedig kettéosztják a teknőben, s a teknőre helyezik a „kovásztévfát”. Amikor már szétázott a komló, ezt is a szitán átszűrik. Most következik a bedagasztás – de csak a teknőben lévő fél lisztet keverik össze, és ezt a tésztát legalább négy-öt óra hosszáig pihenni hagyják. A szépen megkelt tészta csak akkor jó, ha megroskadt és ráncos. Ezt követően csak hajnali három-négy óra után kerül sor a dagasztásra. A megmaradt lisztet is feldolgozzák, bizonyos mennyiségű langyos víz hozzáadásával. Minden kenyérre fél-félmaroknyi sót is beletesznek a kenyértésztába. E folyamat, dagasztás még egy-két órát vesz igénybe. Ha ezzel is elkészültek, letakarják a tésztát fehér lepedővel és pihenni hagyják, míg befűtenek a kemencébe. A fűtést kenyérsütés idejéig csak a gazdasszony végzi, aki a kenyeret dagasztja, mert a kenyérsütés nemcsak hosszadalmas, fárasztó munka, hanem nagy gondosságot is igényel. Azonkívül a jó minőségű kenyérhez sokban hozzájárul még a jó minőségű kenyérliszt, valamint a komló elkészítése. Tehát tudni kellett elérni a kemence megfelelő hőfokát is. Ahogy elkészült a befűtés, a megdagasztott kenyértésztát a kenyérsütőbe rakják. A kenyérsütő nem más, mint egy ötliteres lábasra hason-

lító kerek bádogedény. Ahány kenyéret sütnék, annyi kenyérsütő edényre volt szükség. Közben szénvonóval kiveszik a kemencéből a parazsat, ha pedig nem vették ki, akkor a kemence oldalára kellett igazítani. (A szénvonó: fából készült félkör alakú kellék, de készülhetett ritkább esetben vasból is.) Amikor kiszedték a parazsat, még seprővel a banyakemence alját – mely égetett téglából volt – kiséprik. Ekkor behelyezik a háromlábú vaslábakat. Ahány kenyérsütő edény fér be a kemencébe, annyi vaslábra van szükség. Utána kerül ezekre a forró kemencébe a kenyértészta, majd rácsukják a kemence ajtaját, és kétórányi sülés után kerül ki a kemencéből a finom illatú, ropogós héjú kenyér.

Nagy öröm volt a gyerekek számára, amikor kora reggel kikerült a kemencéből a forró kenyér, esetleg a lepény. Télen és hideg napokon benn fűtöttek a családi házban felépült banyakemencében. Nyár folyamán, ha magas volt a hőmérséklet, akkor kinn az udvarban a nyári kemencében sütöttek, mert az is volt minden háznál egy.

A kenyérsütést minden lánynak meg kellett tanulni, hiszen addig nem mehetett férjhez, míg nem tudott jó kenyeret dagasztani.

A kenyeret nagy tiszteletben tartották. Krisztus testének tekintették. Nem fordult elő, hogy maradék kenyereket eldobjanak. Ha leesett a poros, piszkos földre, akkor is le kellett takarítani, megcsókolni s elfogyasztani. A kenyérmaradékokat, amelyet nem bírtak elfogyasztani, mert meg-savanyodott álltában, a jószágokkal etették meg, de nem volt szabad eldobni egy szeletet sem. Az aratás és cséplés utáni első lisztből készült kenyér ünnepnek számított a családban. A kenyérnek nagy becsülete volt! Ha a család az asztalhoz ült, a kenyeret elsőnek a családfő vette a kezébe. Aljára jelképesen keresztet vetett a kenyérvágó késsel, és csak ezt követően szegte meg, s annyi szeletet vágott, ahányan ültek az asztalnál.

Sok évtized óta térségünkben nem láthatunk hagyományos aratást

és cséplést. Falvainkban a Bega folyó mentén hagyományos kenyérsütéssel sem foglalkozik az új generáció, kivéve néhány kisiparost – a múlt század (1900) hatvanas éveiben elvértve egyes falvakban: Tordán Szántó István, Bukosza Ferencz, valamint Gyolai Péter Előd Udvarnokon – aki szakmájában dolgozott, de később ő is átköltözött Tordára. Muzslyán Márki János és Kovács József, valamint a városban, Nagybecskerekben akadtak 13-an, akik ebben a szakmában dolgoztak. Jelen pillanatban működik egy pékség, közismert néven a „Fodor”, mely a városi olajgyár tőzsomszédságában üzemel. Erzsébetlakon (Belo Blato) Gombos Györgynek és Fekete Péternek volt péksége. Meg kell említeni, hogy manapság vannak is elvértve egy-két településen még pékek, de azok már más nemzetiségűek, így másként készítik el a kenyeret. Eltérnek a szokásos, hagyományos kenyérsütéstől.

Hogy mi a hagyomány? E kifejezést sokszor napjainkban hallhatjuk, de mégsem találkozunk a tudatosan ápolt, szokásos kenyérsütéssel, szappanfőzéssel. Hagyomány mindaz az a műveltség, foglalkozások, szerszámok, illetve azon szellemi javak ápolása, amelyek a múltból megmaradtak számunkra, amelyek emlékeztetnek elődeinkre.

Adatközlőm: a muzslyai Német Irén, aki maga is a Tisza és a Bega folyó közti területen, a tanyavilágában nőtt fel. Megtanulta kislánykorában a kenyérsütést, elsajátította az aratást, a cséplést, de még a kancsuka forgatását is, mert rábízták a tehenek őrzését is.

Emlékörző, régi kisiparosok a Bega mentén

Korábban a Torontál vármegyében, ma Bánátban az Ó-bega és a Bega folyó mentén elterülő községekben dolgozó kisiparosok emlékét dolgoztuk fel, s olyan helységeket, ahol még manapság is a magyar ajkú lakosság többségben él: Tamásfalva (Hetin), Magyarittabé (Novi Itabe), Udvarnok – Rogendorf (Banatski Dvor) a szomszédos helységgel, Torda, Szent-

mihály (Mihajlovo), Nagybecskerek külterülete, Muzslya, Lukácsfalva (Lukino Selo) és Erzsébetlak (Belo Blato), ahol egyaránt fejlett volt a háziipar, a kézművesség. A későbbi idők folyamán alakultak ki, a falu fejlődésével egyidejűleg, a nélkülözhetetlen kisiparban dolgozó munkások.

A mindennapi öltözködéshez, étkezéshez, a föld megműveléséhez szükséges szerszámokat saját maguk házilag készítik. Ekkor kezd el fejlődni a háziipar. Mindezt az ügyes kezű emberek – igazolt szakképzettséggel nem rendelkezők (diploma nélküliek) – végezték.

Az asszonyoknál különösen kiválnak azok, akik nagy hozzáértéssel főzik ki a háziszappant, kenyeret sütöttek, varrtak – hímzéseket készítettek, slingeltek a ruházatukra.

A férfiak ügyesek a gyékény és vessző fonásában, mint kézművesek sokan kiválnak a falverésben, tetőfedésben, kútásásban. Akadnak olyanok, akik speciális munkákat vállaltak, mint az ácsok, gölöncséresek. Ám ők is többet vártak az elvégzett munkákért a megköszönésnél. Természetbeni fizetséget is elvárnak egyesek: búzát, kukoricát. Tehát a háziipari és kézművesség következő foka már eléri azt a magas színvona-

A tordai Fodor József birtokában őrzött fonószék, amelyen készültek a falusi nép számára a színes szőttek, valamint a családi ház földes padlózatára a színes rongypokrócok (Précz István fotója)

lat, hogy megindul az árutermelés nagyobb mennyiségben. Termékeiket helyben, vagy részben a közeli falvakban rendezett piacokon, valamint vásárokon értékesítik pénzért. Esetleg búzáért, kukoricáért árusítják. Mint kétékezi, nagy szaktudással rendelkező személyek között megjelennek a gölöncséresek, kovácsok, bognárok, szíjgyártók, kötelesek.

A háziipar kialakulása különösen ott volt érezhető, ahol szükség mutatkozott egy-egy szerszám és használati tárgy elkészítésére. A mezőgazdaságban jelentős munkaerő-felesleg mutatkozott. Megvolt a szükséges nyersanyag, mint a vessző és a gyékény. A Bega folyó partja mindig gazdag volt fűzfákban, mocsaras területeken, a víz partján gyékényből sem volt hiány, bőségesen volt kender is. A kender megérése és levágása után a kendert hetekig kellett áztatni.

Egyes falvakban szalmából is fontak kisebb tárgyakat, mint pl. szakajtót, nyári időszakra az aratóknak szalmakalapot. Kinn a mezőn, ha az aratók befejezték az aratást, koszorúkat, dísz tárgyakat fontak.

A folyó partján, mocsaras területen termett a sás. A gyékényből már sokkal értékesebb, hasznosabb tárgyak készültek, mint pl. bevásárlókosár, szatyor, lábtörlők, papucskok, ablakvédők nyáron, hogy megvédjék a lakást a nagy forróságtól, télen a hideg ellen. Esténként is ablakvédőt helyeztek az ablakokra, hogy a járókelők ne tudjanak belátni a petróleumlámpa fényével világított szobákba. Csuhéból is fontak házbeli papucskokat, lábtörlőket.

A Bega mentén termett fűzfából nagyon sok ház körüli kelléket tudtak készíteni mint háziipari termékeket: a kézművesek kisebb-nagyobb garabolyokat, kosarakat – amelyben hordták a termőföldről szedett kukoricát a lovas kocsira. A jószág etetésekor az ennivalót az állatok részére ebben tartották. E kosarak nélkülözhetetlen tárgyak voltak a falusi emberek mindennapi életében. Különböző méretű, karos kosarakat készítettek az asszonyok részére, amelyet vásárlás al-

A rogendorfi Kincses János gyékényből készült szatyorjai (Précz István felvétele)

kalmával örömet használtak. Ebben hordták a mezőre a munkásoknak az ételt. Fűzfavesszőből készült a komlószárító – egy méter átmérőjű kerek kosár.

Azonkívül megjelennek a seprűkötők is. Minden falusi portán nélkülözhetetlen volt az úgynevezett kerti söprű. Ez megtermett minden családi ház kertjében, mert vadon nőtt. Idővel a családi házak belső takarítására is szükség mutatkozott egy jobb minőségű söprűre. Erre a célra a szántóföldeken, a családi ház kertjében cirkot vetnek. A beérés után levágják, megszáritják, s végül a kézművesek elkészítik. Megkötik tél idején az egész évre való seprűket, de jut még eladásra is.

A vesszőfonás és vesszőből készült tárgyak

A Bega folyó mentén levő mocsaras területen növekedett fűzfának fiatal ágaiból készültek bizonyos használati tárgyak, mint: a kukorica kas (kosár), fás kosár, szárító kosár, tyúkborító – amikor a kotlós kikeltette a kiscsibéket a gazdasszony, hogy megvédje a szarkától és más ragadozóktól a kotlóst és a csibéket, akkor egy nagyobb területet lefedő, úgynevezett tyúkborítóval fedte le őket a gazdasági udvar bármelyik részén. A szakajtó csakis vesszőből készült, leginkább a tyúktojás tárolására, de a

jószágok etetése alkalmával is tudták használni. Vesszőből készült a kenyérkosár is. Amikor elkezdődött a vesszőtermesztés, kialakul a kisipari termelés. Kisipari terméként készülnek még a mai napig is pl. tetszetős kerti bútorok. Szemet gyönyörködtető, színes bevásárlókosarakkal is találkozhatunk a kirakodó vásárokon, falunapokon, heti piacokon.

Gölöncsér

Az ember mindennapjaiban igen fontos volt, s már ősidők óta ismeretes volt az edények elkészítése. Ismeretlen még ma is előttünk, vajon milyen anyagból készültek a tányérok. Ám feltehető, hogy egy időben jelennek meg a fából és agyagból készült tárgyak, mint a fazék és a tányér. Legelterjedtebbek voltak a puhafából készült edények, melyeket még a sátoros vándorcigányok készítettek. Ezekből napjainkban is megtalálhatóak a kis és nagy fateknők, tányérok, tálak, bár egyre ritkábban láthatóak a Bega menti falvakban. Csakis mint emléktárgyakat őrzik. Agyagból készült tálak és más edények még manapság is előkelő helyet kapnak a háztartásban, amelyeket – csakis az utóbbi időben – a gölöncséresek állítottak elő.

A fazekas, vagy gölöncsér elnevezés azokat illette meg, akik a legegyszerűbb használati edényeket: kis és

A gölöncséres agyagórlője Honák Antal műhelyében (Précz István fotója)

Perjesz András, a tordai gölöncséres termékeit árulja a tordai vásáron 1961-ben

nagy tálakat, fazekakat, hal- és kacsasütőket, lábasokat, virágvázakat, csirkeitatókat, vízhordó edényeket készítettek. A tálakon, tányérokra kívül más díszített edényeket is korongoztak, mint a tejes, lekváros bögrék, gyertyatartók, boros és pálinkás butykosok. Itt érdemes megemlíteni, hogy még napjainkban is meg van örököve, ismeretes és sokan emlékszünk arra, hogy öreganyáink a kimosott tejes köcsögöket szabad levegőn szárították „a köcsögszárítón”. A már kiszáradt gyümölcsfa lecsontult ágaira helyezték el a melléképület közelében a köcsögöket. Erre azért volt szükség, mivel a cserépedény – bárhogyan is készült – idővel magába vette a tej erős szagát, de a levegőn száradó edény tartósabb volt.

Nagy volt a becsülete a tordai Perjesz András fazekasnak a Bega mentén, Tamásfalvától egészen le Szentmihályig. Torda a Bega folyótól mintegy 20 km-re esik, de mégis csak közel van. Egyedüli falu, ahol mindig virágzott a háziipar, később a kisipar. A mester szép termékeit a parasztkocsira fölrakva a környező falvakban értékesítette portékáit. Hogy miért volt éppen Tordán fejlett a gölöncsér kisipar? Valószínűleg már említettük, többnyire ott fejlődtek ki a kisiparos szakmák elsősorban, ahol megfelelő nyersanyag volt biztosítva a számukra. Tehát feltehető, hogy itt volt megfelelő agyag, amelyből a gölöncsér a termékeit elő tudta állítani. Tordán alakult ki egy híres téglagyár, amely-

nek nyomát még ma is megtalálhatjuk a faluban.

Pásztorművészek

Ők nem foglalkoztak háziiparral, sem kisiparral, mégis nélkülözhetetlen foglalkozás volt a Bega-parti falvakban. Az a sok-sok tárgy, amit elkészítettek manapság népművészeti érték. Foglalkozásuk: kanász, gulyás, pásztor, juhász volt. Kora tavasztól késő őszig ők voltak azok, akik már kora hajnalban, „még aludt a falu”, különleges trombitájukkal, kancsuka pattogatással ébresztették a lakoságot, terelték ki a Bega folyó töltésére és annak medrébe a jószágokat. Udvarnokon–Rogondorfon a Kiss, Császár, Küszü család tagjai voltak az utolsó pásztorok az elmúlt század (1900) vége felé, Szentmihályon pedig Horcsik Illés.

Rogondorfon járva az utcákat, a falu utolsó utcájában Kószó Mihályt szerencsére otthon találjuk. (Gulyást már nem csak itt, de más Bega-parti falvakban sem lelhetünk, kihalt ez a foglalkozás.) Szép arcú, napbarnított, szelíd tekintetű gulyás ember. Az arcát, mint a bánáti rónaság, nem kímélte a napsütés, sem a jégeső. Közel ötven évet töltött el a pusztán. Volt ő kisbojtár, bojtár. Odakinn a fűzfák árnyékában számtalan bicska, kés, kancsuka nyelet faragott, készített ő furulyát is, asztali citerát, de mindezek mellett még saját és társai részé-

re kancsukákat font bőrből, de egyéb fafaragást is elvégzett.

Horcsik Illés viszont számtalan asztali citerát készített, nem csak saját magának. Napjainkban már mindezeket a hangszereket a családtagok örökölték, vigyázzák emlékét a szerzőnek. De nevezhető ez bánáti pásztorművészetnek is, mivel a pásztorok mindezek mellett szaru- és bőrmunkákkal is foglalkoztak. Szaruból kürtöket, sőtartókat, rühzsír tartókat, késtartókat készítettek. Karcolt és vésett faragással díszítették ezeket. A kancsukanyelekre egyszerű jeleket, templomokat, madarakat és más állatok alakjait vésték. A bőrmunkájuk is figyelemre méltó volt, nagy hozzáértéssel karikás ostorok, vagyis kancsukák fonásában tűntek ki. De más bőrmunkákban is kiváló szakemberek voltak, különösen nagy az értéke a bőrből készült pásztortarisznyának.

A pásztorok, kanászok, gulyások után megmaradt pásztorművészetet Muzslyán Mária István őrzi, és hobbi-ból el is készíti a szebbnél szebb kancsukákat. A kancsuka nem sokból áll. Létezik a nyél, amely 50 cm hosszú. Legjobb, ha szilva- vagy cseresznyefából készül. A kancsuka nyele akkor tetszetős, ha jól ki van dolgozva, gazdag faragásokkal ékesítve. Az erős szíjkötést a nyélhez sárgarézből készült karikával erősítik, több esetben csak bőrből vágott szállal is össze lehet kötni. A bőrből font kancsuka, vagyis a csapó végén van a sugár, ez adja a kancsuka hangját. A sugár nem más, mint hársfából kidolgozott, esetleg „manillából” készült szálak. Ismerünk kétféle kancsukát: kiskancsukát, amely 2 méter, a nagykancsuka pedig 4 méter hosszú és négyszálas bőrfonalakból van kifonva.

A háziszappan főzése

Nagy múltú háziipari foglalkozásnak számított, mert már az ősidőkben is az embernek tisztálkodnia kellett, ruhákat mosni. Ezt pedig kezdetben úgy végezték el, hogy tiszta fa hamut és oltott meszet vízben keverték. Fölforralták, majd a kihűlés után ebben a vízben beáztatták a mosásra való ru-

hadarabokat néhány órán át, így áztatás után kezdtek hozzá a mosáshoz.

A későbbi idők folyamán megjelenik, s elkezdődik a háziszappan főzése. Azóta is napjainkig a szappannak nagy szerepe van a mindennapi életünkben. Ezzel teljesen kiveszett a kezdetleges, pácolt hamulúggal való mosás. Manapság is mosnak, de most már a főzött szappannal sem találkozhatunk, mert ezt az eljárást is felváltják a gyárilag készült szappanok, vegyszeres mosóporok. Nagybecskerekben, a Búza téren a múlt század közepén kisiparos szakmaként készítették háziszappant Mészáros István műhelyében. Tehát ez is bizonyítékul szolgál, hogy nagyon sok háziipari szakmából kinőtt a kisipar, a kisiparból pedig a nagyipar, vagyis gyárilag készült termékek. Az első cég, amely a különböző háziszappanok mosásra, tisztálkodásra és kölnivizek előállítására rendezkedett be, a nagybecskereki sörgyár utcájában nyílik meg, melynek tulajdonosa dr. Purkov Milán fogorvos – édesapja Purkov Deján volt.

A háziszappan főzése kora tavasszal, rendszerint a húsvét előtti hetekre esett. Mivel egész éven át minden családban a háziasszonyok rendszeresen összegyűjtötték a zsíros hulladékokat, szalonnadarabokat, amikor elérkezett november, december, a disznóvágás ideje, akkor a zsíros darabokat, disznóelet, egyesek még a fodorháját is félretették, tehát mindazt, amit nem használtak fel, bele került a szappanba.

Öt kg zsiradékból és egy kg zsírszódából mintegy tíz darab szappant főztek ki. A zsírszóda felváltotta a korábban említett hamulúgot. A zsírszóda most már festékes, vegyszeres üzletekben is megvásárolható. Az udvar bármelyik részében fel volt állítva a katlan, de sok helyen sopa (supa) alatt kiépített katlanház volt. A katlanba kerül a zsiradék és a zsírszóda, megfelelő vízmennyiséggel felkeverik, erős tűzön felforralják, hogy a zsírszóda szétmarja a zsiradékot, ami így folyékonyvá válik. Majd lassú tűzön tovább főzik, mindaddig, míg a

folyékony szappan föl nem emelkedik a katlan, vagyis az üst tetejéig. Az úgynevezett lúg, amely használatlan, az pedig a katlan alján maradt. Ekkor kettéválasztják a szappant és a lúgot. A lúgot azonnal az udvar végén levő kertben elássák, mert ennek igen nagy mérgező hatása is van. A kiszűrt szappanfolyadékot másodszor is elteszik a tűzre, bizonyos vízmennyiséggel feloldják, s lassú tűzön még egyszer kifőzik. Ha szép fehér szappant kívánnak elkészíteni, akkor a szappanfolyadékba néhány nagyobb csontdarab is – sok esetben a disznókondától megmaradt csont – kerül bele. Az így kifőzött szappant, a földön már korábban deszkából elkészített, fehér ruhával bevont keretbe kiöntik, néhány napig pihenni hagyják, majd mintegy tíz centiméteres nagyságra, vagyis olyan nagy darabokra vágják a szappandarabokat, hogy használatkor megfogható legyen a kézben. Az ilyen szappanok vastagsága mintegy négy-öt centiméter. A második kifőzés után a leszűrt szappanból a katlan alján maradt fekete lúgot sem dobják el, ezzel mossák a koszosabb, vagyis a munkásruhákat, lópokrócokat, a családi ház padlózatán levő színes rongypokrócokat.

Szentmihályon is, mint más Bega menti falvakban, sokan foglalkoztak a háziipari szappanfőzéssel. Adat-

Az erszébetlaki (Belo Blato) Kuharik Jano kovácsmester

közlőmön kívül Makán József, Tóth Erzsébet is kiválóan értett a szappanfőzéshez, Rogendorfon pedig Kósó született Dugonity Verona. A háziszappannak nem csak tisztálkodási, hanem egészségi szempontból is nagy volt az értéke. Különösen fejmosásnál ápolt a haját, eltávolította a hajban és a fejbőrön keletkezett zsiradékot, korpát.

Adatközlő Szentmihály falu legidősebb lakosa TÓTH MÁRIA (1922-ben született).

Tíz nap kell egy kocsihoz

Vajon mit is csinál egy bognármester? A mai, gépesített világban a lőcsős és féderes kocsik ideje már régen lejárt. Így a kocsikészítő mesterek is régen kihaltak. Pedig ők készítették a kubicos talicskákat, kordékat, a különféle típusú parasztkocsikat, szekereket, féderes kocsikat, fiakereket. A kovácsnak csak a kész kerekeket kellett megvásálnia, „a kerékre ráhúzni az abroncsot – akkor vasból készült el a kerékgumi”. A mai világban ilyen munkák nincsenek, a bognárok is csak megsárgult fotókon láthatók. Pedig ez felelősségteljes és fontos szakma volt a falu életében. Bognárok voltak: Tamásfalván Hegedűs Mihály, Magyarittabén Varga Péter, Varju Sándor, Kovács István, Kormos Sándor, Udvarnokon-Rogendorfon Szekeres Imre, Erzsébetlakon Paligrosz György és Hertyan Andrija.

A szegény ember téglája

Azért, hogy fölépüljön egy családi ház, a szomszédok, rokonok, ismerősök bandába verődtek. A földből verték ki a házfalakat, de egy személy volt, aki a munkát vezette. Ő már nagyobb szaktudással rendelkezett, kivált a többiek sorából, így lett ő a bandagazda. E kézművességből született meg a kőműves szakma.

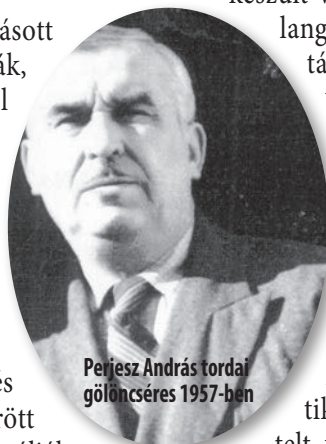
A lakóháznak is szükség volt kisebb falakra, amit földből nem tudtak elkészíteni, ezért kialakult a szegény ember téglája, a vályog. A vályogvetést leginkább nyáron végzik, ebből az ősrégi kézműves szakmából alakult ki a téglakészítés.

Gyárilag a későbbi években állítják elő, manapság is nagy jelentősége van az építészetben.

Elkészítése: a kiásott földet rakásba rakják, összevágják, vízzel jól eldolgozzák, az így nyert sarat behintik pelyvával – ami nem más, mint a búzakaralásból nyert, a búzaszem körüli legapróbb szalmaszál vagy esetleg cséplés alkalmával nyert törött szalma –, ezt belekapálják és egy napon át állni hagyják. Másnap a pihent sarat előbb jól összedolgozzák, és ezután kezdik a vályogot vetni. A kidolgozott sarat vályogvetőbe rakják. A vályogvető nem más, mint könnyű, leginkább fűzfából készült fenekes, amin hat egyenletes lyuk van. A fogóláda, két fogóval elől és hátul, megegyezik a tégl méreteivel, 24x11x7 cm-es. A láda belseje tehát, ha egyes volt, akkor ekkora, ha kettes, akkor kétszer ekkora volt. Korábban nagyobb méretű vályogot is készítettek, ennek utódja ismeretes, de ma már nem találkozunk az építészetben sem nagyobb formátumú vályoggal, sem téglával, ennek méretei pedig 29x13x7 cm volt. A parasztember, a mezővárosi nép legfontosabb építőanyaga volt. A falvakban, különösen a faluvégen alakult ki, ahol az őszi és tavaszi esővizet felfogják. Mélyebb gödrök ásásakor megfelelő talajvízhez is juthatnak a vályogverők. Nagybecskerekén például megemlíthetjük a még ma is igen közismert „Jamura” részt. Ez ott húzódik, ahol a ma már igen ismert „Sulmán Rózsa” lakónegyed található. Ám érdekes az is, hogy e területen éltek a híres roma zenészek. Itt volt a bölcsőjük, habár közülük nagyon kevés volt az a személy, aki vályogvetéssel foglalkozott, de mégis itt húzódtak meg a város peremén.

Vályogot csakis július, augusztus hónapban vetik először. Ilyenkor már megvan a sárba való poly-

va, valamint ilyenkor vannak az év legmelegebb napjai. A nyers sárból készült vályogot a forró napon,

Perjesz András tordai gölőncsérés 1957-ben

langyos szél által szárították ki. A vályogvetőt vízbe mártják, majd a láda belsejét behintik polyvával, mielőtt beleteszik az előre elkészített sarat. Vagyis begyömösölik a sarat a vályogvetőbe, ezt vizes kézzel elsimítják, s újból behintik polyvával. A sárral telt vetőt egy méteres, vékonyabb vaspálcikából készült húzóval elhúzzák a megfelelő parcellára, ott felemelve a vályogvetőt kifordítják, s így a kirakott vályogokat néhány napig szikkadni hagyják a földön. Később megfordítják, amikor így is megszikkadt, felállítgatják oldalra, s újból egy hétig így szárad. A kiszáradt vályogot dupla sorban, hézagosan háromszögbe (kúpokba) rakják, még egy hétig így szárad. Csak ezután kerül sor arra, hogy parasztkocsival hazaszállítsák, vagyis oda, ahol építkeznek. Legtöbb esetben nem azonnal használják fel, hanem csak a következő évben. Meg kell említenünk, hogy a jól kiszáradt vályog, ha a vályogba gabona héját, vagyis polyvát tettek, akkor az ilyen építőanyag sohasem volt nedves. Ez a vertfalakban is így van, mert amikor verték építéskor a családi házakat, minden földsor töltésére szintén száraz polyvát szórtak. Ez igen kiváló nedvességizoláló volt.

A vályogot rendszerint ketten vetik, vagyis verik. Az egyik vető a vályogvetőt, a ládát tölti, a másik pedig elhúzza a megfelelő helyre, s kiüríti a vetőládát. A falverők pedig bandában, esetleg a rokonok összefogásával verték (mintegy 10 ember) fel a családi ház falait.

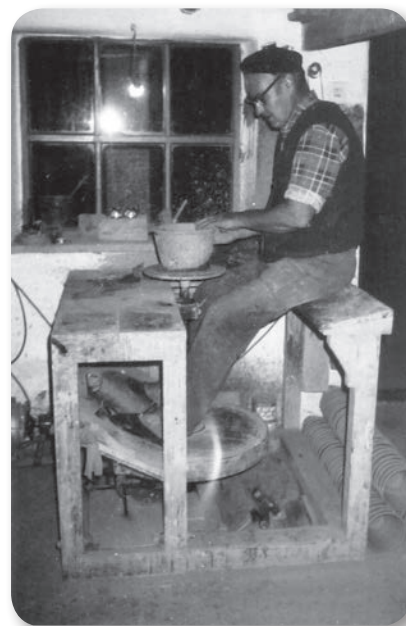
A háziipar és a népművészet

Egyes háziiparszerű munkákból, de különösen, amit a nők végeztek, alakult ki a népművészet, amely

nem egyszer rányomta bélyegét egy-egy viseletre, díszes hímzésre. Nagy különbség van az udvarnoki és az ittabéi, de az erzsebetlaki hímzésnél is. De megtalálható a szövésben, a fonásban úgyszintén. A Bementi magyar népművészet egyik leggazdagabb és legváltozatosabb ága a hímzés, amely közel áll még a szöttesekhez is. Úgy készülnek, hogy a sima szöttekbe szálszámolással varrják be a mintákat, s ezek az úgynevezett keresztzemes és szálas varrottasok.

Hímzésekkel a használati, de az átlagnál ünnepélyesebb darabokat látták el. Éppen ezért nagy szerepe van elsősorban a népviselet különböző darabjain, de csak olyan felületeken, ahol azokat látni is lehet. Más ruhadarabokon is láthatóak a népművészeti dolgok nyomai, mint az ágyneműkön, a párnavégeken, takarókon, abroszokon, törölközőkön. Az alapanyagot is házilag készítették el, a hímzésre szolgáló fonalakat úgyszintén, amelyeket növényi festékekkel színezték. Legújabbban mindezt gyárilag készítik el, s a boltokban vásárolják meg.

A magyar szöttek, de ez különösen megtalálható Erzsebetlakon, alapszíne a piros és a kék. A szövő rendszerint arra törekedett, hogy

A muzslyai Honák Antal fazekas a legjellegzetesebb szerszámon, a korongon dolgozza fel az anyagot (Précs István fotója)

Honák Antal muzslyai gölöncséres termékei (Précz István fotója)

a vászonba szőtt rózsát, a pipacsot mindenki megismerje. Ám nem maradhatott ki a magyar hímzésből sehol sem a búzavirág és az arany búzakaralász sem. Ha ezt meg tudta közelíteni, munkáját annál többre tartották. A len és a kender feldolgozásában volt érezhető különösen, mert a finom kendervásznat lehetett csak díszíteni szebbnél szebb varrásokkal.

Udvarnokon igen mély nyomot hagyott a fehér hímzés, különösen az ünnepi ruházaton. Az apró virágok szinte a szemünk láttára színesedtek ki, de nem csak a ruházaton voltak jelen. A díszes fehér hímzést megtalálhattuk az ágyhuzatokon, asztalterítőkön egyaránt. Külön csoportot alkotott a lyukhímzés. Külön értéke volt azoknak a tárgyaknak, amit a nagylányok adtak ajándékba a vőlegénynek eljegyzés alkalmával. E hímzések egyik nagy csoportjához tartoznak még a kisledőkön, a fejkendőkön – de a színes varrások is megtalálhatóak egyaránt e Bega menti faluban. A kevésbé fehérített kendervászonra varrtak jobbra piros pamuttal, mindig pontosan kiszámolt, szabályosan megszerkesztett, tiszta és aprólékos mintákat.

Erzsébetlakon jobbra a piros, de használták a kék pamutból készült hímzéseket is, ahol pontosan kiszámolt, szabályosan megszerkesztett, tiszta és aprólékos mintákat szálon varrott öltéssel és keresztszemmel, valamint szilágysági hímzésekből

álló keresztkekkel varrtak, s ezt még ma is megtalálhatjuk. A mintákat széles közepmezőben helyezik el, egyenletesen elosztva a keskeny peremdíszekkel.

A takács a szövessel foglalkozó háziiparos, mind kevesebb volt a múlt század (1900) végén. A Bega-parti falvakban már velük nem is találkozunk, Tordán van Müller Jánosnak és Csapó Jánosnak különleges szövőszéke a családi házában. Ők vállalják még a kenderből készült szőttesek készítését és a rongyokból való pokrócok szövését, vagyis népnelvén a rongypokrócok készítését. Mi is az rongypokróc? Igen, ma már népművészeti tárgy. A rongypokróc alapanyagát a családi házakban az

asszonyok összegyűjtötték – az elnyűtt ruhákat, amit már nem lehetett megfoltozni. Minél vékonyabb csíkokra darabolták, tehát 1-től 3 centiméter szélesre. A lehető leghosszabbra darabolták, majd gombolyagba tekerték, színek szerint külön-külön. Különösen a hosszú téli estéken készítették el az anyagot, majd a takácsnak adták. Ők ebből szőtték meg a szebbnél szebb színes rongypokrócokat, s ezekkel többnyire a falusi családi házak földes padlózatát terítették le. Vagyis így készítették el még a múlt század (1900) közepén is a falusi szőnyeget. De sok helyen a banyakemence körüli padkára, konyhában, szobában a padokra is került. Többször még a szalmával, csuhával kitömött szalmazsákos ágyakat is ezzel takarták le. Kapálás, aratás és kukorica-törés alkalmával a mezőn a földre terítették, s erre rakták ki az otthonról kihozott ételt. A lovakat, amikor a kocsinhoz kötötték, ezzel a pokróccal is letakarták, habár erre a célra mégis leginkább a kenderből készült lótakarót használták, ami megint csak a takács készítménye volt. Manapság már e szakma is kihalt. Nagybecskerekén a hétvégi piacon korábban a moholi Vén Erzsébet termékei voltak kaphatók, s igen nagy érdeklődést is keltett a lakosság körében e népművészeti termék. ○

A nagybecskereki Vujčin Vojislav bocskoros kellékeit a városi piacon értékesíti. A bocskor korábban egyetlen lábbeli és nélkülözhetetlen volt a falusi parasztságnál, a pásztoroknál, kanászoknál, de a főurak is viselték. (Précz István felvétele)

Apatini hangszerkészítők

Pogány Margit, Zombor

A Bácska betelepítése idején, a XVIII. század közepén minden helységben új templomot is építettek, és azt természetesen orgonával is ellátták. Az orgonaépítés akkor is a ritka iparok közé tartozott, de ennek ellenére környékünkön a kereslet miatt több helyen is voltak ilyen műhelyek: Eszéken, Pécsen, Szegeden, Baján és Apatinban. A 19. század első felében a Kapisztrán Szent János ferences rendtartományban is éltek orgonaépítő testvérek, akiknek számos orgonát köszönhetünk: Baja, Bács, Bród, Ilok.

Angster József (1834–1918), a nagy hírnevű pécsi orgonaépítő mester, aki többek közt Párizsban is tökéletesítette tudását, hazatérve végiglátogatta az akkor fellelhető orgonákat az Osztrák–Magyar Monarchia déli vidékein, és írásban számolt be azok minőségéről. Szerinte egyedül az apatini Fischer Gáspár (1772–1829) orgonaépítő hangszerei értékesek, elsőrendűek. Hogy nem ő volt az első apatini mester, azt bizonyítja a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata egyik Évkönyvében Cziráki Gyula, bogojevói káplán, az említett társaság tagja, aki azt írja, hogy az első bogojevói orgonát 1792-ben vették meg az apatini id. Pump mestertől, és 1890-ben eladták Erdődnek.

Fischer Gáspárról tudjuk, hogy az új apatini templom részére 1795-ben tőle rendelték az orgonát. Ő akkor tért vissza dél-magyarországi vándorútjáról, melyen a bonyhádi Róth József és a szegedi Róth Krisztián műhelyében dolgozott. Arról nincs adat, kinél kezdte az ipart tanulni, de feltételezhető, hogy még Apatinban, szülővárosában. Az apatini orgonát 1797-ben fejezte be. Ez bimanuális (kétfélelentyűzetű), tizenhat regiszteres orgona, mely 1911-ig volt használatban eredeti helyén, utána a karavukovói templomba adták el. 1804-

ben épített Fischer orgonát Eszék és Valpovo részére, 1811-ben Újszivácra, Majsára, Kerényre (Kljajicevo), 1813-ban Cselarevóra és 1821-ben Hódságra (ez utóbbi ma is üzemben van) szállított. 1828-ban vállalta az eszéki vár (Tvrđa) Szt. Mihály temploma részére az orgona megépítését, de azt már fia, Fischer János fejezte be apja halála után.

Fischer Gáspár élete és munkássága adatai Michael von Kunitsch 1822-ben megjelent *Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn und seiner Einverleibten Provinzen* (1824. Pesth) című munkájában találhatóak, aki az Apatinról szóló részben dicséri a mestert: „Caspar Fischer, orgonaépítő és ugyanakkor gépész, született apatini, egyike az ország tehetséges, értelmes és hírneves orgonaépítőinek, az apatini templom orgonája, melyet ő épített, azóta – 26 év óta – még a legcsekélyebb javításra sem szorult. Még sok új orgonát épített más helységekben is és több, más mester rosszul elkészített orgonáját javította meg, sikeresen építette át. Éppen mostanában állította föl egyik igen szép orgonáját az új hódási templomban. Ügyességével, tudásával, művészi munkájával egyesíti a tiszteletreméltó

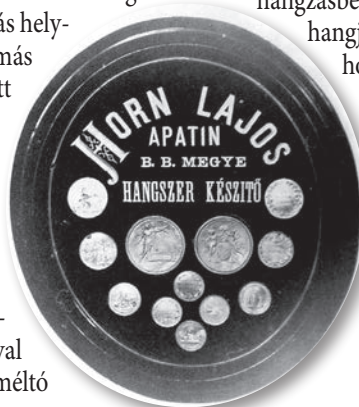
Horn Lajos árjegyzéke

magaviseletet, a minden jó és szép iránti hajlamot és szeretetet.”

A XX. század orgonaszakértője, prof. Ladislav Šaban az Eszék régebbi orgonái és azok építői (Starije orgulje Osijeka i njihovi graditelji) című könyvében kihangsúlyozza Fischer orgonáinak magas szintű műszaki kivitelezésének és kitűnő hangzásbeli tulajdonságainak összhangját. Tőle tudjuk azt is,

hogy a korabeli horvátországi orgonaépítők legjobbjai az ő műhelyéből kerültek ki: Fischer János (Gáspár fia), Antun Werli, ifj. Pavle Pump és a Fabing család tagjai.

A Horn cég kitüntetései

A fiatal Fischer készítette a hopovói (1838) és a ratkovói (1839) orgonát. Amikor 1840-ben meghalt, valószínűleg az apatini hangszerkészítő Horn család vállalta a munkák befejezését, mivel cégük ekkor már működött.

Schmausz Károly jegyző Apatin bemutatásában (*Ethnographisch-topographische Beschreibung Apatins in der Serbischen Vojvodina*, 1859.) szó van az ottani orgonaépítésről, amely akkor már sokkal szerényebb ke-

Kimberg egy hegedűjével

reték közt működött. Akkoriban, az 1850-es években alakult meg az Apatini Férfidalárda, melynek alapító tagjai között van Johann Kapp orgonakészítő és a Horn család négy tagja, mindannyian hangszerkészítők. A Horn család, szülőházunk melletti első szomszédaink, házának egy félreeső helyén magam láttam még az 1950-es években egy hibás orgonaalkatrészt, emlékül megőrizve.

Magyarország legrégebbi hangszergyárának alapítója 1836-ban Horn Ferenc (szül. 1810) volt. Apjától, Horn Ádámtól tanulta ki az esztergályos szakmát, majd Németországban tanulta a fúvós hangszer készítésének fortélyait. Fiai, József (szül. 1841) és Lajos (szül. 1849) megtanulták, majd folytatták apjuk mesteriségét és a műhely vezetését. József a fafúvós hangszerekre szakosította magát, és külön műhelyt nyitott, amelyet végül tanítványa, Windisch Lajos vett át.

Az eredeti műhelyt ifj. Horn Lajos (1888–1967) vezette tovább, fémfúvós hangszereket gyártott többnyire. Cége a hangszergyártás mellett hangszerkereskedelemmel is foglalkozott, mindenféle hangszer beszerzését és javítását vállalták. Saját katalógusuk alapján látták el országszerte és külföldön is a zenekarokat és egyéb megrendelőket. 1874-ben az apatini ipari kiállításon aranyérmet nyertek hangszerei, később rangos elismeréseket, érmekeket kapott külföldi, nemzetközi kiállításokon is Párizsban, Bécsben, Berlinben. Lajos bácsi 1953-ban becsukta iparát, de öreg segédjével, Honzák Alojzzal halálukig vállaltak hangszerjavítást.

A hangszerkészítést azóta Apatinban senki sem tanulta, nem folytatta.

Ugyanakkor az apatini hangszerkészítők láncá nem szakadt meg. Igaz, más

Kimberg egyik hegedűje

irányban és Apatinon kívül folytatódott. Lajos bácsi műhelye sorsdöntővé vált a szomszédgyerek, Kinberg Ferenc (1920–2003) életében. A XX. század második felének világhírű hegedű- és egyéb vonóhangszer-készítője volt. Még kisfiú korában eljárt a szomszédságba, ahol egész nap hangszerszólókat lehetett hallani: kipróbálták a készülő és a kész hangszereket. (Nálunk is szépen lehetett hallani mind-egyiket a kamraablakon át.) Az érdeklődő gyereket szívesen látták, megengedték neki, hogy segítsen „barkácsolni” és kipróbálni a kész hangszereket. Itt tanult meg játszani majdnem minden hangszeren, majd tizenhárom éves korában elkészítette első hegedűjét. A hegedűépítés szakmáját tovább Becskerekben, az erre szakosodott Kain cégnél tanulta tovább, majd a zágrábi Franz Schneidernél, később Budapesten a Reményi-műhelyben dolgozott, végül Bécsben a Hoffmann és Czernynél. 1948-ban Yehudi Menuhin az ő hegedűjét vásárolta meg, a következő évben a bécsi nemzetközi versenyen bőgője első díjat nyert. Ekkor a chicagói Kagan&Gaines cég alkalmazta műhelyük munkavezetőjének. Nyugdíjazásáig, 32 évig ott dolgozott. Ez idő alatt a világ legismertebb vonósművészei kérték ki tanácsait, velük dolgozott, barátkozott: Ojstrah, Rostropovics, Kogan. A hegedűszakma egyik ritka, nemzetközileg elismert szakértője volt, akinek a régi mesterek hangszereiről is szakmailag megbízható véleményét, pontos értékelését mindenhol elfogadták mint mérvadót.

Szívesen gondolok mindkét családra, Hornék is, Kinbergék is gyerekkorom szép emlékeinek szereplői voltak.

Hogy Windisch Lajos is jó hírrel bírt a fafúvós hangszerek gyártói között, bizonyítja a nemrég történt esemény: Gál Jó-

zsef, újvidéki egyetemista volt 2006-ban a vendégem, aki a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen készülő diplomamunkájához kért tőlem adatokat, hiszen én biztosan tudok segíteni. Hallotta, hogy apatini vagyok és megszerezte címemet. Szerencséje volt: nemcsak ismertem Windisch mestert, ő is hozzánk közel lakott. Unokahúga és annak férje (tanítványaim voltak) szintén. Odavezettem Józsit. Közben elmondta, hogy tanára örömmel értesítette, véletlenül talált Pesten egy klarinétot, az eredeti cégjelzéssel: Windisch – Apatin. Józsi még nagyobb örömeire megtudta, hogy a nagybácsi örökségéből csak a régi munkaasztal maradt meg, számtalan apró rekeszsel. Az nem kellett senkinek, mikor a hagyatékot eladták. Az náluk áll a fészerben. Ez lett Józsi öröme: a híres mester eredeti munkaasztala. Lefényképezte és azt mondta: ezért érdemes volt Apatinba jönni. ○

Irodalom

Jurg, Hans: Apatin. Apatin, 1940.

Knežević, Stanislav: Gradnja violina u Srbiji. Učiteljski fakultet u Somboru, Sombor, 1997.

Kunisch, Michael von: Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn und seiner Einverleibten Provinzen. Pesth, 1824.

Mándics György: Vajdasági orgonák. Magyar Szó, Újvidék, 1996.

Pogány Margit – Večerinac Marijana: Radionice muzičkih instrumenata u Apatinu, Stari zanati u Vojvodini. PČESA, Novi Sad, 1992.

Schmausz Károly: Ethnographisch-topographische Beschreibung Apatins in der Serbischen Vojvodina. Kézirat a zombori Történelmi Levéltárban, 1859.

Šaban, Ladislav: Starije orgulje Osijeka i njihovi graditelji

„A szegedi papucsnek nincsen párja”

A szegedi papucs és papucsosság története és jelene

Varga Emese, Ada – Szólik Ivett, Szeged

A 2011-ben, 98 éves korában elhunyt Rátkai Sándor volt a kézzel varrott, kifordított szegedi papucs utolsó legendás mestere. 1914-ben született iparos-kereskedő családban, a papucsos mesterséget pedig már egészen fiatalon, 12 éves korában kezdte el tanulni, és szinte haláláig űzte. 1992-ben kapta meg a Népművészet Mestere kitüntetését, 2001-ben pedig a Szegedért Alapítvány Társadalmi-állampolgári Kuratóriumának díját.

Sallay Tibor a Rátkai Sándor Közhatalmú Alapítvány műhelyében viszi tovább a szegedi papucs hagyományát. Az alapítvány 2003-ban jött létre, célja a kulturális örökség továbbadása, valamint látványműhely működtetése volt.

Rátkai Sándor teljes mesterségbeli tudását sajnos nem tudta továbbadni senkinek, így a tervezett látványműhely nem jöhetett létre, viszont az alapítvány kérésére, az egyébként is varrott cipőkkel foglalkozó Sallay család vállalta, hogy tovább készíti a szegedi papucsokat, nem hagyva ezzel, hogy a feledés homályába vesszen ez a nagy múltú hagyomány. Bár több évtizedes tapasztalattal rendelkező cipész családról beszélhetünk, Sallay úr elmondása szerint volt mit tanulnia Rátkai bácsitól, voltak olyan fogások, amiket ő sem ismert.

A szegedi papucs története

Szeged egyik leghíresebb nevezetessége a szegedi papucs, amely a felkunkorodott orrú török papucs egyenes ágú utódja. A papucs a török viselet egyik darabjaként a 16. századtól kezdett meghonosodni a magyarság körében. A török átvétel nagymértékben erősítette a Balkán felől meginduló bevándorlást. Ez magyarázza, hogy a papucsosság elsősorban Magyarország déli területein terjedt el.¹

Az ipari önállósodás összefügg a városi élet virágzásával, Szegeden az 1879. évi nagy árvíz utáni utcák kikövezésével. A sáros utak miatt előtte a nők csizmában, bocskorban jártak. Később a csizma

feleslegessé, kényelmetlenné vált, a bocskort pedig póriásnak tartották. Így született meg az igény egy olcsó és kényelmes, könnyed lábbelire.²

A papucsipar bölcsője Móraváros (az egykori Újváros) volt. A város legszegényebb rétegei éltek itt,

Egylábás kaptafa

mint a kubikosok és a téglagyári munkások, de itt dolgoztak a szegényes-rú csizmadia is.³ Ragasztó híján minden lábbelit varrtak, és hasonlóan a csizmákhoz, a papucsozt is kifordítva készítették.

A papuchordás második nagy virágkora a két világháború közötti időszak volt, ekkor – szemben az ünnepi cipőviseletre áttérő parasztsággal és városi szegénynéppel – a régi polgárság, az úri társadalom asszonyai fedezték föl otthoni használatra ezt a magyarosnak érzett, mutatós lábbelit. A papucs idővel ünnepi viseletté, majd lassan dísz tárggyá vált, de nemcsak Szegeden és környékén, hanem országsszerte. Egyes mesterek igazi remekműveket alkottak. A papucskészítés hatott a tímár mesterség fejlődésére is, hisz a papucsosoknak általában nagyon finom és jó minőségű bőrökkel kellett dolgozniuk.⁴

A szegedi papucsoz az országban számos helyen feltűntek. Az aradi, temesvári, zentai, szabadkai, szentesi, orosházi, csongrádi, bajai országos vásárookra is eljutottak. A szabadkai papucsozt, mely általános viselet volt, idővel teljesen kiszorította a szegedi papucs. A szabadkai készítő

is aztán szegedi papucsozt szereztek be, amit saját terméküként adtak el. Sok szegedi papucsoz ezért költözött át Szabadkára.⁵

Készítésének folyamata

A szegedi papucs legfontosabb alapanyaga a bőr. Ezt egy *bicske* nevezetű vágókészel szabják ki. Lényeges, hogy a bőr vízzel van átitatva, amelytől az anyag puhává válik. Ez a munkafolyamat során jelentős, mert a talp- és fejbőrt visszajára fordítva varrják össze, és csak ezután fordítják ki, ami egyszerűbb, ha puha a megformázandó bőr. A Sallay-cipész-műhelyben a talprészt marhanyakbőrből készítik, mert ez eléggé laza szerkezetű a kifordításhoz. Az összevarrásnak a két oldal mentén egy vonalban, pontosan kell haladnia, különben a papucs nem lesz szép. Ez a művelet nagyjából 3-4 órát vesz igénybe.

A *bélés* vagy *padló* régebben birka-szattyánból (birkabőrből) készült, amelyet később a *viaszkos vászon* váltott fel spórolás céljából. Rátkai Sándor is áttért a viaszkos vászon használatára. Ez az anyag azonban a viselés szempontjából kellemetlen, mert a láb könnyen beleizzad. Sallay Tibor műhelyében ismét visszatértek a bőrből készült béléshez, erre a célra kecskebőrt használnak.

A hímzett fejrész adja a szegedi papucs egyik jellegzetességét. Mintáiban megőrzi a Dél-Alföldre jellemző virágos hímzéseket, még sincs két egyforma lábbeli, mivel mai napig kézzel készített, egyedi hímzésekről beszélhetünk. Régen az iparos műhelyekben a feleségek is nagy részt vállaltak a munkából: ők szalagozták, hímézték a papucsozt, és ők is árulták. A

Sallay által készített papucsozhoz napjainkban is egy idős hölgy készíti saját kezűleg a hímzéseket. A fejrész alapanyaga a pamutbársony.

Bojtos szegedi papucs

Rátkai Sándor által készített papucsok a műhely vitrinjében, szalagos és bojtos papucsok

Az összevarrás és kifordítás után kerül a félig kész papucsba a kaptafa. Az autentikus szegedi papucs olyan kaptafára készül, amelynél a jobb és bal láb nincs megkülönböztetve, így a szegedi papucs *egylábas*. Az 1930-as években német cipészek közvetítésével jut el hazánkba a bojtos papucs, amely már kétlábas kaptafára készült, bár még ez sem feleltethető meg a napjainkban ismeretes lábbeliknek. A sámfa is a készítés fontos eszköze, ez védi meg a lábbelit a deformálódástól.

A legutolsó fázisban kerül fel a szegedi papucs másik jellegzetessége, a magas, kopogó fasarok, amely régen a fiatal lányok között vált népszerűvé. Különlegessége abban rejlik, hogy ez a sarok magasabb, mint a Magyarország más tájegységein hordott papucsoké. A sarokra kerülő bőr régebben ráncolt volt, később azonban ezt elhagyták, mert e munkamozzanat nagyon időigényes.

A készítés legfontosabb eszközei: a fakés (a mester erre talpalja a papucsot), a csontkés (sarok- és talpbélés körül simítja vele a bőrt), különféle vágóeszközök, mint az olló, a bicske, a kerekítő, a harapófogó, a falcfogó (a talpat húzzák vele hátra), a csirizkenő, a musta, a füttyölő, a reszelő, a vaskaptafa (ritkán használják), a kaptafa, a sámfa és a vasbélyegző.

A Rátkai-műhely cégére még látható a Sallay-műhely bejárata mellett

A szegedi papucs fajtái

Alapvetően két típusú szegedi papucsot különíthetünk el, a *szalagost* és a már fent említett *bojtost*.

A szalagos papucs egylábas és díszítőelemében is eltér a bojtostól. A szalag általában selyemből van. A bojtos papucs viszont kétlábas, az 1940-es évektől jellemző, s rajta a hímzéshez használt fonálból készült bojt található. A ma ismertté vált, jellegzetes, bársony alapon virágos hímzésű szegedi papucs mellett és előtt készítettek más anyagú és díszítésű papucsokat is.

A szegedi papucs színeiben, formájában viselője korához és ízléséhez mindig

alkalmazkodott. Az úgynevezett pöttös papucs például csak otthoni használatra szolgált. Az utcai viseletbe csak a szegedi nagy árvíz után került, amikor is az utcákat kikövezték, előtte a sáros utakon nem hordták ezeket.

A II. világháborúig a fiatal menyecskék, nagyjából negyven éves korukig úgynevezett préselt, mintás bársonyból készült papucsot hordtak, amely kizárólag fekete színű volt. Ezzel a kényes anyaggal szárazon kellett dolgozni, mert a nedvességtől eltűnik róla a préselt minta. Az anyag az akkori Csehszlovákiából származik. Bélése és az oldalrész ennél a fajtánál is bőrből készült.

A színek és anyagok a divat szerint változtak, de a piros papucs vált általánosan közzismertté (a vásárhelyiek napjainkig „piros papucs”-ként emlegetik a szegedi papucsot), s a mai megrendelések között is ez a domináns szín. Jellemzőek voltak még a Tápén elterjedt *jegypapucsok*, amelyek fehérek, s a régebbi időkben is megvoltak, a férfi ajándékozta menyasszonyának ezeket.

Újítások és tradíciók

A Sallay család és a Rátkai Sándor Közhasznú Alapítvány szerződése alapján az újítások megengedettek. A technológia és a forma változatlan maradt. Teljesen kézzel készítik, csak a bélés bevarrása történik varrógéppel. A cipésműhely egyetlen készítésbeli újítása, hogy a *sváb* (ez egy lap, amelyet becsirizelve nyomnak a sarokszárny és a padló közé, feladata a merevítés) már acélból készül, nem pedig fából.

Csakúgy, mint egykor az autentikus papucsos mesterek, ma a Sallay-műhelyben is lépést tartanak a kor igényeivel. A tradicionális szegedi papucsok mellett készítenek újszerű darabokat is. A műhelyben megnézhattuk például a Sallay Tibor fia, Sallay Dániel által készített rendhagyó modellt, amely szinte teljesen megegyezik a hagyományos típussal, egyetlen különbség, hogy egy magas, kilenc centiméteres sarkat kapott. Terveik között szerepel, hogy ehhez a lábbelihez színben, illetve hímzésben illő, pamutfedeles táskát készítenek. Hasonló

újításnak számít egy farmerből készült darab – díszítése, felépítése megegyezik a hagyományos papucsával, csak a fejrész anyaga más.

A szegedi papucs jövője

Az olvasóban is felmerülhet a kérdés – amely e sorok íróiban is felmerült az interjú készítése során –, hogy van-e egyáltalán kereslet manapság a szegedi papucsra, vagyis ki az, aki ma Magyarországon megengedheti és meg is engedi magának, hogy kézműves termékeket vásároljon. Bár termelői áron kerül az üzlet polcaira a termék, sajnos a legtöbben nem tudják ezt az árat sem megfizetni. Sallay Tibor elmondta, hogy a vevői zömében külföldiek, illetve külföldön élő magyarok, valamint néptáncscsoporthoz, de esetenként friss házások is vásárolják a menyecske ruhához. Funkciójában természetesen már senki nem használja a kézzel készített papucsokat, mindössze ajándéktárgyként vásárolják meg azokat. Az eladott papucsokat nehéz számszerűsíteni. A készítő elmondta, akadt, hogy egy hónapban csak egy párat sikerült eladni. A kereslet általában a nyári időszakban nő, amikor több a turista Szegeden, illetve a karácsonyt megelőző hetekben fogy jobban. Próbálkoztak vásárokon való népszerűsítéssel is, a vendégeket lenyűgözte a szegedi különlegesség, mégsem volt kifizetődő, alig sikerült néhány darabot értékesíteni.

A Sallay-cipésműhely tradíciókat őriz és visz tovább, melyek helytállnak napjainkban is, és alkalmazkodnak a kor igényeihez, mégis félő, a papucsos mesterség elveszik, hiszen nincs, aki ezt a nemes szakmát átvegye, megtanulja és továbbvigye. A versenyt – magas ára miatt – nem veheti fel a tömegtermelési cikkekkel, csak remélni tudjuk, akad még tisztelője a szegedi papucsnak, Rátkai Sándor hagyatékának és a Sallay-műhelynek. ○

Irodalom

BÁLINT Sándor

1955 A szegedi papucs. Csongrád megyei füzetek, 12. szám.

Adatközlő

Sallay Tibor cipésmester (1949)

Jegyzetek

¹ Bálint 1955: 4.

² Bálint 1955: 5.

³ Bálint 1955: 6.

⁴ Bálint 1955: 7.

⁵ Bálint 1955: 10.

K Ö N Y V E S P O L C

A Vajdasági magyar szép könyv 2012.
Tudományos kategóriában nyertes könyve:

Klein Rudolf: A szabadkai zsinagóga. (A zsidó közösség, az építés, a város és kultúrtörténeti jelentősége). Zsidó Hitközség, Szabadka, 2013.

Fekete-fehér, ragasztott, kemény borító, digitális nyomás, illusztrált, 155 oldal, szerb és angol rezümé

Mondhatnánk azt is, hogy kész az opus. Noha prof. Kleinnek nem ez a legjelentősebb munkája (gondoljunk csak a múlt évben megjelent Magyarország zsinagógái könyvre), mégis ez a munka hiányzott a bibliográfiájából. 1985-ben az ő kezdeményezésére nem építettek bérházakat a zsinagóga és Hitközség közti telekre. Akkor kezdett bele a zsinagóga-kutatásba. A szabadkai zsinagóga ósváltozata 1991-ben készült el, úgy volt, hogy Zágrábban jelentetik meg, de a honi háborúk közbe szóltak.

A szabadkai zsinagóga könyv egy többretegű tartozás. Tartozott vele Klein Rudolf, aki a budapesti Dohány utcai zsinagóga monográfiáját és a fent említett magyarországi zsinagógák könyvet is megjelentette. Budapest, Washington és Tel Aviv mellett ő mindig megmaradt szabadkainak is. Mint lokálpatrióta, aki állásával fizetve védte a szabadkai zsinagógát, kötelessége volt e művet végre megjelentetni. A könyv kiadásával tartozott a szabadkai Zsidó Hitközség is. Noha az épület a '70-es évektől nem hitközségi tulajdon, mégis a szabadkai zsidó épített és kulturális örökség szerves része (volt). A centenáriumra sem városi, sem hitközségi, sem egyéb formában nem jelent meg monográfia. 2013-ban, kicsit szecessziósan, a sablonnal szakítva, a szabadkai zsinagóga 111 évfordulójára viszont az Olvasó kézhez veheti a könyvet.

A szabadkai zsinagóga című könyv nem csak kései tartozás lerovása, hanem a maga teljességében egyfajta csonk. Nem építészeti és nem szakönyv, nem sablonos monográfia, nem szépirodalom, nem is képes album és persze nem is történelemkönyv. Az előszóban a Klein család történetét, a szabadkai zsidóságból és jelképesen a zsinagógában is fellelhető reprezentatív helyét ismerheti meg az Olvasó. Aztán a szöveg komollyá, mégis érthető, olvasmányos írássá vált át. A könyv tulajdonképpen adalék Szabadka épített és kulturális örökségéhez. Egy sziget – a Jakab és Komor tér, a Zsinagóga tér és a Dimitrije Tucović utcák tagolásában

összefutó telek – XX. századi története, megannyi örömmel és bánattal, felvirágzással, hanyatlással és újrakezdéssel.

A szabadkai zsinagóga című könyv egy igényes és rendhagyó vezetés prof. Kleinnek a szabadkai Jakab és Komor téri zsinagógában, aki mesél a szabadkai zsidóságról, a zsinagógaépítésről, építészeti megoldásokról és újdonságokról, a Sixtus-kápolna freskóján található jeruzsálemi templommal hozza összefüggésbe a szabadkai zsinagógát. És sorolhatnánk.

Noha a szabadkai zsinagóga díszítése páratlan, a szecesszió egyik legnagyobb gyöngyszeme, a kiadó arra vállalkozott, hogy fekete-fehér formában jelenteti meg. A rizikós vállalkozás úgy néz ki, hogy bejött. Összességében egy szépen komponált, képileg és szövegeileg is harmonikus egészet alkot. Elkerüli az albumszerűség élményt, komolyságot ad a könyvnek. Megfelelő étvágygerjesztő azoknak, akik már látták és azoknak is, akik még nem, hogy élőben, „színesben” fedezzék fel a szabadkai zsinagógát. Kiváló csemege a lokálpatriótáknak, Szabadka és a szecesszió szerelmeseinek. Megfelelő ajándék karácsonyra – húsvétra – jelesebb eseményre. Olvasása könyvtárteremben, karosszékekben és vonaton is egyaránt ajánlott.

Negyela László Márk

A szabadkai színházak plakáttörténete

A szabadkai Népszínház plakátjainak múltja-jelene-jövője

Jenei D. Tamara, Szabadka

A szabadkai színjátszás története a XVIII. századba vezet vissza, de ez valójában iskolai és német színdarabok előadására korlátozódott. Német truppok már 1780-ban „átvonultak” Maria Theresiopolison. Hamarosan jelentkezett az igény a magyar nyelvű színjátszásra, ami Szabadkán 1816-ban kezdődött meg hivatalosan. Ez azonban gyakorlatilag csak a terem biztosítását jelentette a más városokból érkező társulatok számára. 1854-ben Szabadkán már fellelhető volt Thália temploma, a Városi Színház, melyből mára csak a korinthiszi oszlopok maradtak fenn, ugyanis renoválás címén 2007-ben lerombolták a 153 éves épületet. A történelmi és egyéb viszontagságok után pedig 1945 októberében hivatalosan is megalakult a szabadkai Népszínház, saját magyar és horvát (majd szerbhorvát) társulattal.¹

Szöveges plakát 1905-ből: Hunyadi László halála

A Népszínház megalapítása előtt (és utána még megközelítőleg tíz évig) a társulatok maguk tervezték a plakátjaikat. Nem volt erre a feladatra külön kinevezett személy. Ezek még szöveges plakátok voltak, az információ terjesztését hangsúlyozták, művészi értékük nemigen volt. Főként fekete vagy piros színnel dolgoztak. Ha a két színt egy plakáton

Az első hivatalos horvát előadás plakátja 1945-ből: Matija Gubec

belül kombinálták, az fényűzésnek minősült. (A XXI. századi, egymást túlharogó hirdetésmények dömpingjében ez már kissé megmosolyogtató.) Ezek a plakátok még olombetűs, azaz magasyomtatással készültek.

A Népszínház első hivatalos plakátja is szöveges, Mirko Begović: *Matija Gubec* című előadására készült. Ezzel a horvát darabbal „avatták fel” fényes ünnepség keretében a Népszínházat 1945. október 28-án. Másnap pedig egy magyar premierrel várták a színházkedvelőket: Balázs Béla: *Boszorkánytánc* című darabját vitték színre.

Az 50-es években jelentek meg az első művésziplakátok a szabadkai Népszínházban, bár erre a korszakra még inkább a szövegesek voltak jellemzők. A 60-as években azonban megszülettek a valódi művészi plakátok.

Petrik Pál, egyetemet végzett festőművész neve fémjelzi őket, aki egyébként díszlettervezőként volt foglalkoztatva a Népszínházban egészen nyugdíjaztatásáig. Vele egy időben, a szintén akadémiát fejezett festőművész és díszlettervező, Dejanović Mihajlo alkotott. A plakátok azonban még mindig kettős szerepet töltöttek be: a művészi érték közvetítése mellett az információt sem akarták háttérbe szorítani. Vagy egy felületet osztott

be a tervező a két cél megvalósítására, vagy két plakátot hozott létre: egy művészi és egy „kísérőt” (szövegeset). De általában nem egy személy készítette a kettőt.

1968-ból – szöveg és művészi alkotás egy felületen: Petrik Pál: *Máró bácsi* és *Posjet stare dame* / *Az öreg hölgy látogatása*

Mint már említettem, hivatásos plakáttervezője nem volt a színháznak. Főként díszlet- és jelmeztervezők feladata volt a plakát megálmodása egy-egy darabhoz. A 60–70-es években Petrik Pál

Boris Bučan hatására pedig Hupkó István és Ljiljana Ilić Krtinić Bútor László közreműködésével a mozaikplakátot honosította meg, bár csak pár plakát erejéig, hiszen nem kis anyagi befektetéssel járt ezek kivitelezése. (Krtinić Sterija-díjat is kapott egy ilyen alkotásáért.) Az addig alkalmazott formátum az A1 (594x841 mm), B1 (700x1000 mm), C1 (648 x 917) volt. A mozaikplakát 4, 6 vagy 9 darab B1 formátumú részből állt össze úgy, hogy a nagy egész minden egyes komponense képviselni tudta az előadást, azaz tartalmazta az alapinformációkat róla. Ehhez képest 1995 után B2 (500 x 707) formátumú plakátokkal is találkozunk – főként anyagi korlátozások miatt. A 80-as éveket igazi színesség jellemezte: a különböző méretű művészi plakátok mellett szöveges plakátokat és műsorfüzeteket is nyomtattak. Emellett pedig egy érdekesség, a billboard (hirdetőtábla) festés is jelen volt a II. világháború után a '90-es évek közepéig. Minden előadásra reklám céljából kézzel megfestettek egy hirdetőtáblát. Főként Petrik Pál, Toma Marijanović, Dejanović Mihajlo és Megyeri Pál jeleskedett a billboard festésben. A festésre szolgáló felület a színház épületének oldalán felállított konstrukció volt. A szépséghibájuk csak annyi volt, hogy a plakátnál jóval múlandóbbak voltak, hiszen csak addig léteztek, míg ki nem jött a következő előadás, amely hirdetőfelületet követelt magának. Ezekből csak egy létezett, reprodukálni nem lehetett. Valódi műalkotások voltak. A szítyanyomtatással készült plakátokból is legfeljebb 50–100 példányt adtak ki. Ezzel szemben az ofsetnyomtatás – szinte fillérékért – lehetővé teszi akár a 10 000-es példányszámot is.

Az 1998-as év, amikor mgr. Ljubica Ristovski vette át a színház vezetését (hivatalosan 1999-ben), több téren is változást hozott. Bizonyos értelemben modernizálódott a plakáttervezés. Kreszánko Viktória beszűntette a szöveges plakátok nyomtatását, aki Baráth elvét követve azt vallotta, a plakátnak elsősorban vizuális élményt kell nyújtania, a szöveg csak csökkenteni az artisztikus hatást. Csupán alapinformációkat kell feltüntetni: az előadás címét, rendezőjét, bemutatásának helyét és idejét. Tehát nincs többé sem kísérőplakát, sem osztozkodás a plakátfelületen. Az új évezred új nyomtatási technikát is hozott magával: megjelent a digitális nyomtatás. Ma már a Népszínház is ezt a technikát alkalmazza (bár Kreszánko 2005-ig még szítán dolgozott), amely lényegesen drágább az ofsetnyomtatásnál,

de ma csupán pár darabra van szükség a plakátokból.

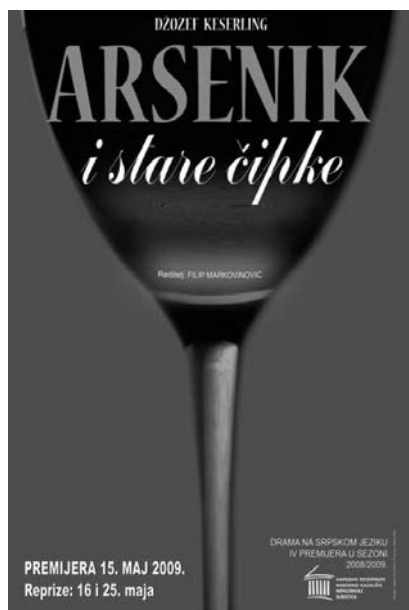
Egy a színház „kirakatába” kerül, néhány pedig 2009 óta billboardokra. 2000-től nem ragasztják a városban a plakátokat az arra fenntartott felületekre, mondván, úgylis felülragasztja őket a következő plakátragasztó.

A 2000 utáni évek arról is nevezetese, hogy teret kaptak a fiatal tervezők, akadémiai hallgatók és végzett művészek. Külmunkatársként dolgoznak olyan neves alkotók, mint **Leonid Pilipović**, **Darko Vuković**, valamint az Újvidéki Művészeti Akadémia hallgatói.

Jelenleg Kreszánko Viktória a Népszínház plakáttervezője, a színházi plakátok jövő-

2006-ból – Kreszánko Viktória plakátja az *Emma* című előadásra

2009-ből – Ljiljana Ilić Krtinić plakátja az *Arzenik/Arzén* című darabból

je részben az ő kezében van. A számos díj és jelölés azt mutatja, nincs ok aggodalomra.

Underground (A Kosztolányi Dezső Színház)

Szabadka annak ellenére, hogy kisváros (vagy a rosszmájú megjegyzések szerint nagy falu), rendelkezik alternatív színházzal is. A Kosztolányi Dezső Színház tizenhat éve született meg. Múltjának jelentős részében a Népszínház fennhatósága alatt működött, azonban megközelítőleg négy éve kiszakadt, és önállóan létezik.

Kovács Frigyes színművésznek köszönhetően az akkori hét magyar önkormányzat alapította meg 1994-ben. Az első bemutatásra került darab Boris Vian: *A birodalomépítők avagy a Schmitz* című előadás volt Hernyák György rendezésében. A bemutató után a hét önkormányzatból hat nem kívánt többé részt venni a színház életében pénzühiányra hivatkozva.

A társulat sokáig a Népszínház épületében húzta meg magát albérlésben, majd a Mladost Kultúregyesületben vendégeskedett, míg 2009-ben fel nem újították a Lifka Sándor nevét viselő mozi épületét, ahova átköltözött az intézmény.

A KDSZ ugyan a legkisebb működő színház Szerbiában, mégis az egyike az ország két állandó, csak magyar nyelven játszó társulatának. Vezetője a ma már nemzetközi hírnévnek örvendő rendező, Urbán András. Az ő irányítása alatt az avantgárd, kísérletező kedvű színház meglehetősen nagy népszerűségre tett szert.³

Mivel a Népszínház már 1945 óta tervez plakátokat, ebből az következik, hogy a KDSZ működésének kezdetétől rendelkezik hirdető jellegű poszterekkel. Jónás Gabriella, az első igazgató idején főként a Népszínházban is tevékenykedő művészek keze alól kerültek ki az alkotások: **Kreszánko Viktória** tervezte őket közel tíz évig, és a Kosztolányi és Népszínház közös előadásaihoz Boros is tervezett pár alkalommal. A következő igazgató, Péter Ferenc igazgatása során Kreszánko mellett **Goran Vidaković** is készített néhány plakátot, majd Szloboda Tibor irányítása alatt **Markulik Balázs**.

Miután önállósult a színház, az új körülmények új plakáttervezőt követeltek. Erre a feladatra a fiatal művésznek számító Markulik Balázst, Szegeden végzett rajztanárt kérték fel néhány alkalommal. Markulik a Zách Klára című előadásra (a Népszínház és a Kosztolányi közös produkciója) készített plakáttervével Sterija-

díjat is kapott (a plakáttervet a színház nem fogadta el). Majd a fiatal okleveles grafikusművészt, **Antal Lászlót** szerződtették.

Ami a plakátkészítés, illetve a kivitelezés technikáját illeti, leginkább a digitális forradalom hozott változásokat. Ez azonban nem kimondottan a KDSZ-hez kötődő jelenség, mivel a kilencvenes évek közepén már szinte mindenki számítógépen készítette elő a plakátokat a nyomtatáshoz. Bár nem kötelezően tért át mindenki. Sőt! Mint azt már a Nép-színházról szóló fejezetben említettem, ott csak 2005-ben vezették be a digitális nyomtatás technikáját!

A számítógép természetesen új horizontokat nyitott meg, az innováció lehetőségének sokaságát rejtette magában. A gép megkönnyítette a nyomdai előkészítés folyamatát, és lehetőségeket nyújtott olyan dolgok kivitelezésére, amelyek előtte csak nagyon nehezen voltak megoldhatóak (pl. különböző montázsok, fényképtorzítások megvalósítása stb.). Ennek a technikának természetesen van hátulütője is, mivel a tervezők közül sokan „nem látják a fától az erdőt”, belevesznek az adott lehetőségekbe, és ráadásul mindenféle grafikai, illetve rajztudás nélkül is azt gondolják, hogy hosszútávon tudnak majd minőségi művészi plakátokat alkotni, kizárólag a komputer adta lehetőségekre bízva magukat. Tehát veszélyes csapda ez.

Antal László álláspontja a dologban az, hogy a szitanyomtatással készült alkotások egyrészt látványosabbak, másrészt sokkal nagyobb művészi teljesítményt és szakmai tudást követelnek. A számítógépet csak a nyomdai előkészítésre használja, nem a különböző effektek alkalmazására. Ne a számítógép adjon ötletet, hanem segítsen az ötlet megvalósításában.⁴

Munkáival magasabb színvonalra emelte a KDSZ plakátjait (és talán a szabadkai grafikus társadalom alakulására is hatott), amit a számos elismerés, díj (pl. *Sterija-díj*), a közönség pozitív visszajelzése bizonyít. Három évvel ezelőtt került a KDSZ-hez. A színház nem rendelkezett konkrét vizuális koncepcióval, kiforrott arculattal. Minden előadás plakátját más tervezte, a programfüzetek „szürkék” voltak, igazi művészi értékük és hatásuk nem volt. Márpedig egy művészettel foglalkozó intézmény arculat nélkül nem ébreszt túl nagy bizalmat a közönségben. Sok eszmecsere és munka után sikerült a vezetőséget ráébreszteni erre a problémára, és megtalálták a színház vizuális identitását. Összetéveszthetetlen a KDSZ kihívó, provokatív,

érdekes és elgondolkodtató stílusa más, klasszikusabb jellegű intézmények plakátjaival. De éppen ebben rejlik az alternatív színház feladata. Idővel Antal bebizonyította, hogy van értelme annak, amiért harcolt, és azóta a színház minden új kihívással továbbfejlődik, és még karakteresebbé válik. Ez nemcsak a plakátokra vonatkozik, hanem a havi programfüzetekre, szórólapokra, kalendáriumokra, képeslapokra, kítűzőkre, a két *Desiré Central Station* fesztivál és egyéb színházi rendezvények teljes vizuális anyagára egyaránt.

A nyomtatási technika után közvetlenül fel szokott merülni a méret, példányszám kérdése. A Kosztolányiban főként a B1 formátumot alkalmazzák, mert egy ekkora felületen érvényesülni tud a jó dizájn, és nagyobb gondok nélkül ki lehet ragasztani a megfelelő helyekre. Bár a B2-es méret is használatban van, és ezt a könyvesboltok, butikok elárúsítói igencsak tudják értékelni, mert a kisebb pla-

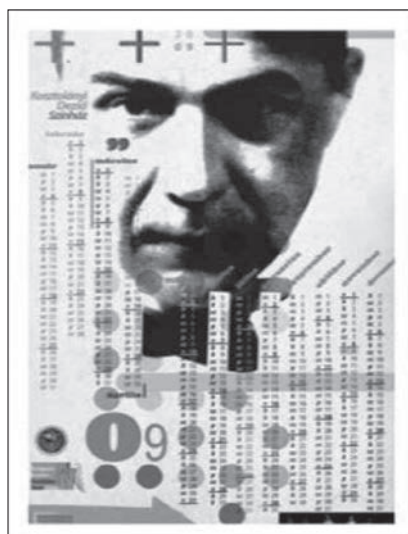

Antal László plakátja 2010-ből – Vajdasági Magyar Amatőr Színjátszók XV. Találkozója

kát kevesebbet takar a bent leledző portékából. Mivel Antal ofszetnyomtatást alkalmaz, nem okoz anyagi vagy technikai nehézséget a 100–500-as példányszám kivitelezése.

Általában a város jól látható falait, billboardjait, kirakatait díszítik ezek a művészi képek, egy kis urbánus hangulatot kölcsönözve ezzel a „falunak”.

Mindezen kérdések eltörpülnek amellet, hogyan születik egy művészi alkotás. A színházi plakát elsősorban az előadást szolgálja. Fölkelti a néző, az utcán sétáló járókelők figyelmét, kíváncsiságát. Nem árul el mindent azonnal, csak szeleteket kínál az egészből. A plakát akkor sikeres, ha kérdést vet föl, és

A 2009-es Etnofest plakátja és egy 2009-es naptár

az előadás megtekintése (elfogyasztása) után, amikor a néző újra meglátja, megválaszolja azt. A képen látható minden mozzanat, motívum értelmet nyer.

Antal László szavaival élve *a plakát nem csak egy információs fecni, amin írja az előadás címét és időpontját, azt annyi, hanem a műsor már akkor elkezdődik a nézőben, amikor meglátja a plakátot.*

A rendezővel folytatott beszélgetések is elengedhetetlenek. Az ő szemszöge,

mire helyezi az előadás a hangsúlyt, miért esett a választása az adott darabra stb.

A plakát megszerkesztése, megálmodása nem a rendező feladata. Az ő hatásköre a színpadra korlátozódik. A többi más munkakörébe tartozik. A plakátot a plakáttervező feladata megálmodni. Azok a rendezők, akik ezt megértik, utána elégedettek is a kapott „anyaggal”.

Kompromisszumokra nem vagyok hajlandó, és harcolok azért, hogy az ötletem elfogadják. Bízom a tudásomban, esztétikai érzékemben, hogy az, amit csinálok, jó, és hát ez végtére is bizonyított tény, nem csak az egom beszél. ... Ha látszólag van is egy folyamat, ahogyan dolgozom, mindig valami új dolog történik a munkafolyamat közben, ami érdekessé teszi azt, s ami mindig új dolog kivitelezésére sarkall, ezzel elkerülve azt, hogy ismétljem önmagam, de mégis felismerhetővé téve alkotásaimat – mondja Antal.

Egy plakátra nem lehet, sőt kár is lenne, rákényszeríteni az egész darabot. Meg kell találni azt a lecsupaszított érzelmet, alakot, archetípust, ami egyben jellemző, egyben hat a befogadóra. Hiszen a plakát ezáltal a színtér kitágításának egyik lehetősége, tehát a színház kilép saját magából, s a falakra tapad, papírrá és képpé változik, mozdulatlanává válik, mégis dinamikus akcióba kezd: csalogat, kacérkodik az érzékszervekkel, illegeti magát. Nehéz megtalálni azt a lecsupaszított lényegét.⁵

Gyerekszemmel

A klasszikusnak nevezhető (bár ezt a bélyeget veszélyes lenne rásütni a néha igencsak megdöbbentő, újszerű megoldásokat bemutató Népszínházra) és az alternatív színjátszás mellett a Gyermekszínház is helyet kapott a város szívében.

Nem egy tiszavirág életű intézményről van szó, hiszen immár 74 éve létezik

2009-ből – Antal László plakátja a *Szardínia* című előadásra

és működik. Megalakulása a mérnök végzettségű Oton Tomanić nevéhez fűződik. 1934 decemberében gördült szét a vörös függöny először a Gyermekszínház színpadán. Eleinte főként bábelőadásokat rendeztek, ám az 1941-es év a közismert tragédiák mellett még egyet tartogatott: a bábszínház teljes készlete megsemmisült. A II. világháború pusztítása után ismét működésbe lendült az intézmény. 1946. április 21-én már szerb nyelvű előadást is bemutattak. Ma már három nyelven működik. Évente nagyjából hat premierrel áll elő, ebből kettő szerb, kettő magyar, egy horvát és az újról előadás kétnyelvű. Ez a sokszínűség a nevében is megmutat-

kozik: a magyar mellett szerbül Dečje pozorište, és horvátul Dečje kazalište. Bár az elmúlt hét évtizedben csak magyar és szerb előadásokat vittek színre, és csak a 2004–2005-ös évadban került sor horvát nyelvű bemutatóra.

2009–2010 – A *Desiré Central Station* plakátjai és szóróanyaga

Az 1953–1954-es évadban alakult meg az első hivatásos együttese. Általában kis létszámú társulattal működött, így a színészek nagy része játszott a szerbhorvát és a magyar nyelvű előadásokban is. A hatvanas évek elején létrehozták az élő színpadot, melynek első előadása Molnár Ferenc: *Pál utcai fiúk* című művének adaptációja volt. Ettől kezdve a színházban a vezető szerepet az élő színpad vette át, bábelőadás ritkábban készült.

A Gyermekszínház megalakulásától kezdve sikeres, ezt a rengeteg elismerés, díj, és főleg az elégedett, csillogó gyerekszemek bizonyítják. Nem véletlenül ítelték oda neki a Szabadka Októberi Díjat, a dr. Bodrogvári Ferenc-díjat, a Kultúra szikrái díjat, Vuk-díjat stb. Sikeres párbeszédet folytat külfölddel is, hiszen vendégszerepelt már Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, Németországban, Svédországban, Lengyelországban, Ausztriában. Ugyanakkor Szabadkára is szívesen látogatnak más országok társulatai. A Nemzetközi Gyermekszínházi Fesztivál, melynek a szabadkai Gyermekszínház ad otthont, már 17 éves múltra tekint vissza. Magyarországról, Spanyolországból, Oroszországból, Szlovéniából, Lengyelországból, Csehországból, Franciaországból, Angliából, az Amerikai Egyesült Államokból érkeznek produkciók, és újdonságnak számít, hogy a sikeres együttműködésnek köszönhetően néhány előadást Szegeden is bemutatnak.

Az utóbbi időben a színház évente megközelítőleg 200–230-szor nyitja meg kapuit a gyerekek előtt. A repertoár is igen színes: a klasszikus meseszerzőktől kezdve a kortárs írókig sokan kapnak helyet a palettán. A történelem természetesen nem kímélte (más színházakhoz hasonlóan) a Gyermekszínházat sem: volt itt cenzúra is, a szocializmusra való nevelés szándéka is stb.⁶

Nem folynék bele a szabadkai Gyermekszínház történelmének mélyebb elemzésébe, ecsetelésébe, mert azzal eltérnék a tárgytól (bár nem lenne unalmas olvasmány). Kanyarodjunk vissza a plakátokhoz!

A politikai, gazdasági történések nyilvánvalóan befolyásolták a plakátkészítést is, de ez a mai napig így van.

A Gyermekszínházban a kezdetektől léteznek színházi plakátok. A történet nagyjából ugyanaz, mint a Népszínház esetében, azzal a különbséggel, hogy ki

által születnek a plakátok manapság. Eleinte nem alkalmaztak hivatásos plakáttervezőket a Gyermekszínháznál. Főként egyszerű, kék, piros, fekete szöveges plakátokat terveztek. Azonban van egy lényeges különbség más színházakhoz viszonyítva: nem szabad megfélemlenünk arról, hogy kikhez szólnak ezek a reklámok! A gyerekek képzeletvilágára kell hatniuk, megragadniuk a figyelmüket valamivel, ami közel áll hozzájuk, ezért szinte minden plakátot rajz díszített, és díszít a mai napig a szöveg mellett.

Természetesen a Gyermekszínház is elindult a „művésziesedés” útján, és a szöveges plakátokat a művészi alkotások váltották fel. Kiszorult az információközpontú tálalás, és sokkal látványosabb, színesebb, fantáziadúsabb reklámok kerültek ki a nyomdából. A színház önálló nyomdával nem rendelkezett. Az előállítási technikák ugyanúgy változtak, mint a Népszínház esetében. Eleinte szitanyomással alkottak, majd áttértek az ofszetre, manapság pedig részben ofszet, részben digitális technikát alkalmaznak. Többek között azért sem lehet általánosítani, mert a Gyermekszínház nem alkalmaz állandó plakáttervezőt. Jelenleg (2000-től) **Janovics Erika**, díszlet- és jelmeztervező hatáskörébe tartozik a plakátok megálmodása. Azonban az esetek többségében a rendező már magával hozza a plakáttervezőt, ezért történhetett meg az, hogy szinte nem is lehet nyomon követni, ki mikor dolgozott az intézménynek külsőként. Ez részben érdekes is lehet, hiszen az állandó vérfriessítés, változatosság nem rejt magában az unalom veszélyét. A legkiemelkedőbb alkotók között a 80–90-es években megemlíthetjük **Eva Farkast**, szlovák tervezőt, valamint

Boros György plakátjai 1973-ból, 1988-ból, 1987-ből

Grigorian Eustatiut, román művészt. A legtöbb plakátot azonban **Boros György** képzőművész neve fémjelzi. Neve nem ismeretlen (nemcsak festő- és grafikusművészi, tanári pályafutása miatt) a színházvilágban, hiszen a Népszínháznak és a Kosztolányi Dezső Színháznak is tervezett nem egy alkalommal. 1972 és 1989 között dolgozott a Gyermekszínháznak. Hozzá köthető a Gyermekszínházban a folyamatos művészi értékű plakát tervezése. Nagy hangsúlyt fektetett a minőségre, és kizárólag színvonalas alkotásokat engedett ki a keze alól. Főként szitanyomással dolgozott (már esett róla szó, mennyivel nagyobb tudást igényel, mint más technikák). Munkái, stílusa felismerhető, azonban mégis változatos, nem esett az önismétlés hibájába.

Boros munkáin is tetten érhető a művészi plakát minden fontos jellemvonása, a szöveg nála is kiszorul a reklámfelületről. Az információk közlésére a műsorfüzetek tökéletesen megfelelnek, melyek az első plakáttól léteznek a Gyermekszínház életében. Ezeket a mellékleteket is kreatívan kell találni a

csemeték számára, úgyhogy megesik, hogy mesekönyv, kifestőkönyv formájában tervezik meg.

Ami a plakátok méreteit illeti, nincs állandóan használatos formátum. Egy mástól teljesen eltérő alkotások szoktak születni. Óriásplakátokat nem készítettek soha, a billboard sem kedvelt felülete a gyermekszínházak plakátoknak. Kis példányszámban szokták nyomtatni a posztereket, amelyeket a színház kirakatában tűznek ki. Nem díszítik a város falait, kirakatait. A 80-as években itt is szokás volt kézzel megfesteni a hirdetőtáblákat, valódi festői műalkotást létrehozni, mely addig ékesítette a felületet, míg aktualitását nem veszítette, és át nem festették. Itt ismét a múlandóság problematikájába ütközünk.

A természet lágy ölén

Ugyan nem kezeljük klasszikus értelemben vett színházaként, mégsem elhanyagolható a Tanyaszínház. 1978-ban hozták létre fiatal színészek, rendezők, színigvendékek a társulatot, mely a mai napig sikeresen működik. Alapítói Hernyák György rendező, Kovács Frigyes, Földi László, Soltis Lajos színészek, Csipak Angéla dramaturg. Küldetése a tanyavilágba, kis falvakba eljuttatni a művészetet. Tagjai kizárólag a nyári hónapokban tevékenykednek, előadásait a szabad ég alatt tartják. A bemutatóra rendszerint a bácskai Kavillón kerül sor. Innen indulva járvák be előbb Bácska és Bánát, majd Baranya és Muravidék helységeit. *Kezdetben helyzet- és jellemkomikumra épülő jeleneteket és egyfelvonásosokat mutattak be iskola- vagy kocsmaudvarban rögtönzött játszóhelyeken, minimális műszaki feltételek között. A harmadik évtől egész estét betöltő műveket vittek hálás, jó értelemben naiv közönségük elé.*⁸

Az első előadás plakátja 1934-ből

A Kecskefűlű császár 1991-ből

Ilyenek az állatok 1998-ból

Plakátmagány

A színházi plakát értéke és szükségessége vitathatatlan, de a világ folyamatos változása, hígulása azzal is fenyeget, hogy egyszerűen eltűnteti a művészetnek, a reklámnak ezen formáját. Mit gondolnak erről a kérdéssről a ma alkotó grafikusok?

Antal László: Természetesen látok jövőt a művészi plakátokban, viszont nem sokat a mi térségünkben. Ez azonban a művészetre általánosságban vonatkozik az országunkban, úgyhogy a plakáttervezés sem kivétel. Én mindig is ezzel akartam foglalkozni, színházi plakátokat készíteni, mivel igen izgalmas és kreatív teret látok benne. Talán az egyik leghálásabb dolog, ha az ember kreatív és minőségi plakátot akar készíteni, ha színházi plakátokat tervez, mivel ez egy olyan médium, ami elvárja, hogy a végeredmény magas színvonalú és értékes legyen.

Antal László plakátja Camus: The Beach című előadására 2009-ből

Kreszánkó Viktória: A digitális technika még sok mindent tartogathat számunkra. Talán a fényreklám lehet a következő állomás, de az nagyon valószínű, hogy lassan, ahogyan a könyvek tartalma is digitálisan hozzáférhető, a plakátok sem papíron fognak megszületni. Elképzelhetőnek tartom, hogy más felületen (monitor, kivetítők stb.) fogunk találkozni velük a jövőben.

A lényeg, hogy legyenek művészplakátok, és lesznek is, amíg igény van rá.

Kreszánkó Viktória plakátja A Banović Strahinja című előadására 2010-ből

Ennek a színháznak a plakátjait is a már megismert nevekhez köthetjük: **Baráth Ferenc, Kreszánkó Viktória, Bicskei Zoltán, Markulik Balázs,** és talán még számos új név is sorakozik majd utánuk.

Mindezekből számomra az következik, hogy reális elgondolás az, hogy a színházi plakátok ki fognak lassan kopni az életünkből. Nyilván mindig lesz igény rá, viszont egyre kevesebb. Nem szeretnék vészjósló lenni, de a sorsa párhuzamot mutat a nyomtatott sajtóval. Az emberek sem veszik meg feltétlenül mindennap az újságot, ha elolvashatják a tartalmát internetes hírportálokon. Ez a helyzet a színházi plakáttal is. Igaz, ezért nem kell pénzt adni, viszont kényelmesebb a monitor előtt informálódni arról, mikor milyen előadást tekinthetünk meg, mint elsétálni egészen a színház épületéig megnézni a kirakatban a plakátot. Sokkal gyorsabban terjed az információ az internet által, így nem tartom kizártnak, hogy ez a virtuális tér veszi majd át a médium szerepét a nézők és az előadás között. Egyedül úgy maradhat fenn, ha valami újat mutat. Ami a technikai újításokat illeti, Geszti Péter (marketingszakember, és egyben a magyarországi ARC óriásplakát kiállítás mozgatója) felvetett egy lehetőséget: *biztos vagyok abban, hogy a nemrég megjelent 3D tévé technológia előbb-utóbb a közösségi terek kivetítőin is megjelenik majd.*⁹

De milyen messzire is kerültünk már ezzel a szitanyomdától és a festékszagtól! Bizzunk benne, ha ez a műfaj eddig túlélte a kor kihívásait, akkor továbbra is kitart! ○

Irodalom

Baráth Ferenc: 13. színházi plakát és grafikai tervezés kiállítás (2007-2009). 55. Sterijino Pozorje Festival 2010. URL: <http://www.pozorje.org.rs/2010/izlozba.htm>

Boros György: Színházi plakátok (Boros György grafikusművész – Színházi plakátkiállítás 1973–1995). Szabadka, 2007. Grafoprodukt.

Csipak A.: Ötéves a Tanyaszínház. In *Híd*, 1982. 9. URL: <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz25/74.html>

Deák Ferenc: Egy magasabb értékű síkon – Gondolatok a vajdasági művészi plakátról. In *Hét Nap* 2007. 06. 13. URL: <http://www.hetnap.rs/uj/index.php?zg=3338&no=144>

Garay Béla: A szabadkai Színház története. In *Népszínház – 130 éves az épület* – monográfia. Szabadka, 1984, NPN. p. 8–54.

Mikuska Milka: Száz év plakátjai 1849–1948. Szabadka, 1996, Városi Múzeum.

Somogyi Krisztina: Bevezető. In FERENCZY GÁBOR (szerk.): *Plakát.hu – Plakáttervezés Magyarországon 1989–2006*. Bp., 2006, Stalker Studio Kft.

Tápai Renáta: Arculattervező, akit az arcok érdekelnek. In *Tarka Világ* XVII. évf. 27. szám – a Magyar Szó műsorfüzete és szórakoztató melléklete – Újvidék, Magyar Szó Lapkiadó Kft.

Terék Anna: Antal László plakátdinamikája. In *kArton* – irodalmi és művészeti folyóirat, Szabadka 2010. nyári szám
Hét évtizednyi formálódás – Fejezetek a szabadkai Gyermekszínház történetéből. URL: <http://visszaporgetes.freeblog.hu/categories/Dagerotipia/page/6/>

Turbo Paradiso – A szabadkai Kosztolányi Dezső Színház előadása

URL: <http://www.pecsiprogramok.hu/program.php?id=1333Fn.hu> – URL: http://www.fn.hu/kultura/20100904/geszti_peter_minek_kepzeled_magad/

Jegyzetek

¹ VÖ. GARAY Béla: A szabadkai Színház története. In *Népszínház – 130 éves az épület* – monográfia, NPN, Szabadka 1984. pp. 8–54.

² DEÁK Ferenc: Egy magasabb értékű síkon – Gondolatok a vajdasági művészi plakátról. In *Hét Nap* 2007. 06. 13. URL: <http://www.hetnap.rs/uj/index.php?zg=3338&no=144>

³ Ljubiša Ristić 1985–1995 között volt a Népszínház igazgatója.

⁴ A Sterija-díj a szerbiai színházakban folyó művészi munka elismerésére létrehozott rangos kitüntetés.

⁵ VÖ. *Turbo Paradiso* – A szabadkai Kosztolányi Dezső Színház előadása

URL: <http://www.pecsiprogramok.hu/program.php?id=1333>

⁶ VÖ. TÁPAI Renáta: Arculattervező, akit az arcok érdekelnek. In *Tarka Világ* – a Magyar Szó műsorfüzete és szórakoztató melléklete, XVII. évf. 27. Szám – Magyar Szó Lapkiadó Kft., Újvidék. p. 3.

⁷ TERÉK Anna: Antal László plakátdinamikája. In *kArton* – irodalmi és művészeti folyóirat, Szabadka 2010. nyári szám, p. 20.

⁸ <http://visszaporgetes.freeblog.hu/categories/Dagerotipia/page/6/>

⁹ BOROS György: *Színházi plakátok* (Boros György grafikusművész – Színházi plakátkiállítás 1973–1995). Grafoprodukt, Szabadka, 2007.

¹⁰ VÖ. CSIPAK A.: Ötéves a Tanyaszínház. In *Híd*, 1982. 9. URL: <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz25/74.html>

¹¹ Fn.hu – http://www.fn.hu/kultura/20100904/geszti_peter_minek_kepzeled_magad/

Barangolás a Bánságban (II. rész)

A Bega folyó mentén

Précz István, Muzslya–Nagybecskerek

Écska és Nagybecskerek között található Felső-Muzslya, amelyet 1890-ben telepített a kincstár és 1905-ig Nagybecskerek X. kerületét képezte. Felső-Muzslya története kapcsolódik Écskához, hiszen Ferenc Ferdinánd trónörökös egyik látogatása alkalmával népnünnepélyt rendeztek itt.

Kora délelőtt érkeztek meg Ó-Besenyőről (ma Romániában található) az első bolgár vendégek, a bolgár kertészek. Őseiket még a 18. század végén gróf Rogendorf József és Petrovics József Udvarnok és Rogendorf helységek tulajdonosai telepítették ide. Majd csak a később rajzottak szét a szélrőzsa minden irányába: Székelykévére, Ivanovora, Módosra, Erzsébetlakra. Alig múlt el dél, amikor megérkeztek a katalinfalvi magyarok és németek (Katalinfalva ma Ravni Topolovac, valamikor e terület a Kiss család birtokában volt). Más nemzetiségeket is meghívtak a vadászat utáni ünnepségre, mert a főherceg nemcsak a cigány muzsikára volt kíváncsi, hanem a különböző népviseletekre is. Amikor a télikert feljárójának lépcsőjén megjelent őfelsége Ferenc Ferdinánd daliás alakja, fölhangzott a citerások nótája, víg csárdászásba kezdtek a muzslyai résztvevők. Őfelsége a nagy tömegben egyszer csak meglátta Sóka Ignác plébánost, akinek mellén ott díszlett a jubileumi emlékérem. Ferenc Ferdinánd odalépett hozzá, megszólította és a következő beszélgetés zajlott le:

- Főtisztelendősége Ön hová való?
- Muzslyai plébános vagyok.
- Régóta plébános?
- Körülbelül másfél hónapja. Azelőtt börtönlelkész voltam a szegedi Csillag börtönben.

- Az Ön népe a magyarság?
- Igen, felség.
- Nagyon szépen táncoltak.
Azután rámutatott az éremre:
- Katona Ön?
- Hadnagy voltam a 19. gyalogezredben.

Erre Ferenc Ferdinánd vidáman válaszolt:

- Hiszen az az én ezredem, nagyon örvendek.

Ki is volt Sóka Ignác pápai kamarás? Újvároskán – Nyitra megyében (Szlovákia), 1861. január 31-én született.

Temesváron szenteltették pappá 1888. március 23-án, szolgálatát Pécskán kezdte meg. Rövid idő után, 1893-ban Nagybecskerekre (Zrenjaninba) került, további állomása Szeged, a Szent Rókus-templom és a Csillag börtön lelkipásztora. Muzslyára 1899. szeptember 10-én, csütörtöki napon érkezett. A papi teendőse mellett igen aktívan kivette részét a falu mindennapi életében, a templom építésében. Tartalékos hadnagy rangja is volt, így több kitüntetésben is részesült, pl. két signum laudis és 1938. július 11-én a dunai bánság tűzoltó szövetsége aranykereszttel tünteti ki. Nagy sikerrel vezette a tűzoltó egyesület keretein belül a műkedvelők táncsoport szakosztályát. Papként példát mutatott, hogyan kell dolgozni, katolikusként lenni. 1943. január 1-jén eltávozott az élők sorából, Muzslyán temették el január 3-án.

FELSŐ-MUZSLYA (ma csak Muzslya)

Torontál vármegye főispánja, Hertelendy József, akinek kezdeményezésére megindult e nagy fontosságú betelepítési mozgalom, sürgős felhívást intézett ez ügyben Nagybecskerek városának polgármesteréhez, Demkó Pál alispánhoz. Előterjesztette, hogy a betelepítéssel kapcsolatos ügyet a városi képviselő-testület közgyűlésén tárgyalják meg, hozzanak megfelelő határozatot a már összeállított és a kincstár által elfogadott névjegyzék alapján. Vagyis azt kérte, szentesítsék a Bega völgyi városban is az 1886. évi XXII. törvény cikk 9. szakaszát – amit a magyarországi parlament már elfogadott és minden további formalitás mellőzésé-

vel elismert –, hogy Felső-Muzslya néven telepítsék be az új falut, amely terület a kincstárhoz tartozik, ahol 420 családból álló telepes községet létesítenek. A telepítési terv szerint mindenki kap 600

öl háztelket kerttel, 8 hold szántóföldet, valamint kihasítanak további 1200 hold legelőt, ez képezi a törzsvagyont. Ezen felül a község külön kap földterületet, amelyen felépül az iskola, az egyház, valamint külön kulturális célokra 50 hold szántóföldet hasítanak ki.

Az idetelepítendő 420 család összeállított névjegyzékét már a kincstár is elfogadta. Ezzel Nagybecskerek lakosságának száma magyar ajkú családokkal szaporodik. A betelepítési tervek és az elfogadott kezdeményezés után, 1890. április 3-án a kincstári épületben megtartották az új telepesek földterületének kisorsolását báró Malkomesz Jeromos miniszteri titkár felügyelete alatt. Az eseményen Szaján (155), Monostor (41), Akács (24), Lőrinczfalva (73), Kis- és Nagy-Bikács (23 és 51), valamint Kisorosz (7), Istvánföld (7), Firigyháza, Magyarcsernye, Magyarpadé, Egyházaskér községekből néhány család, Nagybecskerekéről és Nagyikindáról betelepülő római katolikus vallású berendelték vehettek részt, azzal a céllal, hogy új ott-hont nyerjenek a boldogulás felé, melyet a becsületes munkásság vezet. Nemes volt a szándék, nemes volt a cél, s a nemes munkának csakis nemes gyümölcse lehet.

Nagybecskerek Torontál vármegye központi választmányának 1891. szeptember 10-én tartott üléséről a 8. pontja alatt olvasható Kappua Lajos felső-muzslyai telepes felszólalása az 1892. évre érvényes országgyűlési képviselő választások névjegyzéke ellen. Abban Witács János és lentebb megnevezett 58 felső-muzslyai telepesnek, vagyis választónak hibásan beírt neve kiigazítása, illetve helyesbítése végett. Valamint Zombori András és lentebb

Sóka Ignác, Muzslya első plébánosa

A muzslyai templom 2010-ben még így nézett ki, de azóta már a templom környéke mégis változott
(Précz István fotója)

megnevezett 40 helybeli lakos 1892. évi országgyűlési képviselő választások választói névjegyzékbe való felvétele iránt, mert a hatósági bizonyítvány szerint utóbbiak a királyi kincstártól 8-8 holdnyi külsőséget, továbbá 3-3 holdnyi legelő területet nyertek. Ezen földek után állami adóval tartoznak. A végleges névjegyzékbe felvett nevek, illetve választók nevei hibásan lettek beírva, amiket kiigazítani, illetve helyesbíteni kéretnek, ezek a következők: Witács János – helyesen Vitacs János, Tészla Mihály – helyesen Tézsza Mihály, Kazi Bdo – helyesen Kazi Boldizsár, Bobolcsó Lőrinc – helyesen Bobojcsó Lőrinc stb.

A Torontál napilap 1892. július 1-jei számában egy igen érdekes cikk jelent meg arról, hogy Muzslyán az iskola felépítése mellett egy napközit is építenek: „A kisdéd óvodának tegnap bedőlt az egyik fala, de mégis gondoskodtak időben a munkálatok befejezéséről s időben átadhatják használatra a nyilvánosságnak”.

A falu akkor válik szilárdabbá, amikor felépítik 1895-ben templomukat, ami 1909-ben önálló plébánia lett.

A neogótikus stílusban épült templom építését 1899. április 12-én kezdték el. Erről az akkori Torontál napilap így számol be: „a derék felső-muzslyai telepesekek mindaddig nem dicsérhették saját templomukban az urat, hanem be kellett jönniük Nagy Becskerekre, ami elég kellemetlen a zivataros-zimankós időben, ha kedvező volt az idő akkor rendszeresen bejártak a vasárnapi és más ünnepi istentiszteletre. Nemsokára lesz Felső-Muzslyán is templom. Az államkincstár építi fel nekik s ők csak a téglát szolgáltat-

ják hozzá. Az építkezés a közbiztonsági tanács tegnap április 11-én az építéshez szükséges 40 000 téglát átszolgáltatja az államkincstárnak, hogy az építkezést azonnal megkezdjék, a téli idő beálltaig tető alá lehesen hozni az Isten házáat a paplakkal egyetemben. A templom építése annyira előre haladt, hogy 1901. szeptember 24-én az egész templom tető alatt van és a torony csúcsára holnap szeptember 25-én helyezik fel a diszes aranyozott keresztet, kellő ünnepség mellett az egyházi szertartást Szabó Ferencz apát-plébánosa fogja végezni. Az ünnepségen jelen lesz Ronay Jenő a nagybecskereki járás főispánja, dr. Dellimáncs alispán, valamint dr. Grandjean József polgármester.”

A megsárgult okiratokban, újságok hasábjain olvashatunk több érdekes írást az akkori Felső-Muzslyáról, többek között 1901. szeptember 25-én a nagybecskereki városi közgyűlésen napirenden szerepelt Torontál vármegye törvényhatósági bizottságának az a kérdése is, hogy a városi tűzoltó egyesület segélyezése gondban volt. Ezzel kapcsolatban ezen az összejövetelen határoztak arról, hogy a folyó évi pénztári hiányt, 2267 koronát a városi pénztár fogja fedezni, továbbá a jövő (1902) évre nézve az eddigi 4000 korona támogatást évi 5000 koronára emeli föl. A törvényhatóság jóváhagyó határozata bizonyítékkul szolgál.

Ennél a tételnél Sóka Ignác felső-muzslyai plébános, aki a lakosságot képviselte és támogatta a felső-muzslyai tűzoltó egyesületet – és ezt igen fontos megjegyezni mivel korábban hasonló írásbeli nyomra nem bukkantunk –, amiből lát-

ható, hogy a felső-muzslyai egyesület a nagybecskereki önkéntes egyesületnek a fióköntézet volt. Tehát Sóka Ignác a fent említett segélyből a felső-muzslyai telep részére, amely a város X. kerületét képezte, méltányos részesedést kért az egyesület további munkájának fedezésére.

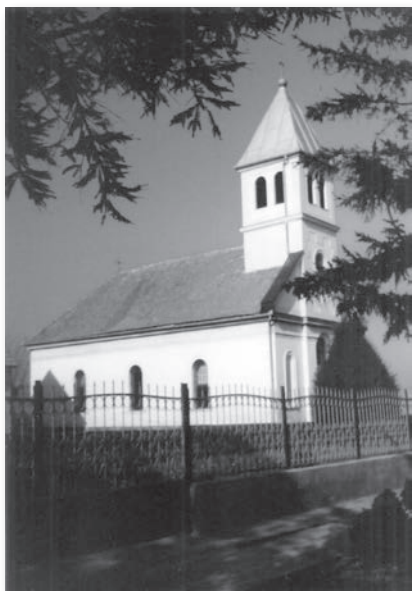
A muzslyai lakosság, ahogy korábban, úgy ezen a napon is, kérelmezte a várostól való elszakadást, vagyis a különválást, de a város tanácsa terjedelmes előterjesztésében cáfolta a muzslyai nép kiválását, és ma is úgyszintén elutasítja a muzslyaiaknak a különválásra vonatkozó kérelmét.

LUKÁCSFALVA (Lukino Selo)

A Bega folyón lefelé hajózva alig hagyjuk el Felső-Muzslyát – vagyis ma már Muzslya néven – a magyar lakta községet, bal oldalon Écska következik (Bácsország 2012/4). Kis község, gróf Lázár Lukács écskai földbirtokos telepítette magyar, majd később bolgár ajkú római katolikus lakosokkal, róla kapta a falu a mai nevét. A település a második világháború befejezéséig Écskához tartozik. A két községet csak a Bega folyó választja el. Vasár- és más ünnepnapokon a lakosság istentiszteletre az écskai katolikus templomba járt misére, kereszteni, esküvőre. A templomot a hívek adományából építették 1928–1929-ben, felszentelés előtt még minden család egy-egy padot is vásárolt a templom részére. A templomot szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján és az ő tiszteltére szentelték fel.

Ütmenti kereszt Lukácsfalvánál
(Précz István fotója 2012-ben)

A lukácsfalvi római katolikus templom 1985-ben
(Précz István fotója)

Megtartó vidék ez itt, aki egyszer azzal a szándékkal érkezik a faluba, hogy lakhelyet válasszon magának, talál kedvére valót. Bulgáriából is így jött ide a Stojanov család az első világháború utáni években, s azóta is itt élnek, kiváló kertészek, dohánytermelők, tehát munkájuk eredményét nem csak fáradság verejtéke, a boldogulás öröme is koszorúzza, számtalan aranyérem tulajdonosai is.

Lukácsfalva legkiemelkedőbb személyisége Janika Balázs, a világhírű zenészünk. Itt született a Bara soron, ott ahol már a Nagytó mossa a kerteket, 1925. december 23-án, Szent Viktória napján. Az anyja, Rozália akkor 23 éves volt, az apja Béla. A jobb megélhetés reményében Nagybecskerekre jöttek ide. A nagyszülei a nagybecskereki híres Jamurában laktak, a mindennapi kenyerüket a városi kocsmákban, leginkább a híres Rózsa kávéházban keresték meg. Janika szülei, különösen az apja nyáron nyerstéglát (vályogot) készítet, azt értékesítette, tapasztott, falazott, ünnepnapokon a helybeli zenészekkel muzsikált, télen nádat vágott.

Janika születése után az édesanyja átment az écskai anyakönyvvezetőhöz bejelenteni az újszülöttet. Odahaza megbeszéltek, hogy Jánosnak keresztelik, e néven is jelenti be hivatalban. Ám az anyakönyvvezető János helyet önkényesen Jovan néven írta be a gyermeket, tehát Janika Balázst ma az anyakönyvben, az 1925-ös évre vonatkozóan a 106-os szám alatt találjuk meg mint Jovan Balázs. Ezt a dolgot szülei évekig nem tudták, odahaza, a faluban, a városi rokonok csakis Jánosnak tudták, beceneven pedig mindenki úgy szólította, hogy

Janika. Szüleivel az ötvenes években elköltöztek Bácsföldvárra. Amikor már saját zenekart alakított, Újvidékre költözött, de soha nem változtatta meg a nevét, megmaradt a beceneve is, emlékét leginkább a zenekedvelők őrzik. Számtalanszor jómagam is elbeszélgettem vele, mert a Bega menti várost, a szülőfaluját nem felejtette el, minden szabadidejét itt töltötte horgászattal.

ERZSÉBETLAK (Belo Blato)

Ha elhagyjuk Lukácsfalvát, a Bega folyó jobb partján, a Nagy-tó és a Fehér-tó közötti háromszögben, valamint termőföldjei már érintkeznek a Tiszával is, található egy csendes kis község, amelyet nagy nádas és erdő vesz körül. Éppen a mocsaras talajban megtermő nádnek köszönhető, hogy ismertté vált a kis falu, hiszen a hatvanas évektől napjainkig igen híres, Szerbiában egyedülálló nádfeldolgozó üzem működik itt. A falu első neve, Elisaheim, még 1873-ban alakult ki, később mint Torontálerzsébetlak lett ismert. Az első lakosai német, magyar ajkú római katolikus vallású emberek voltak, valamint Rogendorfról (Banatski Dvor – Udvarnokról) gróf Lázár Lukács birtokára áttelepített római katolikus bologárok, majd a későbbi években szlovák ajkú lakosság képezte és még ma is képezi lakosságot. Mindenki mind a három nyelvet egyaránt használja.

A földterület, amely e községhez tartozik, soha nem volt nagybirtokosok kezében, a lakosság is önkéntesen, minden betelepítés nélkül jött e területre. Templomukat a katolikus vallású lakosság 1896-ban építtette, és Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére Erzsébet napján, a templom védőszentje tiszteletére szentelik fel, s e napon tartják a templombúcsút. Az evangélikus templomot 1903-ban építették fel.

Manapság már kevés a nádfődeles, fehérre-kékre meszelt, vert földből készült kisablakos családi ház. Hogy megőrizték a múltat a jelennek, a jövő nemzedéknek, egyedülálló tájházat építettek itt a Bega völgyében. ○

Források

Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi – Torontál vármegye. Bp., 1911.

Erős Lajos: Adalékok a nagybecskereki egyházmegye történetéhez, 1993.

Karl Miklós: A dülóutak szorgos népe. Újvidék, 1990, Forum.

Nagybecskereki Levéltár – Torontál napilap 1890–1901. Zentai Levéltár útmutató füzet

Adatközlők

Adam Jonas – Erzsébetlak

Balázs (Jovan) János „Janika” Újvidék – Nagybecskerek (1980-as években)

Husza István – Lukácsfalva

Sztojánov (Stefi – Iván) István – Lukácsfalva

Az erzsébetlaki római katolikus templom 2011-ben (Précz István fotója)

Verses történelem

Farkas Bertalan: Szabadka, szabad királyi város századjai

(Hasonmás kiadás: Szeged, Grün János, 1842)

Életjel könyvek, Grafoprodukt, Szabadka, 2012. Utószót írta: Káich Katalin

Mészáros Zoltán, Szabadka

A ma egyik fő problémája, hogyan átadni a tudást, milyen formát találni annak, hogy az befogadható legyen, ezért érdekes megnézni, hogyan bírkóztak meg e feladattal régebbi korok emberei, és mire jutottak. Vitathatatlan, hogy a versebe szedett történetek hosszasan uralták az ismeretátadást, és Farkas Bertalan műve ennek jegyében jött létre. 1842-ben már nagyban érvényesültek a karteziánus elvek, és már a tudományosság módszertana is körvonalazódott, a modern történetírás, annak sajátos módszertanával pedig ekkor már kialakulóban volt. Farkas műve tehát úgy is értelmezhető, mint egy hosszú korszak végén keletkezett munka, és azt hiszem, így is kell olvasnunk. Aki jól strukturált, szabatosan előadott történetet vár, az csalatkozni fog a könyvben, ellenben aki jól ismeri Szabadka történetét, valamint érdeklő egy sajátos, a korszakban legitim, a későbbiekől eltérő történelemszemlélet, az érdekesnek, izgalmasnak találhatja ezt a rövid összefoglaló verses történeti munkát.

A műben rendre előjönnek azok a toposzok, amelyek a későbbi történetírásban és főleg a közoktatásban is megjelentek, és amelyek hatása ma is érzékelhető. A szerző egy küzdelmes, háborús, „vérázta” történelmet ad elő, erre koncentrált, visszatérő motívuma a „vérfestette vidék”. Történelmi tudatát az Oszmán Birodalom elleni harc határozza meg, és munkájában a „törökök”, azok név szerint is említett szultánjai, vadak, kegyetlenek néhol pedig ostobák. Így a hősiesség, a dicső harc kerül figyelmének központjába, a mű hangulatát ez határozza meg.

A munka másik fontos jellemzője, hogy szerzője ferences rendi szerzetes, amiből két dolog is következik. Egyrészt viszonylag sokat foglalkozik a „dalmatákkal” (ma így mondanánk: bunyevácokkal). Ez persze nem meglepő, hiszen Szabadka története nem értelmezhető az oda telepedett, katolikus vallású délszláv etnikum nélkül, ám az már a szerző meggyőződését mutatja, hogy többszörösen hangoztatja a „dalmaták” beilleszkedését, „egy testté válását” a

magyar néppel (noha a 44. oldalon a megfogalmazás nagyon érdekes, ugyanis nem azt mondja, hogy a „dalmaták” illeszkedtek be, hanem úgy fogalmaz, mintha mások hasonlítottak volna hozzájuk). Ne felejtjük el, hogy immár nagyban tart a reformkor, és a nemzetépítés elkezdődött Magyarországon is. A „dalmaták” ilyen formában történő emlegetése, a szerző és valószínűleg a korszak igényét és elvárását tükrözi.

A szerző ferences rendiségéből más is következik, ez pedig az uralkodó iránti feltétlen és töretlen hűsége. Ez a hozzáállás rendhagyó, hiszen az 1848–49-es események után az uralkodó iránti hűség nagyban megingott, és az általánossá váló értékítélet szerint, inkább a szabadságharcok sorozatát tekintették a dicső múlt részének, és ezekre alapozva alkották meg a ma is érvényes történelmi diskurzust. Érdekes tehát, hogy egy ettől eltérő történet szemlélet jelenik meg, ami egyben modern is, hiszen éppen napjainkban folyik egy feltáró munka (a modern történetírás szabályai szerint), amelyben átértékelődik a Habsburgok szerepe (Elsősorban Pálffy Géza munkásságáról van szó). Farkas Bertalannak persze ilyen megfontolásai nem lehetnek, de érdekes, hogy hogyan tud egy uralkodóhoz hű, de egyben teljesen magyar diskurzust felépíteni.

A szerző módszere abból áll, hogy a nagy történelmi folyamatok és események által meghatározott keretbe illeszti Szabadka történetét. Szó van tehát a munkában a mohácsi csatáról, és az oszmánok kiűzéséről is, Savoyai Eugénről és a zentai csatáról (a 29. oldalon egy bizonyára fiktív beszédet közöl a hadvezértől, ami a maga nemében érdekes, és amely igen kreatívan buzdít a harcra). Végül Mária Terézia uralkodásáról is megemlékezik a legnagyobb tisztelettel. A Thököly- és Rákóczi-féle felkelésről is ír, saját személyes meggyőződésével összhangban, teljesen negatívan értékelve ezeket. Sajnos a szerző saját korát nem tartotta elég érdekesnek ahhoz, hogy foglalkozzon vele, hiszen ez nem illett abba a koncepcióba, amit az emberek általában

történelmi-
nek szoktak

gondolni, így az utókorból szemlélve, talán ezek lehetnek volna a szerző legfontosabb közlései.

A munkában érdekes és viszonylag hosszas szöveg van Ludasról (12. o.), miután Szabadka környékének, az ottani települések megemlékezésével is megadja a vázlatos leírását. Érdekes, hogy Farkasnál is megjelenik a Hymnusban oly erősen kiemelt motívum, a megszenvedett múlt, és egy másik is, miszerint az „Isten malasztival” visszaéltek (7. o.), amiért a szörnyű önkény „vas vesszeje” sújtotta őket. A középkort gondtalan és bővelkedő világgént ábrázolja.

A másik, és Szabadka szempontjából talán legerdekesebb része a munkának, ahogy a „kullá”-val foglalkozik. Ez a rész talán a helytörténészek számára is fontos lehet, hiszen a katolikus vallási élet kezdetéről, ill. újrakezdetéről, valamint a középkori várról, ill. a majdani ferences rendházról és templomról közöl adatokat. Úgy hiszem ez az a pontja a könyvnek, amire a mai helytörténetírásnak oda kell figyelnie. Ezen kívül a kolerajárványról is ír, „ferde mirigy”-nek nevezve azt, és a Rókus-kápolna építése körüli dolgokról is adatokat közöl.

A kötet végén Káich Katalin tartalmaz szöveget közöl *Egy verses várostörténet margójára* címmel, amelyben a történettudomány akkori állásáról, az akkoriban kiadott munkákról, magáról a korabeli Szabadkáról, a szerzőről és forrásairól ad képet.

Összességében, aki szereti a verses formákat, és akit nem kedvetlenít el néhány nehezen zökkenő hexameter vagy közhely, bizonyára élvezni fogja a szöveget. Azok számára pedig, akik a helytörténet aprólékos ismerője, érdekes adalékokkal szolgál a könyv, és bizonyára a fent említettektől több érdekes vonatkozás is akad. ○

Egy évezred magyar pénzei

I. István király ábrázolása a királyi jelvényekkel az 1031-ben készült Koronázási Paláston: fején a korona, baljában országalma, jobbában legfontosabb hatalmi jelvénye, a lándzsa

I. (Szent) István (1000–1038)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

A magyar pénzverés története a független magyar keresztény állam megalapításával, István 1000 vagy 1001 karácsonyán történő első magyar királlyá koronázásával veszi kezdetét. István, Géza fejedelem és Sarolt fiaként, Árpád fejedelem egyenes ági leszármazottjaként, 970 körül született Esztergomban. 996-ban vagy 997-ben nőül vette II. Henrik bajor herceg lányát, Gizellát. Géza fejedelem 997-ben bekövetkezett halála után Koppány vezér legyőzésével vette át a hatalmat, és ennek megszilárdítása céljából a II. Szilveszter pápától kért és kapott koronát és lándzsát. A koronázására 1000-ban vagy 1001-ben került sor Esztergomban. 1038-ban halt meg, az idén 975 éve 1038. augusztus 20-án halt meg, Székesfehérvárott az általa alapított bazilikába temették el. Ez a templom később a magyar királyok temetkező helye lett. Egyik utódja Szent László király kezdeményezésére 1083-ban szentté avatták. A kor európai királyainak péld-

vezették be a dénárokat – a verdehelyek a császári paloták mellett a császár lakóhelyén voltak. Első pénzét feltehetően már koronázása alkalmából vagy röviddel azt követően verette. Ennek mintájára a bajor, ill. regensburgi Karoling templomábrázolások dénárok szolgáltak, miután felesége, Gizella hercegnő révén a bajor uralkodóházzal szoros családi kapcsolatban állt. A pénz másik oldalán a magyar királyi hatalom egyik első jelképe a „királyi lándzsája” (Lancea Regis) látható. E pénztípusnak mint az első magyar pénznek a meghatározására alig négy évtizede került sor, ugyanis I. Istvánnak mindaddig csupán egy pénztípusa volt ismert. A Baranya megyei Nagyarsányban 1968-ban került napvilágra egy kincsletből az a 40 db ezüstpénz, amely megváltoztatta az I. István és a magyar pénzverés kezdeteiről alkotott addigi ismereteinket. Valamennyi példányát a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik, csupán néhány található egyéb köz-, ill. magángyűjteményben.

Sokkal ismertebb a köriratában István nevét tartalmazó dénár, amelyből a Délvidéken is számos példány került elő. Köz- és magángyűjteményekben fellelhető példányainak becsült száma meghaladhatja a háromezretet. A regensburgi mintát követve előlapján a kibocsátó uralkodó neve szerepel, a hátlapon a verdehely. Az előlapján STEPHANUS REX (István király), a hátlapján REGIA CIVITAS (királyi város) körirat, amely ez esetben nem feltétlenül jelent konkrét verdehelyet, inkább a királyi területet, egész Magyarországot jelöli. Az átlagosan 17,4 mm átmérőjű és kb. 0,82 g átlagsúlyú dénárok 85–93%-os finomságú ezüsből készültek, ami abban a korban színezüstnek számított. A nagy mennyiségben kibocsátott, értékálló, jó minőségű magyar dénárok betöltötték ere-

I. István nagy mennyiségben vert dénárjának alaptípusa (a szerző gyűjteményéből)

gazdasági szerepüket olyannyira, hogy népszerűvé váltak külföldön is, előfordulnak dél-szerbiai és bulgáriai leletekben, de számos példányuk került elő a távoli Skandináviában is. A fő értékmérőként szolgáló tinó (állatpénz) 30, egy hadi ló 300–1000 ilyen dénárba került. Szent István törvénykönyveiben is tinóban

I. István dénárja hátlapi retrográd körirattal (a szerző gyűjteményéből)

határozták meg a különböző büntetéseket, kivéve a szándékos emberölést, amiért 110 aranypenza büntetést kellett fizetni. (1 aranypenza = 1 bizánci aranyoldius = 1 tinó ára). Aranypénzt Szent István korában csak Bizáncban vertek Európa többi országában csak ezüstöt. Ezrével készültek belőle a hasonló, de leginkább gyengébb minőségű utánveretek. Mindkét érme magán viseli a regensburgi hatást, de attól eltérően az érmék készítéséhez szolgáló verőtövek nem véséssel,

I. István dénárja, az első magyar pénz, előlapján Lancea Regis (a király lándzsája), hátlapján Regia Civitas (királyi város) körirat. Az ismert példányok átmérője 21–23 mm, átlagsúlya 1,26 g, az ezüst finomsága 94,35% (a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből)

dáját követve, szuverenitását, királyi felségjogát hirdelve kezdett, az addig használt terménypénz és a külföldi pénzek (arab ezüst dirhemek, nyugati dénárok, római, ill. bizánci arany solidusok) felváltására, önálló pénzt veretni. A pénzverde valószínűleg a királyi székhelyén Esztergomban működött, ugyanis a Nagy Károly-i pénzreform óta – a Karolingok

I. István dénárjának gyengébb ezüsből készült korabeli utánverete, hamisítványa, súlya csupán 0,52 g (a szerző gyűjteményéből)

hanem a honfoglalás kori ötvösök alkalmazta poncolásos technikával készültek. Egy verőtövel kb. 1000–2000 érmét lehetett kivenni, ebből adódóan se szeri, se száma a különféle verőtő eltéréseknek (a szerző gyűjteménye is 18, egymástól eltérő veretet tartalmaz), amelyek lajstromba vétele a mai napig tart. ○

Kulturális örökségünk

Ricz Péter, Szabadka

DOMBÓ – BENCÉS APÁTSÁG

A Délvidék, pontosabban a mai Vajdaság délnyugati területiségének, Szerémségnek egyik kiemelkedő, ha nem a legjelentősebb középkori építészeti emléke az egykori dombói apátság maradványa, a Tarcal (Fruška gora) hegység Dunára néző északnyugati lankáin, a mai (új) Rakovac településen helyezkedik el.

Maga Szerémség (egykori Szerém vármegye) nevét a valamikori római császárvárosról, Sirmiumról (Sremska Mitrovica) kapta. Északról és keletről a Duna, délről a Száva folyó, míg nyugatról egyrészt a Tarcal-hegység, másrészt a Bosut folyó határolják. Jelentős régészeti és történelmi múlttal rendelkező, gazdag vidéknek számított, különösen szőlőtermesztését, azaz boraszatát tartották nagy becsben.

Archeológiai ásatások bizonyítják, hogy már az újkőkori (neolitikum) idején lakott hely volt, elsősorban a folyók mellékén. A későbbi régészeti korokban is újabbnál újabb népek, népcsoportok telepedtek meg ezen a vidéken. A Római Birodalom idején (IV-V. sz.) érte el virágzása tetőpontját, elsősorban Sirmium városának köszönhetően, amely már a IV. században fontos keresztény központtá vált (arianizmus). A V. században Attila hunjai, később pedig a germán gótok uralták e területet, mígnem Justinianusz császár idejében a Keletrómai Birodalom fennhatósága alá került. A császár intézkedése értelmében ekkor Szerémséget egyházi szempontból Bácshoz csatolták. A VI. század folyamán valóságos átjáróházgá vált, hisz újabb germán népek, a gepidák és a longobárdok, majd a keleti sztyeppékről betörő nomád avarok és velük együtt szlávok érkeztek a Tarcalt övező vizek mentére. Időközben megjelentek a görögök, vagyis a kelet-rómaiak leszármazottai is, akik egy bizánci véderőrendszert állítottak fel, amit az avarok hamarosan megsemmisítettek, ezzel utat nyitva a szláv törzsek megtelepedésének a Balkánon. A IX. század első felében bolgárok, majd a honfoglaló magyarok vették birtokukba Szerémség földjét. Mivel a bizánciak nem akartak beletörődni a katonai vereségbe, egész a XII. sz. végéig folyamatos magyar-bizánci csatározásokra került sor. A végső béke III. Béla idején köszöntött be, és ekkor indult igazán virágzásnak ez a vidék, sajnos nem sokáig, mert 1242 elején a tatárok fő seregteste elpusztította e gazdag tartományt (vármegyét).

A tatárjárást követően megkezdődött az újjáépítés, amely minden bizonnyal Dombót is érintette, hisz nevének első levéltári említése 1237-ből származik, amikor a IV. Béla alapította belakúti (pétervárad) apátság javainak felsorolását tartalmazó oklevél a dombói kolostort mint szomszédos birtokot említi.

Az egykori kolostorhoz tartozó romok régészeti feltárása a múlt század 60-as éveinek elején kezdődött, a második világháború idején lerombolt Rakovac település új helyén (4 km-re az eredeti falutól, ahol ma is áll egy ilyen nevű pravoszláv kolostor), a Tarcal és a Duna közti lankákon, a helybeliek által Gradinának nevezett részen. A szakemberek először rómaiokori építmény maradványaira számítottak, ám a feltárt régészeti anyag jellegzetessége másról árulkodott. Elsősorban a kőfaragványok és azok díszítőelemei alapján (pl. palmettás ornamentika) bizonyosságot nyert, hogy ezen a helyen elsősorban középkori romokról van szó. Már csak a beazonosításuk maradt hátra. A munkálatok előrehaladtával csakhamar összeállt a kép, miszerint a Gradina valójában Dombó maradványait rejtje magában. A feltárások, ill. az adatközlések az újvidéki Vajdasági Múzeum két kiváló régészének, néhai Nagy Sándornak, valamint tanítványának Nebojša Stanojevnak a nevéhez fűződnek. Az ő állhatatos munkájuknak köszönhetően, többek között feltárásra került a várra átalakított erődtemplom védőfalának külső ré-

sze, továbbá egy románkori és egy gótikus templom részei, nagyszámú díszítőelemmel kiegészítve.

A régészeti feltárások nagy vonalakban alátámasztották azon ismérveket, amelyekről a levéltári dokumentumok szólnak. Ezek szerint a XIII. század első harmadától Szent Györgynek szentelt apátság működött Dombón. Mivel néhány kútfőben egy, a Boldogságos Szűzről elnevezett templomot említenek, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az apátság keretében női bencés kolostor is helyet kapott. Egy 1247-ből származó oklevél szerint a dombói apát a kalocsai és pécsi egyházmegyék határainak megállapítására felállított bizottság tagja volt, a pannonhalmi és a pilisi apátokkal együtt. A XIV. sz. elején Miklós, majd Gergely apátok nevei tűnnek fel. A század közepén Ulrikot szentelte a kalocsai érsek apáttá. A XV. sz. elején megjelentek a portyázó török csapatok, így pl. 1416-ban György apát több magyar főúrral egyetemben fogságba esett.

Innentől számítható a dombói apátság hanyatlása, habár vélhetően az 1470-es évek táján a kolostort várrá építették át. Falait megerősítették, védhető kapukkal látták el, ezáltal Dombó erődtemplommá vált. A megerősített falakat a régészeti feltárások igazolták. A XVI. sz. első felében az Oszmán Birodalom Kárpát-medencei terjeszkedésével Dombó sem kerülhetett el sorsát. A török időkben ugyan lakott község volt (adólisták igazolják), ám jelentősebb szerepet nem játszott. Sorsát mégsem a török uralom, hanem az azt követő felszabadító háborút lezáró karlócai békekötés (1699) egyik feltétele peccseltelte meg. Igaz, ez csak 1792-ben következett be, amikor az osztrák hadvezetőség felrobbantotta a dombói erődkolostor maradványait, lakosságát pedig széttelepítette a Tarcal védettebb helyeire. ○

Papp Árpád, Szabadka

CSIGATÉSZTA

A csigatészta az ünnepi étkezések (ezen belül is a közösségi ünnepek, mint a lakodalom vagy egyházi ünnepek, másodsorban pedig a családi ünnepi és vasárnapi étkezés) során feltálat tyúkhúsleves sajátos formájú tésztája. Nevét alakjáról kapta, hiszen a szövőszék bordájával vagy bordás keményfa alapon formált, a kötőtűre vagy az orsóra felcsúpipt tészta üreges és bordás is. Ebből a formából

származik a vajdasági reformátusok között ismeretlen lúdgégre elnevezés, amit helyben csigatésztnak neveznek. A csigatészta, illetve annak készítési gyakorlata egy atipikus revival jelenség: annak ellenére, hogy a korábbi (a II. világháború utáni) időszakra vonatkozó elbeszélések alapján család vagy szomszédosság szintjén végezték annak készítését, és kizárólag a saját szükséglet kielégítésére szorítkoztak, mára egy kifejezetten a református közösségeket jellemző, közösségi tevékenységként ismerhető fel a Délvidéken. Azokon a településeken, ahol korábban kézimunkaszakkör működött és ez képezte a település markáns közösségi színterét, a kilencvenes években (véltetően) a kivándorlások keltette igények (hazai íz), illetve a közösségi önszegélyezés attribútumává vált: a közösen készített csigatésztaból származó bevétel a templom, a hívek vagy a rászorulóknak segélyezésére fordítódik. ○

SZELLEMI
KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉG